

MEDLEMSMAGASIN FOR HUMAN-ETISK FORBUND 01/2022

frå tanke

i ANTROPOCEN

Formålsparagraf

» Fri tanke er et redaktørstyrt magasin som distribueres til medlemmer i Human-Etisk Forbund og andre interesserte, og en nettavis som er åpen for alle. Fri tanke redigeres etter redaktørplakaten.

» Fri tanke arbeider ut fra Human-Etisk Forbunds verdigrunnlag.

» Fri tankes oppgave er å lage nyheter, reportasjer, bakgrunnsstoff og meningsartikler om tema som ligger innenfor Human-Etisk Forbunds interessesfære. Det vil si tema tett knyttet til det humanistiske livssynet, som for eksempel kritisk tenkning, livsmening, ytringsfrihet, menneskerettigheter generelt, etikk og menneskesyn. Fri tanke skal både ha innhold fra hele Norge og dekke internasjonale forhold.

» Fri tanke skal være en premissleverandør for religions- og livssynsdebatten i Norge.

» Fri tanke er ikke-kommersiell og fullfinansiert av Human-Etisk Forbund.

*Vedtatt av Human-Etisk Forbunds hovedstyre
8. februar 2019*

Innhold 1 • 2022

fri tanke

SAMFUNN

«De klimagassutslippene vi slipper ut i dag vil ikke bare ha betydning for våre barn og barnebarn, men de som skal leve her om 100, 1000 og 10 000 år.»

SIDE 8-51

IDEER

«Veien til å løse denne og andre kriser vil kreve noe av oss, som igjen betyr at vi må kunne ansvarliggjøre hverandre for måten vi bidrar til å løse krisen på.»

SIDE 52-85

FORBUNDET

«Etikk handler om å gjøre det som er riktig, og vitenskapen er tydelig på hva som er riktig nå. Det er viktig at også tros- og livssynssamfunn bidrar med press.»

SIDE 86-99

[NOE AV INNHOLDET]

Rike land koker kloden

Skal vi også springe fra regninga?

SIDE 8-24**Våre venner dyrene**

Behandler vi dem slik vi burde?

SIDE 24-31**Også jeg er et dyr**

Derfor dumpet hun Descartes

SIDE 54-59**Ja til mer moralisme**

Vi må kritisere andres moral

SIDE 66-69**Klima på landsmøtet**

Ungdommelig gjennomslag

SIDE 90-91**Sykehushumanistene**

Både i Trondheim og Tromsø

SIDE 94-96Medlemsmagasin for
Human-Etisk ForbundFri tanke redigeres etter
redaktørplakaten.Redaksjonelt stoff i Fri tanke
står ikke nødvendigvis for
Human-Etisk Forbunds
regning.**E-post**
fri.tanke@human.no**Nettsted**
fritanke.no**Ansvarlig redaktør**
Kirsti Bergh
kirsti.bergh@human.no**Layout/repro**
Mediamania.no**Forsideillustrasjon**
missboo.no**Trykk**
Ålgård Offset**Opplag**
84.100**Neste utgave**
Mai 2022Ta kontakt for stoff-frister.
Fri tanke gikk til trykk 16. des.

Antropocen – en jordklode merket av mennesker

Mennesket i sentrum!» er et gammelt slagord for humanister. Det har vært – og er fortsatt – viktig å holde fast i. Men kanskje det har blitt litt for mye menneske i sentrum?

Det er kommet forslag fra vitenskapsfolk om at den geologiske epoken vi er inne i skal kalles antropocen, av det greske ordet for menneske, antropo. For vår menneskelige sivilisasjon har påvirket jordas miljø på en slik måte at det vil kunne spores i lang tid framover.

Sivilisasjonen har ikke bare frambrakt katedraler, teknologi og kultur som har gitt bedre og berikede liv. Det har også bidratt til klimaendringer, forurensing, et forsuret hav – prosesser som ikke vil reverseres på lang tid, selv om vi kutter all bruk av fossilt brennstoff i morgen. Menneskelig aktivitet har også ført til sterk reduksjon i biologisk mangfold på jorda – bare i løpet av de siste femti år har det vært en gjennomsnittlig nedgang på 68 prosent i de globale populasjonene av virveldyrarter, det vil si i antall pattedyr, fugler, amfibier, reptiler og fisk. I samme periode er det blitt dobbelt så mange mennesker. Ville dyr utgjør nå bare 4 prosent av den samla biomassen av pattedyr på jorda, resten er vi og alle husdyrene våre, som vi ikke alltid behandler så bra. Vi har omformet det fysiske miljøet, gjennom landbruk, men også gjennom aktiviteter som industri og atombombesprengninger.

FNs naturpanel – som er for jordas natur det klimapanelet er for klimaforskningen – viste i 2019 at 75 prosent

av klodens landområder er «betydelig omdannet» av menneskelig aktivitet. Og vi forbruker klodens ikke-fornybare ressurser i et høyt tempo.

«Det er håpløst og vi gir oss ikke», heter det i Nyttårsdiktet (nærmest reprise) (1969), av Jan Erik Vold. Denne strofen har miljøvernere hatt som motto i en mannsalder. Rapportene fra klimapanelet og naturpanelet er dyster lesning. Men stadig flere anerkjenner krisene vi står i og er villige til å bidra til endring. Selv om sammenhengene er komplekse og det å få bukt med vårt overforbruk – og den urettferdige fordelingen av det – kan virke uløselig. Pandemien vi dessverre fortsatt står i har vist oss at det er mulig å sette inn kraftfulle tiltak i en krise.

I dette nummeret gir vi noen biter av de store sammenhengene og kanskje litt inspirasjon du kan bruke i ditt liv.

Dette nummeret er også mitt siste som redaktør av Fri tanke. Jeg vil benytte anledningen til å takke bidragsytere og lesere gjennom årene for interessante saker og innspill. Jeg ser frem til nye utfordringer i Human-Etisk Forbund, og er trygg på at det beste ved dagens Fri tanke vil bli videreført og videreutviklet av en ny redaktør.

KIRSTI BERGH,
redaktør av Fri tanke

Har du **ris**
eller **ros** eller
tilbakemeldinger
av annet slag –
send oss gjerne på
fri.tanke@human.no

SAMFUNN

Vi er del av et fellesskap og har ansvar for våre medmennesker og for miljøet, både lokalt og globalt. Vi må sikre at planeten vår er beboelig for kommende generasjoner.

(NORDISK HUMANISTMANIFEST 2016)

[08]

KLIMARETTFERDIGHET

Det er de fattigste som betaler den høyeste prisen for klimaendringene.

[20]

UNDERGANGSUTMATTELSE

Psykolog Per Espen Stoknes har en kur.

[24]

DYREVELFERD

Fra kjøttindustri til dyrerettigheter – noe er i ferd med å skje.

[32]

NATURELSKERE

Emma, Klas og Bine føler alle sterkt for natur.

[46]

VEKSTKRITIKK

Er det mulig å tenke seg et samfunn uten økonomisk vekst?

UTTØRKET: Klimaendringene førte til 60 prosent tørke av innlandssjøen Chilwa i Malawi. Det rev grunnen under levebrødet til unge fiskere da fiskehavnen forsvant. FOTO: AMOS GUMULIRA/AFP/NTB

RIKE LAND KOKER KLODEN – HVEM TAR REGNINGA?

Dersom verdens atmosfære var et badekar som representerer hvor mye klimagasser vi kan slippe ut for å holde 1,5 gradersmålet, ville 90 prosent av det allerede vært fylt av de rike landenes forbruk og utslipp.

TEKST: LISBET JÆRE

OVERSVØMT: Klimaendringene fører med seg økt erosjon fra elva Meghna i Bangladesh. Barna er maktesløse vitner til at elva har regnet ut at havnivået vil stige opp til 1,5 meter innen utgangen av dette århundret. FOTO: ZAKIR HOSSAIN CHOWDHURY/ALAMY STOCK PHOTO/NT

Velkommen til verden opp-ned: Det er 58 år siden Norge ble fri som koloni fra Malawi. Mellom 70 og 80 prosent av den hvite befolkningen lever som fattige småbønder. Det er blitt vanskeligere å livnære seg som bonde på grunn av stadig mer ekstremvær. Mange har flyktet og forsøkt å krysse Middelhavet til det rike sør.

I Malawi har de gjort seg rike på olje og gass. Stadig flere har feriehus i Sør-Afrika i tillegg til hytte

ved Malawisjøen. Forbruket er så høyt at dersom alle i verden skulle ligge på samme nivå, ville det krevd 3,6 jordkloder.

Malawi driver bistandsprosjekter i Norge for å bøte på noe av skjevheten. Det en malawisk bistandsarbeider betaler for ei natt på hotell, er det samme som en småbonde tjener i månedslønn. Norge krever at rike land som Malawi må bla opp store summer til

klimatilpasningstiltak fordi fattige land ikke er skyld i den globale oppvarmingen.

Der setter vi punktum for tankeeksperimentet. Leder i Utviklingsfondet, **Jan Thomas Odegard**, tar oss tilbake til verden slik den faktisk er.

– Kort versjon av en lang historie: De fleste av de fattigste landene i sør har bidratt aller minst til klimakrisen, men

tatt hjemmet deres igjen. Lavtliggende Bangladesh er sårbar for klimaendringene – det er

er de som rammes hardest av den. Klimarettferdighet er at de som har forårsaket krisa – inkludert Norge – må støtte de som nå rammes hardest av den og har minst ressurser til å stå imot klimaendringene.

BEGREP FRA 1970-TALLET

Hva er klima- og miljørettferdighet? Først litt historie: Begrepet miljørettferdighet er et 70-tallsbarn. På slutten av 1970-tallet fant innbyggere i et svart middelklasseområde i Houston, Texas,

ut at staten hadde planlagt en søppelplass i nabolaget. Et spørsmål dukket opp: Hvorfor ble det plassert der og ikke i de hvite nabolagene i nærheten?

Sosiologen Robert Ballard avdekket at 14 av 17 søppelfyllinger var plassert i områder med overvekt av svarte innbyggere, til tross for at kun 25 prosent av befolkningen i Houston var svart, ifølge en artikkel fra National Geographic. Artikkelen handler om opprinnelsen til både bevegelsen og forskningen

ANTROPOCEN

Lever vi nå i antropocen? Det er i hvert fall foreslått som navnet på den geologiske epoken vi er inne i. Perioden fra 11700 år før vår tidsregning og frem til i dag, kalles holocen, men nå mener mange vitenskapsfolk og andre at det er grunn til å gi vår tid navn etter oss selv, antropo – mennesket.

Bakgrunnen for dette er at det menneskelig aktivitet, særlig etter den industrielle revolusjon begynte for 200 år siden, har ført til så betydelige endringer av jordas overflate, ja, at vi har satt spor i «det geologiske arkivet».

Vår hurtige forbrenning av fossilt brennstoff – som jordens prosesser har brukt millioner av år på å omdanne og lagre – har bidratt til klimaendringer som ikke vil reverseres i vår tid, selv om vi stanser bruken av olje, kull og gass i morgen. Men våre spor er mer omfattende enn det.

Menneskelig sivilisasjon har bredt seg ut over alle kontinenter, på nesten hver flekk av jordkloden. FNs naturpanel – som er for jordas natur det klimapanelet er for klimaforskningen – anslår at 75 prosent av klodens isfrie landområder er «betydelig omdannet» av menneskelig aktivitet. Det har ikke bare resultert i vakre byggverk og naturskjønne kulturlandskap. Det har ført til voldsomme landskapsendringer også gjennom skogsdrift, gruvedrift, utbygging av infrastruktur, atombombesprengninger og mange andre inngrep. Vi har redusert jordens våtmarker med 85 prosent. Vi fyller havene med betydelige mengder plastsøppel – anslått til 8 millioner tonn hvert år. I 2021 forliste et skip med 11.000 tonn plastpellets, råstoff til plastprodukter, som slapp ut i havet, det var ikke første og sikkert ikke siste gang dette har skjedd. I tillegg har vår aktivitet ført til forsuring av havene og 84 prosent nedgang i dyrebestander i ferskvann. Verdens dyrebestander er gjennomsnittlig redusert med 68 prosent siden 1970. Én million arter (dyr, planter og insekter) står i fare for utryddelse.

Diskusjonen om antropocen skal vedtas som offisielt navn på den geologiske underperioden er blitt diskutert i Den internasjonale stratigrafiske kommisjon siden 2008. (Kilder: SNL, Wikipedia, WWF)

på miljørettferdighet, og Ballard omtales som en slags miljørettferdighetens grunnlegger.

Ettersom klimaendringer fikk mer oppmerksomhet, oppsto også en bevegelse for klimarettferdighet. Den første internasjonale samlingen, Climate Justice Summit, ble arrangert i Haag i Nederland i 2000, parallelt med FNs sjette klimakonferanse, COP6. Klimaendringer er også et spørsmål om rettigheter, ble det argumentert.

HVOR ER PENGENE?

Et kjent stridstema på klimatoppmøtene, sist under COP26 i Glasgow i november, har vært penger til klimatilpasning. På Cop17 i København i 2009 lovet rike land å gi 100 milliarder amerikanske dollar hvert år til klimatilpasningstiltak innen 2020. Det har ikke skjedd. Det ser Utviklingsfondet, som jobber med småbønder i Afrika, Asia og Latin-Amerika som står forsvarelse i motet med tørke og regn, konsekvensene av.

– Klimaendringene skjer raskere, og skadene er større, enn det forskningen har kunnet forutse. Småbønder er prisgitt naturens sykluser og avhengig av at regnet faller når det skal. I de aller fattigste landene lever 70 til 80 prosent av befolkningen av landbruket. Det er paradoksalt nok de som produserer mat som sulter mest, sier Odegard.

Over halvparten av de 3 millionene barn som dør i året er barn av småbønder. Mens ekstrem fattigdom har falt i siden 1990, har den i det siste igjen begynt å øke. Det skjedde før Covid 19 og skyldes klimaendringer og miljøforringelse. Stadig større summer brukes på å reparere etter naturkatastrofer.

– I Glasgow fortalte miljøvern-

ministeren fra Honduras at landet i år bruker flere milliarder dollar til å reparere skadene som følge av to orkaner på to måneder i slutten av 2020, mens de bare har fått noen få millioner i støtte til å forebygge. Det pågår også en diskusjon om de rike landene burde betale for disse skadene. Rike land frykter at fattige land skal begynne å kreve erstatning, for eksempel etter prinsippet om at «forurensere betaler».

En ny rapport fra FN-konferansen om handel og utvikling (UNCTAD) viser at fattige land allerede har tre ganger høyere kostnader enn rike land for skader som følge av klimaendringene.

LEGITIMT KRAV

Helt på slutten av forhandlingene i Glasgow fikk India gjennomslag for en viktig formulering: Kull skulle nedfases, ikke utfases. Kina skal også ha stått bak, USA skal ikke ha vært så negativ, mens andre land var rasende, ifølge Aftenposten.

Indias miljøvernminister, Bhupender Yadav, forsvarte standpunktet med at det er de rike landene som koker kloden. De fattige landenes utslipp per innbygger er flerfoldig ganger lavere enn de rike landene. Hvorfor skal India avstå fra økonomisk vekst?

– India ble kritisert for dette, men det minner veldig om det norske argumentet om at oljeindustrien ikke skal avvikes, men utvikles. Det er ikke mer enn et år siden vi sluttet med vår egen kullindustri på Svalbard. Vi må erkjenne at fattige land har et legitimt krav på at byrdene forde-

les, sier professor i biologi ved Universitetet i Oslo (UiO), **Dag O. Hessen**.

Norge har talt med to tunger helt siden lanseringen av begrepet «bærekraftig utvikling» i Brundtlandskommisjonens rapport «Vår felles framtid» i 1987, mener biologen.

– Ute uttalte Gro at det trengs en kursendring mens her hjemme holdt hun stø kurs for fossil energi. Flere land har begynt å påpeke Norges dobbeltmoral, sier Hessen.

Stockholm Environmental Institute (SEI) har i rapporten «Norways fair share» anslått hva Norges rettferdige bidrag til den internasjonale klimadugnaden for å nå målene i Parisavtalen bør være. Norge har kun 0,07 prosent av verdens befolkning. Rapporten kommer derimot fram til at vi må bidra med kutt av klimagassutslippene tilsvarende 0,65 prosent av verdens totale kutt. Med andre ord har vi et ansvar som er nesten ti ganger større enn folketallet vårt skulle tilsi.

Hessen mener en anerkjennelse av FNs 17 bærekraftsmål, er sentralt i klima- og miljørettferdighet. Han har ellers vært opptatt av hvordan naturkrisen ikke må underprioriteres i forhold til klimakrisen. Det ligger også et rettferdighetsperspektiv i det at naturen ikke må lide for klimatiltak. Naturen binder opp over halvparten av de menneskeskapte CO2-utslippene, samtidig som natur er en buffer mot naturskader forårsaket av ekstremt klima; for eksempel holder myrer tilbake vann og skog hindrer erosjon.

BY- OG LANDRETTFERDIGHET

I 2050 skal Norge ha blitt et

FOTO: GREGORY BULL/AP/NTB

UTSLETTET: Banantrær ødelagt av orkan er et tilbakevendende problem for Honduras. Kostnadene etter to orkaner rett etter hverandre i 2020 har kostet landet milliarder, men støtten de har fått til forebygging bare utgjør noen få millioner.

lavutslippssamfunn. Hvordan skal dette skje på en rettferdig og sosialt inkluderende måte? Det skal Forskningssenter Include ved UiO frembringe kunnskap om.

– Vi tenker på folk når vi snakker om rettferdighet. Men rettferdig er så mye. Det dreier seg også om fordeling mellom by og land og mellom små og store kommuner, om hvilke individer og grupper som høres og inkluderes – og ikke. Det dreier seg om at alle skal ha en mulighet til å bidra og få nytte av en omstilling, sier **Hege Westskog**, økonom og programkoordinator i Include.

Hun forsker på hvordan omstillingen også kan komme

mindre kommuner til gode. Det er fare for at investeringer går til smarte bykommuner, og ikke til mindre tettsteder og rurale områder.

Mange av klimatiltakene og virkemidlene er ikke utviklet for distriktene. Det må jobbes for å finne ut hva som er gode tiltak for distriktene slik at klima- og miljøpolitikken kan få legitimitet og oppslutning over hele landet. Det er for eksempel de som bor på steder uten godt kollektivtilbud som rammes hardest av høyere bensin- og dieselavgifter.

– En rettferdig klima- og miljøpolitikk dreier seg selvsagt også om *hvem* av oss som har mulighet til å gjøre

klima- og miljøvennlige valg, som å kjøpe elbil. Eller hvem som har mulighet til å etterisolere husene nå når strømprisene er så høye. Eller ha hjemmekontor og sette på vaskemaskina midt på dagen når strømprisene er som lavest.

ELEFANTEN I ROMMET

Hva med forbruket, det med at dersom alle skulle levd som en nordmann ville det vært behov for 3,6 jordkloder? Det er et tema som bare et fåtall organisasjoner, som Fremtiden i våre hender, snakker om. Men spørsmålet er for viktig og avgjørende til at vi bare kan fortsette å unngå det, mener Westskog.

– Vi kan ikke komme unna det at vi må snakke om forbruket vårt, dette er lite framme i debatten. Vårt forbruk må ned, og det

FORUROLIGENDE VARMEREKORD

Samtidig som EUs klimaendringstjeneste Copernicus kunne melde at november 2021 var den femte varmeste november-måneden globalt noensinne, kunne Verdens meteorologiske organisasjon (WMO) bekrefte at varmerecord i Sibir fra 2020 er den høyeste temperaturen som noensinne er målt nord for polarsirkelen. Rekordtemperaturen er på 38 grader celsius, og gradestokken stod i Verkhoyansk øst i Sibir i juni 2020. Det er 18 grader over stedets gjennomsnittstemperatur i juni.

I en uttalelse sier WMO-sjef Petteri Taalas at dette er en av en rekke innmeldte observasjoner som får alarmklokkene til å ringe om klimaendringer.

Permafrosten i Arktis lagrer enorme mengder karbon, både på land og havbunn. Om permafrosten tiner kan det slippe ut store mengder metangass. Om det skjer vil man kunne få en tilbakekoblingseffekt – der metanutslipp bidrar til økt oppvarming, som fører til økt tining av permafrost og nye utslipp av metan.

REGNSKOGOLJE: Ecuador ba om støtte fra det internasjonale samfunnet til å la oljefunnet under regnskogen ligge. Men støtten uteble, og i 2016 begynte utvinningen, og med det også oljespillulykker. FOTO: SCIENCE PHOTO LIBRARY/NTB

er elefanten i rommet.

Westskog argumenter for at vi heller må satse på å leve gode liv lokalt, derfor blir kommunene og lokalsamfunn så viktige. Det betyr ikke at vi spiser dårligere om vi slutter å importere mat fra hele verden, men at vi spiser annerledes. Å unne seg kun én ferietur med fly i året i stedet for flere, fører ikke til lavere livskvalitet.

Westskog har også jobbet med delingsøkonomi som en omstillingsstrategi. Her trengs det økonomiske insentiver som legger til rette for deling, reparering og resirkulering

– Insentivene bør gå i retning av reparasjon, og vekk fra forbruk. Deling er også et lim i samfunnet vårt. Hele velferdssys-

temet vårt er basert på omfordeling. Mer deling av de ressursene vi har kan åpne for at flere kan delta i omstillingen på en sosialt inkluderende måte.

NATURENS EGENVERDI

Include tilhører Senter for utvikling og miljø ved UiO, som ble grunnlagt av filosofen Arne Næss (1912–2009). I 1984 lanserte Næss «Den dypøkologiske plattform», som dannet grunnlaget for en hel internasjonal bevegelse. Den består av åtte prinsipper, hvorav det første er: Ethvert levende vesen har en egenverdi.

– For meg dreier rettferdighet seg også om andre arter og økosystemers rett og mulighet for å overleve. Naturen har ikke

«Demokratiet kan faktisk på mange måter være et hinder for bevaring av natur og for å få bukt med klimaendringer.»

kun en instrumentell verdi for mennesket, men en verdi i seg selv, sier Westskog.

Dette perspektivet er professor i filosofi ved NTNU, **May Thorseth**, enig i.

– Sett i lys av dagens problemstillinger tror jeg dypøkologien til Arne Næss har en mye større appell i dag enn da den kom på 80-tallet. Det antroposentriske synet der mennesket setter seg over andre, blir feil. Mennesket er også natur.

Samtidig er det en kjensgjerning at mennesket er den eneste arten som kan bestemme og dessuten har en stemme. Det har verken dyr, planter, eller fremtidige generasjoner.

ET GLOBALT GODE

Vi må slutte å tenke på naturen som noe eksternt som vi har en privilegert rett til å råde over. Naturen må forstås som et kollektivt, begrenset fellesgode, sier Thorseth.

Da Ecuador oppdaget at de hadde store oljereservoarer under Jazuni nasjonalpark, ba daværende president, Rafael Correa, om penger fra det internasjonale samfunnet til å bevare skogen. Valget lå mellom bevaring eller å hente ut olje. Presidenten mente rike land hadde en forpliktelse til å gjøre dette fordi en regnskog absorberer CO₂ som rike land slipper ut, og er et globalt fellesgode. Men midler

fra det internasjonale samfunnet var ikke å oppdrive, og i 2016 begynte oljeutvinningen. I lyav dette oppsto flere menneskerettighetsbrudd, de

alvorligste var drap på urfolk som kjempet for skogen og sine leveområder.

– I dette tilfellet mener jeg det var etisk riktig av Ecuador, som et fattig land, å be om penger, og det ville vært etisk riktig av de rike landene å gi. Når det gjelder klima, brytes skillet mellom lokalt, nasjonalt og globalt.

Dersom en tenker på miljø og natur som et globalt gode, en rettighet som tilhører alle og ikke et bestemt land eller region, fordrer det villighet til å endre lovverket, mener Thorseth.

– Demokratiet kan faktisk på mange måter være et hinder for bevaring av natur og for å få bukt med klimaendringer. Individets rettigheter står sterkere enn fellesskapets, og det er et problem.

RETTIGHETER FOR NATUR?

Elva Whanganui på New Zealand har blitt innvilget samme rettigheter som et levende menneske. New Zealands regjering er sannsynligvis den første i verden til å gi natur en slik plass i lovverket, skriver Time. Urbefolkningen Whanganui Iwi har kjempet for dette i 160

år. De sier at velværet til elven er direkte knyttet til menneskenes velvære. Nyheten er fra NRK 17. juni 2019.

Elver som rettslige subjekter er temaet for forskningsprosjektet Riverine Rights, hvor konsekvensen av den juridiske nyvinningen skal utforskes både for natur- og menneskerettigheter.

– Ideen om at naturen kan være et subjekt på lik linje med mennesket og ha juridiske rettigheter, ble sådd på 70-tallet. En viktig kilde til det som skulle bli en nyvinning innen ressursforvaltninga var artikkelen

«Should Trees Have Standing» fra 1972, forteller antropolog og forsker **John Andrew McNeish** fra

OLJE-LOBBYEN STØRST PÅ COP26

En analyse fra organisasjonen Global Witness fant at dersom lobbyistene for fossil energi hadde telt som én delegasjon, ville det utgjort den største med hele 503 representanter under COP26 i Glasgow. Deres representasjon var større enn samlet antall delegater fra de åtte landene som har vært mest påvirket av klimaendringene de siste 20 årene.

«Miljøinteressene taper gjerne i dragkampen med andre samfunnsinteresser.»

Norges miljø og biovitenskaplige universitet (NMBU):

Ideen kalles økosentrisk, i motsetning til det antroposentriske. Etter en aktiv periode på 70- og begynnelsen av 80-tallet ble det stille, mens siden 2016 har det blomstret opp med nye eksempler. I tillegg til India og New Zealand, ser forskergruppen til McNeish på Colombia.

Elvene anerkjennes som juridiske subjekter og er knyttet til urfolks forståelse av naturen. En elv er ikke bare et fysisk fenomen eller en økonomisk ressurs, men noe levende som har betydning for lokalt liv og identitet. Et vanlig bakteppe for domstolvedtakene er urfolks mangeårige kamp for retten til selvstyre over egne områder, ofte i sammenheng med alvorlige naturinngrep.

Flere saker har kommet opp, i Colombia har også deler av Amazonasregnskogen og Andesfjellene fått samme dom. Prosjektet vil se på konsekvensene av domstolvedtakene.

- Her er det en radikale og progressive advokater som står bak. Et stort spørsmål er hvordan vedtakene kan settes ut i praksis, sier McNeish.

KLIMA- OG MILJØJUSS

Greenpeace og Natur og ungdom saksøkte i 2016 den norske staten for åpning av ny oljeboring i Barentshavet. I klimasøksmålet lente organisasjonene seg på paragraf 112 i Grunnloven, kjent som «miljøparagrafen». «*Enhver har rett til et miljø som sikrer helsen, og til en natur der produksjonsevne og mangfold bevares. Naturens ressurser skal disponere*

res ut fra en langsiktig og allsidig betraktning som ivaretar denne rett også for etterleken», står det i første ledd.

- Greenpeace og Natur og Ungdom fikk etablert at miljøparagrafen er en rettighet som kan prøves for domstolene. Utfordringen med å bruke denne er mangelen på noe håndfast som viser at akkurat denne oljeboringen i Barentshavet er en trussel for liv og helse. Når det gjelder klimagassutslipp er det summen av en rekke utslipp som er trusselen, sier advokat **Tine Larsen**.

Hun er tidligere leder i Foreningen Grunnloven § 112. Grunnlovens miljøparagraf er lettere å bruke i saker hvor miljøkonsekvensen er mer direkte og konkret, som for eksempel i et tilfelle med industriutslipp i en fjord.

Larsen ser en internasjonal trend med større interesse og kunnskap rundt det å bruke jus i klima- og miljøsaker. Et eksempel er miljøorganisasjonen Urgenda, som i desember 2019 vant mot den nederlandske staten. Utfallet var at høyesterett påla Nederland å redusere sine klimagassutslipp med 25 prosent innen utgangen av 2020.

Det finnes allerede et omfattende miljøreglement i Norge. Likevel er det en reell utfordring at dette ikke følges, for eksempel ved utbygging i strandsonen. Søksmål er gjerne ikke et alternativ på grunn av høye kostnader og risikoen for også å måtte dekke motpartens saksomkostninger i

tilfelle tap.

- Miljøinteressene taper gjerne i dragkampen med andre samfunnsinteresser. Utbyggingsinteresser vinner ofte fram, og det er ikke alltid miljø er tilstrekkelig vurdert og tatt hensyn til. Her trengs det vaktbikkjer på det miljørettslige.

Som advokat har Larsen representert «Nei Til Vindkraftverk På Haramsøy». De tapte en sak i tingretten mot Olje- og energidepartementet og Haram Kraft AS, og ble idømt motpartens saksomkostninger på over en million.

Pålegget om saksomkostningene ble anket inn til Lagmannsretten ved å vise til Århuskonvensjonen. Den stiller krav om at allmennheten skal ha adgang til rettslig overprøving av myndighetsvedtak som gjelder miljø, og at slik overprøving ikke skal være uoverkommelig dyrt. Den 28. august i år fikk de medhold,

da Lagmannsretten opphevet tingrettens dom om saksomkostninger. Den er sendt tilbake til tingretten for ny behandling.

- Lagmannsrettens dom gir håp om rimeligere domstolsprøving av miljøsaker. I Sverige har de en egen miljødomstol og i Danmark en miljøklagenemnd som er rimeligere. Vi bør også ha en miljødomstol eller miljøklagenemnd i Norge. Alternativt bør det være ordninger som sikrer rettslig prøving av miljøsaker i de ordinære domstolene uten at kostnadene blir uoverkommelige for miljøorgan-

KLIMASØKSMÅL: Fire miljøorganisasjoner gikk til klimasøksmål mot staten. Her er de daværende lederne i organisasjonene på plass under høyesterettbehandlingen i november 2020: fra v. Maren Esmark i Naturvernforbundet, Therese Hugstmyr Woie i Natur og Ungdom, Steinar Winther Christensen i Besteforeldrenes klimaaksjon og Frode Pleyrn i Greenpeace FOTO: ØRN E. BORGENT/NTB

isasjonene, sier Larsen.

DE UFØDTE RETTIGHETER

Flere av kildene i denne artikkelen har snakket om klima- og miljørettighet for de kommende generasjoner.

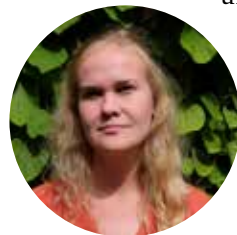
– Klimarettferdighet på tvers av generasjoner har gått litt under radaren. Et viktig spørsmål er; hvor langt fram strekker vårt ansvar seg? De klimagassutslippene vi slipper ut i dag vil ikke bare ha betydning for våre barn og barnebarn, men de som skal leve her om 100, 1000 og 10 000 år. Framtidas generasjoner rammes i tillegg av vårt overforbruk av naturen, sier Hessen.

Også Anders Hammer Strømman, professor i industriell økologi ved NTNU, er opptatt av å se på rettferdighet i et lengre

perspektiv. Hva etterlater vi oss?

– Vikingene som levde 1000 år før oss har etterlatt seg spor gjennom vikinggraver og en kulturell arv. Satt på spissen har ikke arven noen mer alvorlige konsekvenser enn behov for utgravinger i ny og ne, samt godt materiale til spel og forestillinger med ringbrynje og vikinghjelm. Til kommende generasjoner etterlater vi en arv med mer alvorlige konsekvenser, CO2 utslipp fra fossilt brensel som vil varme kloden i opp mot 12–14 000 år fram i tid.

På kun noen tiår har vi brent opp enorme mengder fossilt brensel som naturen har brukt millioner av år på å omdanne. Dette skaper forstyrrelser i karbonkretsløpet.

MORGENDAGEN: Demonstrasjon for klimarettferdighet – også for morgendagens jordboere – under klimatoppmøtet i Glasgow i november 2021. FOTO: ANDREW MILLIGAN/PA PHOTOS/NTB

– 1,5 graders eller tograderssmålet gjelder 80 år fram i tid. Det er viktig å være bevisst på at klimaeffekten av våre handlinger ikke forsvinner uansett hvor lite vi slipper ut framover. Vi må slutte å tilføre mer fossilt karbon til atmosfæren, det er det viktigste vi kan gjøre nå.

SPIRE TIL MER RETTFERDIGHET

Siste ord går til Spire og leder **Julie Rødje**. Spire er en miljø- og utviklingsorganisasjon ledet av ungdom, som jobber for en bærekraftig og rettferdig økonomi, et bærekraftig og rettferdig matsystem og en rettferdig lokal og global maktfordeling. – Klima- og miljørettferdighet handler om

hvordan den rike verden har tjent seg så rike på et ekstremt overforbruk og en petroleumsindustri som fører til global oppvarming og rovdrift på naturressurser. Hensyn til klima, naturressurser og menneskerettigheter må inn i handelsavtaler. Det må ikke være frivillig, slik det er i dag, det må stilles krav og sanksjonsmuligheter, sier Rødje.

Mange lener seg alt for lett på at teknologi skal løse og kjøpe oss ut av krisa. Men teknologien har en mørk bakside. Som ved produksjon av batterier som både finnes i mobiltelefonene og i el-bilene våre. De inneholder kobolt, og mesteparten av kobolten kommer fra Den demokratiske republikken Kongo (DRC). Her er det påvist barnarbeid i utvinningen, og uverdige, farlige

I NORD: 6. november 2021 var en verdensomspennende demonstrasjonsdag med krav om klimarettferdighet rettet til klimatoppmøtet i Glasgow. I London deltok miljøorganisasjoner, fagorganisasjoner, humanitærorganisasjoner og enkeltpersoner. FOTO: ZUMAPRESS.COM/MEGA

I SØR: Også i Cape Town i Sør-Afrika tok miljøaktivister til gatene under klimatoppmøtet. FOTO: NARDUS ENGELBRECHT/AP/NTB

arbeidsforhold.

– *Hva tenker du er det viktigste Norge kan gjøre nå?*

– For det første må vi slutte med oljeproduksjon. Det er ikke en politikk som kan føres i 2021 med den kunnskapen vi sitter med.

– For det andre må vi ha en helhetlig løsning på klima- og naturkrisen, de henger uløselig sammen. Og rettferdighetsprinsippet er vi helt avhengig av – særlig globalt, men også innad i Norge. Selv om menneskers liv og miljøet ikke kan måles på aksjetabellen, har det så uendelig mye høyere verdi enn kortsiktig økonomisk profitt, sier Rødje.

DET NYTTER FAKTISK Å ENGASJERE SEG!

Forskning.no skriver at beslutningen om å redusere Danmarks CO2-utslipp med 70 prosent før 2030 ble tatt fordi befolkningen presset på. Det er hva en studie publisert i tidsskriftet Environmental Politics konkluderer med. Her har forskerne tatt for seg Danmark spesielt for å finne ut hvorfor klimaloven av 2014 bare ble en symbolsk fis, mens klimaloven som ble vedtatt i 2020 har satt veldig konkrete mål for reduksjonen.

Ifølge Forskning.no konkluderer forskerne altså med at det er press fra klimabevegelser, inkludert skolestreikene inspirert av Greta Thunberg, kombinert med tydeligere ønske i befolkningen om klimahandling. I studien er både dokumenter, lovgivning og artikler fra organisasjoner, politikere og journalister analysert av forskerne.

Med andre ord, viser konklusjonen at symbolhandlinger – som for eksempel klimastreikene er karakterisert som – har effekt. Det nytter å demonstrere og klimabøle. Det mener demokratiforsker demokratiforsker Lars Tønder, professor ved Institut for Statskundskab ved Københavns Universitet.

– Man kan si at det støtter poenget at vi ikke får ambisiøs klimahandling uten en form for engasjement i samfunnet, sier Tønder til Forskning.no og legger til:

– Hvis ikke klimabevegelsen hadde mobilisert, er det slett ikke gitt at vi ville være der vi er i dag. Nå handler det ikke lenger om å justere målet for CO2-utslipp, men om hvordan vi kommer dit, utdypet Tønder.

Vil hjelpe oss ut av apokalypsefatiguen

Bilder av druknede isbjørner kan også drukne vanlige menneskers klimaengasjement. For hvert negative budskap trenger vi tre eksempler på en mulig løsning for å motivere til handling, mener psykolog Per Espen Stoknes.

TEKST: LISBET JÆRE

Verden ser annerledes ut. Én av åtte millioner arter er truet av utryddelse. Urørt natur er halvert på de siste 50 årene. Den globale gjennomsnittstemperaturen har allerede økt med 1,1 grader, og oppvarmingen skyldes menneskeskapte klimagassutslipp. Det er stadig mer tørke, mer flom, flere branner.

– Rapporten er «kode rød» for menneskeheten, sa FNs generalsekretær António Guterres da den nye rapporten fra FNs klimapanel kom i august.

Orker du flere harde fakta fra klima- og naturpanelet nå, eller har du begynt å planlegge oppussing av hytta? Har du tatt deg selv i å tenke på hvor flink du er som har installert varmepumpe, og at du dermed kan fly til Thailand med god samvittighet, nå som korona kanskje ikke stopper deg? Ikke så unormalt, ifølge psykolog Per Espen Stoknes, som er ekspert på hvordan vår psyke forsøker

å unngå å tenke på klimaendringene.

Dette paradokset – en stadig større visshet om at vår levemåte og forbruk er det som til sist tar knekken på oss, og ikke en Breivik eller bin Laden, og det at politikere heller snakker enn handler, mens folk flest kobler ut – har lenge fascinert Stoknes.

– Å forstå folks reaksjoner på klimaendringer er åpenbart like viktig som å forstå klimaendringene i seg selv, sier Stoknes, som i tillegg har doktorgrad i økonomi og er leder for senter for Grønn vekst ved BI.

EKSISTENSIELT

At psykologi kan og bør spille en rolle i klimadebatten ble påpekt for over 30 år siden, men psykologiens potensial for å forbedre klimakommunikasjonen har fremdeles ikke blitt utnyttet, mener Stoknes.

På det dypeste rører klima- og

PER ESPEN STOKNES (54)

Psykolog med doktorgrad i økonomi

Førsteamanuensis
– Institutt for rettsvitenskap og styring leder for Senter for grønn vekst ved BI.

Forfatter av blant annet *Grønn vekst – en sunn økonomi for det 21. århundret* (2020) og *What we think about when we try not to think about global warming* (2015)

«Å forstå folks reaksjoner på klimaendringer er åpenbart like viktig som å forstå klimaendringene i seg selv.»

naturkrisen ved selve roten til vår eksistens. Ved menneskenes følelse av kontinuitet i livet. Tilliten til at det finnes ei framtid, en stabil natur. Sosiologen Anthony Giddens kaller dette «ontologisk sikkerhet». I en studie nylig publisert i vitenskapstidsskriftet The Lancet, svarer 63 prosent av ungdommene i alderen 16–25 år at de opplever angst forbundet med klimaendringer.

Hvordan er det med Stoknes, er han selv blitt mer eller mindre positiv med tanke på ei grønn framtid etter klimatoppmøtet i Glasgow i november 2021?

– Vi har to øyne, og det beste dybdesynet får vi ved å bruke begge øynene. Det samme gjelder synet på framtida: En må bruke optimisme og pessimisme samtidig. Om vi er avhengig av at politikerne går foran, går dette altfor sent. Men vi er heldigvis ikke bare avhengig av politiske beslutninger. Jeg er positiv når vi ser på innovasjonssiden. Fornybar energi, som sol og vind, har en eksplosiv vekst. Produktiviteten i matsystemet har økt, om enn for sakte. Verden er fremdeles åpen etter Glasgow, men det haster mer og mer. I boka *Det vi tenker på når vi prøver å ikke tenke på global oppvarming* tar Stoknes for seg mindre flatterende sider ved mennesket, som vår evne til å benekte og fortrenge

fakta, og hvordan det virker inn på vår håndtering av klimaendringene. I 30 år har velmenende talspersoner og forskere forsøkt å nå ut med de alvorlige faktaene om klimaendringer, men likevel skjer det så lite. Han beskriver det som den største fiaskoen for vitenskapskommunikasjon i historien.

INFANTIL BENEKTELSE

For å forklare vår hang til benektelse, henviser Stoknes også til psykoanalysens grunnlegger, Sigmund Freud. Freud beskriver benektelse som en automatisk, infantil forsvarsmekanisme som beskytter egoet, vårt «jeg», mot indre og ytre trusler. Den settes i kraft for å unngå ubehagelige følelser som frykt, angst og tristhet. Stanley Cohen har i boka *States of denial* studert hvordan folk har valgt å ignorere og benekte fakta, med eksempler som inkluderer alt fra apartheid i Sør-Afrika til Israel/Palestina-konflikten. Benektelse er en mental tilstand av å vite, og samtidig ikke vite. Det kommer av «behovet for å forbli uskyldig om en truende erkjennelse».

Stoknes forklarer at benektelsen kan enten være passiv eller aktiv. Ved aktiv benektelse er det en viss kjennskap til fakta, men de omskrives og avvises fordi de ikke passer

inn i ens eget verdi-sett. Passiv benektelse innebærer mer likegyldighet, som at en er klar over den menneskeskapte oppvarmingen, men ikke tar det inn over seg.

– *Du har snakket om at klimaendringer føles fjernt, Folk under vurderer de fjerne farene og over vurderer de nære, sjeldne og spektakulære, som en ny covid-varian. Har dette endret seg bare på den korte tiden siden du ga ut boka?*

– 2008 var lenge året da flest var bekymret for klimaendringer, så falt det igjen etter det. Nå ser vi at det igjen har steget. Det er også færre som betviler klimaendringene nå enn for bare noen år tilbake, men det betyr ikke at det nødvendigvis gjøres mer enn før. Jeg vil si dissonansen er blitt større: Det er færre som benekter det, men viljen til å gjøre noe politisk ser ikke ut til å ha økt.

SELVRETTFERDIGJØRING

Den amerikanske psykologen Leon Festingers (1919–1989) teori om kognitiv dissonans kan også brukes for å forklare hva som skjer i en prosess der vi begynner å fortrenge ubehaget ved vissheten om klima- og naturkrisen. Kognitiv dissonans innebærer at følelser, tanker og atferd står i motstrid til hverandre. Når det er manglende samsvar mellom kognisjon (tanker, tro, forestillinger) og handling, oppstår det

en dissonans, eller et ubehag. En vanlig tanke i klimatematikken er: «Jeg vet at å kjøre bil, bygge hytte eller spise mye kjøtt øker CO2-utslippene, og mine CO2-utslipp bidrar til klimaendringene». Dissonansen kan enklest fjernes ved enten å endre hvilke tanker eller forestillinger en har om det, eller handlingen i seg selv.

Når det gjelder global oppvarming er det enklere å endre tankene og holdningene, enn selve handlingene. Ubevisst begynner en å rettferdiggjøre levesettet sitt ved å tenke ting som: «Jeg har kjøpt meg el-bil, installert varmepumpe og har gjort mitt», «det hjelper ikke om jeg flyr mindre når alle andre gjør det», «er det sikkert at det blir så ille likevel?». Og kanskje har du selv et eksempel på hva du tenker?

PSYKOLOGISKE BARRIERER

Benektelse og dissonans er to av de fem barrierene Stoknes viser til som stenger for virkningsfull klimakommunikasjon som motiverer til handling. En annen barriere er distanse. Co2 er fargeløs og luktløs, at vi skal være et nullutslippssamfunn i 2050 føles fjernt. Det fjerde er dommedag. Frykt skaper grobunn for ubehag, og det er fristende da å unngå temaet, spesielt siden løsningene virker så kompliserte. Det siste er identitet, vi filtrerer informasjon gjennom den vi er og våre verdier. Dersom noen oppfordrer meg til å endre min livsstil og kosthold, kjenner jeg på motstand. Det blir oppfattet som moralistisk.

I tillegg bærer vi med oss fem personlighetstrekk fra vi levde i jeger- og sankersamfunn, ifølge evolusjonpsykologien, og disse

stikker kjepper i hjulene for oss: Vi handler ut ifra egeninteresse, status, sosial etterlikning, kort-siktighet og risikooppfattelse. Sistnevnte går på at vi er best til å reagere på umiddelbare, konkrete trusler som vi har rett foran oss – noe håndteringen av Covid 19 viser.

Hva gjør vi med dette? Godt over tre millioner har sett Stoknes' TED talk, «*How to transform acocalypse fatigue into action on global warming*». Både der og i boka er budskapet at de fem barrierene kan snus opp ned på, de kan bli suksesskriterier for den nye klimakommunikasjon:

1. Få saken til å føles nær, menneskelig, personlig og preserende (ikke distanse). Eksempel: Naboen har kjøpt elbil.

2. Bruk støttende innramming som ikke slår tilbake ved å skape negative følelser (ikke dommedag). Eksempel: Mer plantebasert mat i kostholdet gir deg bedre helse!

3. Vis muligheten til enkel og synlig klimahandling (redusere dissonans). Eksempel: Installering av solcellepanel på taket vil redusere strømrregningen din.

4. Unngå å utløse emosjonelle reaksjoner som frykt, skyldfølelse, selvbeskyttelse (redusere behovet for benektelse). Eksempel: Ansatte i oljenæring og langtransport kan bli del av det nye energisystemet og smart, sømløs mobilitet.

5. Redusere kulturell og politisk polarisering i saken (redusere

behovet for identitetsbeskyttelse). Eksempel: Smartere regulering av markeder og grønne offentlige innkjøp, kan gjøre at private initiativer, arbeidsplasser og selskaper unngår å havne bakpå når den grønne innovasjonsbølgen ruller innover oss.

EN TRUSSEL – TRE LØSNINGER

– Hvordan kommer vi unna at budskapet blir dommedagspreget når folk mister livsgrunnlaget sitt på grunn av tørke eller at huset deres er blitt til drivved etter en flom?

– Jeg har aldri ment at vi skal grønn- og skjønnmale det som skjer. Men når vi sier det som det er, skal vi også komme med tre mulighetsrettede budskap. Dette er ikke en motsigelse. Alt kan bli bedre, alle løsningene ligger faktisk her. Det eneste problemet er den gammeldagse tenkningen som vi sitter fast i. Først risiko, så alle de fantastiske mulighetene!

Stoknes forteller at informasjon om hvor dårlig tilstanden er engasjerer bare rundt 10-15 prosent av befolkningen, mens den kobler av majoriteten og kan bidra til at de blir apatiske. Derfor er det en tommelfingerregel å balansere et fryktbudskap med tre mulighetsrettede budskap. Slik vil tilhørerne sitte igjen med kunnskap om at her finnes det også løsninger og handlingmuligheter,

Dette forholdet, et negativt budskap som møtes med tre positive, kalles positivitetsraten i forskning, og er rene medisinen mot vår hang til benektelse.

REDSEL: Har du tenkt på korleis grisen – eit over middels intelligent dyr – har det på veg til slakteriet? Her frå grisetransport i Tsjekkia.

Frå sjellause maskiner til individ

Vi veit langt meir om dyrs mentale evner enn før, men det takast lite omsyn til denne kunnskapen i industrielt dyrehald, ifølgje biologiprofessor Dag O. Hessen. Er det rett å frårøve dyr sjansen til fullverdige liv?

TEKST: SILJE PILEBERG

Dei siste tiåra har kunnskapen om dyr sine kognitive evner eksplodert. Rapportar om alt frå kråker til grisar og elefantar fortel at dei kan vere meir like oss sjølve enn vi har trudd. Likevel bruker vi stadig dyr til mat eller produkt, og ofte får dei mangelfulle sjansar til å leve eit naturleg liv.

Men det kan verke som om noko er i emning. Aktørar som vektlegg økologi og dyrevelferd opplever auka interesse. Matvareleverandøren Kolonihaugen selde til dømes 40 prosent meir i 2020 enn i 2019. I same periode vart talet på vegetarianarar og veganarar i Noreg dobla, frå fire til åtte prosent, ifølgje ei undersøking byrået Ipsos gjorde for Orkla.

På kort tid har det dessutan kome (minst) fire norske bøker om dyra våre og forholda dei lever under: Journalist Kristoffer Hatteland Endresen har skrive om grisen, journalistane Kjetil Østli og Simen Sætre om laksen. Jurist **Ragnhild Sollund** har skrive om ei mengde dyr, i fjøs, merdar, på sirkus, i heimane våre. Veterinær Eivind Liven har skrive om norsk dyrehelse over tid.

KOLLISJON

Biologiprofessor **Dag Hessen** er snar med å bruke ordet «paradoksalt» om måten vi behandlar dyr på.

– Det har skjedd ei enorm bevisstgjerjing rundt dyr sine kjensleregister, og ei betring i dyr sine rettar. Men det kolliderer med det industrielle husdyrhal-

det. Der legg vi til rette for at dyra ikkje skal lide fysisk, men på den mentale sida av dyrevelferda har lite skjedd.

Hessen meiner at vi lurar oss sjølve med omgrep som «frittgåande høns». Forskarar har dokumentert at tamme husdyr har mindre hjernevolum enn dei som lever fritt, fordi dei ikkje får utfalde seg.

– Den tida då vi såg på dyr som robotar, er forbi. Men folketalet i verda veks, det globale kjøtforbruket aukar og vi jaktar stadig på billigare mat. Det einaste svaret blir eit husdyrhald som vanskeleg kan sameinast med krav til dyrs opplevingar og livsverdi.

SJELLAUSE DYR

Gjennom det meste av 1900-talet dominerte éi oppfatning i forskarkretsar: Dyr tenkjer ikkje, dei føler ikkje, dei handlar på instinkt, dei er som maskiner.

Filosofen Descartes, som levde på 1600-tallet, meinte at mennesket har kjensler fordi det kan tenkje og fordi det har sjel. Dyr kan ikkje tenkje, dei har ikkje sjel, og dei har dermed ikkje kjensler,

resonnerte han.

Gjennom århundra har mange vore usamde. Vitskapsmannen

Charles Darwin oppdaga at menneske og dyr er i slekt, og at vi har ulike mentale evner berre i grad, ikkje i type. Dyr kan tenkje rasjonelt, dei kan hugse, dei kan kommunisere og dei har også estetisk sans,

skreiv Darwin. Ideane hans skulle bli tekne vidare av andre.

Men behaviorismen, som kom til å dominere både human- og dyrepsykologi på mykje av

1900-talet, ville det annleis. Kun observerbar åtferd skulle studerast, ikkje uobserverbare indre prosessar. Fleire har meint at det ikkje var tilfeldig at bruken av dyreforsøk og -oppdrett vaks mykje i dei tiåra behaviorismen rådde.

EIT VEGKRYSS

Først nokså seint på 1900-talet vart behaviorismen for alvor utfordra. Dyrefysiologen Donald Griffin starta i 1978 observasjonar av dyr sine evner til å samle mat og samhandle med omgivnadene og kvarandre.

TENKANDE: Dei siste tiåra har vi fått stadig meir kunnskap om dyr sine mentale evner. Desse to har funne leik og selskap i kvarandre på eit reservat for foreldreause elefantungar på Sri Lanka. FOTO: ERANGA JAYAWARDENA/AP/NTB

Han konkluderte med at dyr var medvitne, tenkande skapningar. Han tilrådde andre forskarar å bruke Darwin som mentalt rammeverk.

Ein annan viktig person var nevrofysiolog Paul MacLean. På 1980-talet skreiv han om den tre-einige hjernen: Ifølgje hans modell har samtlege virveldyr ein identisk kjerne i hjernen som regulerer kjensler og emosjonar. Og nøyaktig dei same kjemikaliane sender nevrologiske signal, både hos dyr og menneske.

Samtidig kom det nye metodar for dokumentasjon. Med digital-kamera kunne ein dokumentere dyrs spontane åtferd og formidle det som skjedde.

Forskarar gjekk saman i store grupper for å skrive om funna sine i vitskapelege tidsskrift. Dei visste at dei kunne bli uthengde om dei gjorde det åleine. Mellom anna gjorde dei reie for at både fiske- og fuglehjerner var langt meir avanserte enn ein hadde visst tidlegare.

MENNESKA OG LIVET PÅ JORDA

Det totale dyre- og plantelivet på jorda utgjer 550 gigatonn karbon. Om lag 80 prosent er plantemateriale, 13 prosent er bakterier, og vi menneske utgjer berre 0,01 prosent av alt levende materiale. Men på pattedyrnivå er vi gigantiske: Vi utgjer 36 prosent av alle pattedyr, og husdyra våre – gris, ku, geit, sau, hund osv. – utgjer heile 60 prosent. Det vil altså si at berre 4 prosent av alle pattedyr i verda er ville. Likeins med fuglane – vårt fjærkre utgjer 70 prosent av alle fuglar. (Kjelde: National Geographic)

TETT-I-TETT: Norske høns har fått det bedre, men det er fortsatt ganske tett i mange norske hønsehus. Reglene for miljøinnredning – der flere høns er samlet i et større bur enn tidligere – krever at det skal være minst 0,085 kvadratmeter per dyr og maks 5,5 dyr per kubikkmeter. FOTO: MARIT HOMMEDAL/NTB

INDIVIDET ELEFANTEN

Dag Hessen meiner at vi alle kan sjå det: Høgare pattedyr kan føle glede, smerte, sorg og sakn, akkurat som oss.

– Du ser det på hunden din når du kjem heim frå jobb, eller på kyr som blir sleppte på beite om våren, seier han.

All nyare forskning tydar på at hormonane som regulerer kjensler hos dyr er mange av dei same som hos menneske, ifølgje Hessen. Samstundes finst det skilnader.

– Dyr reflekterer ikkje slik som menneske. Til dømes tenker dei nok ikkje på at dei ikkje får realisert seg sjølve.

Han trur at vi har undervurdert dyr. Testar avslører forbløffande eigenskapar, påpeikar han, som når elefantar ser eit spegelbilde

av seg sjølve med ein fargeflekk på kroppen. Då fører dei snabelen opp til flekken på seg sjølve, ikkje på spegelbiletet. Liknande testar er gjort på apar og enkelte artar av kval.

– Det er altså openbart at dei forstår at dei er individ. Viss dei ikkje er ignorante til kven dei er, må ein rekne med at dei ikkje er ignorante til livssituasjonen dei er i, heller.

OPERASYNGANDE PAPEGØYE

Jusprofessor Ragnhild Sollund ved Universitetet i Oslo skreiv nyleg boka «Bare et dyr?», der ho både tar føre seg dyrs evner og forholda mange dyr lever under. Sjølv har ho særleg merka seg fuglar sin intelligens.

– Papegøyene mine var svært intelligente. Kåre, ei amazon-

papegøye, forsynte seg med kamillete frå koppen min med ei teskei. Han song også opera og hadde eit stort vokabular, fortel ho.

I boka skriv ho om kråker som varslar kvarandre når ho kjem, for dei veit at ho har med mandlar til dei.

– Dei et ytterst sjeldan maten dei får med éin gong. Dei gøymer han til etterpå.

Sollund meiner at det viktigaste argumentet for å behandle dyr bra, er at dei er sansande, bevisste individ med interesse i å leve liva sine slik dei er meint å gjere det frå naturen si side.

– Dei er ikkje til for vår skuld, men for si eiga, meiner ho.

ETISKE SPØRSMÅL

Når vi no veit det vi veit om dyr: Kva burde vi gjere? Burde

vi til dømes slutte å ete gris, når Kristoffer Hatteland Eriksen dokumenterer skrika, og det som liknar på gråt, frå lastebilen når dei køyrast til slakt? Burde vi kutte ut middagslaksen, når Kjetil Østli og Simen Sætre skriv om smertefulle avlusings-teknikkar og høge dødsrater i merdane? Etikarar og filosofar er ikkje heilt samde.

Filosof og forfattar Morten Fastvold skriv i teksten *Humanisme og dyr* at animalsk mat, ifølgje vitskapen, var ein føresetnad for å utvikle ein så stor hjerne som mennesket har – og som har gjort etisk tenking mogleg. Samtidig meiner han ikkje at dette automatisk gjer det riktig for oss å ete animalske produkt i dag.

Når han likevel argumenterer for at det bør vere greitt, er det mellom anna fordi dyr truleg lever meir i notida enn menneske. Dei evner ikkje å uroe seg over framtida, og å bli ala opp som slaktedy kan derfor ikkje samanliknast med å vere fange på ei dødscelle, meiner han.

Dessutan ser han det som svært vanskeleg, om ikkje umogleg, å avvikle husdyrhaldet.

EIN LITEN DIFFERANSE

Han understrekar at kunnskapen om husdyra sine særtrekk og behov gjev oss eit ansvar for å behandle dei godt: Det bør vere eit etisk krav om ein såpass god dyrevelferd at bonden, med handa på hjartet, kan seie at husdyra lever eit liv verd å leve, ifølgje Fastvold.

Filosofiprofessor **Ole Martin Moen** ved OsloMet vart derimot vegetarianar for nokre år sidan.

– Det utslagsgivande var at det gjekk ordentleg opp for meg at vi ikkje drep dyr for å få mat. Vi drep dei for å få den vesle differansen i smak mellom kjøtmåltid og det

beste tilgjengelege vegetariske alternativet, seier han.

– Men dyr et jo kvarandre, dei òg?

– Dyra vi drep, er ikkje dyr som drep sjølve. Dei er fredfulle og tillitsfulle dyr, som vi utnyttar tillita til.

Uansett synest han ikkje at det er avgjerande, legg han til.

– At nokon andre ikkje er ein moralsk aktør, betyr ikkje at vi ikkje kan ha moralske plikter overfor dei. Tenk på spedbarn.

Han trur at det kan vere fullt mogleg å redusere husdyrhaldet vesentleg, iallfall på sikt.

– Ein kan argumentere for at husdyrhald nokre gonger trengst for å kunne utnytte naturen rundt oss. Men kanskje kunne ein kutta 80 prosent av kjøtnæringa og så gjort liva så gode som mogleg for dei dyra som var igjen, seier han.

– Sjølv synest eg at dette er vanskeleg, med ein sambuar som elsker kjøt. I ein travel kvardag er det ikkje lett stadig å lage to middagar ...

– Ein måte å løyse det på, er å ete vegetarisk når det lar seg gjere, og så bli samde om å ha iallfall nokon vegetariske middagar. Viss to er femti prosent vegetarianarar, er det like bra som at éin er det 100 prosent.

EIT STIKK AV DÅRLEG SAMVIT

Dag Hessen bryr seg ikkje berre om dyr. Han bryr seg om klima, òg, noko han deler med mange av dei som talar dyra si sak. At det er bra for klimaet å ete meir vegetarisk, er det liten tvil om.

Sjølv et han nesten aldri raudt kjøt, men han et kylling.

– Eg gjere det alltid med eit stikk av dårleg samvit. Og så prøver eg å sjå etter produsentar som kan reklamere med at kyllingen har

hatt betre forhold enn andre stader.

Han synest også at dyr kan graderast ut frå deira kognitive evner.

– Ein må nok rekne med at laksen har mindre trong til eit fritt liv enn kyllingen, som igjen har mindre trong til eit fritt liv enn ein gris. Grisar er svært smarte dyr, dei treng å få gå omkring og leite etter mat, rote i jorda.

– Finst det nokon dyr som det er greitt å behandle dårleg?

– Eigentleg ikkje, men mennesket har jo også sine rettar, iallfall når det gjeld å beskytte seg mot skadedyr. Eg meiner likevel at alle dyr har rett til ein form for respekt og å sleppe unna overgrep.

BETRE I NOREG

Cecilie Marie Mejdell,

veterinær og seniorforskar i dyrevelferd ved Veterinærinstituttet, meiner at dei fleste artar av husdyr har det godt i her i landet, sjølv om

det er klare forbedringsspunkt. Ho peikar på at Noreg har eit strengare regelverk enn mange andre land, i tillegg til ein geografisk utkantposisjon som gjer oss mindre utsette for sjukdom og eit godt system for å nedkjempe sjukdom som inntreff. Historisk sett har Noreg også hatt små og oversiktlege besetningar.

– Men ser vi på fiskeoppdrett, har industrialiseringa vore svært stor. Vi har også store besetningar av kylling og verpehøner, sjølv om dei er enda større i andre land. Då forsvinn individa i massen, og ein må ha gode system for å følgje opp dyra og overvake miljøet deira, seier ho.

Ifølgje Mejdell var 1970-åra den verste tida for dyra i nyare historie. Då kom det fleire nye driftssystem som skulle gjere

«Kjøttet bør kome frå dyr som har hatt god livskvalitet.»

livet lettare for gardbrukaren. Til dømes kunne kyrne haldast bundne på bås tolv månader i året, og hønene hamna i nakne nettingbur.

Frå slutten av 1990-talet kom det forskrifter som i større grad vektla dyra sine behov. Purker kunne ikkje lenger haldast i tronge båsar, no måtte dei vere lause. Kyr som var bundne på bås skulle gå på beite i minst åtte veker. Frå 2015 gjaldt beitekravet også kyr i lausdrift. I 2004 vart det vedteke at kyr skulle vere lause innandørs i alle nybygg. Vedtaket skulle frå 2024 også omfatte eksisterande fjøs, men det vart seinare utsett til 2034. Frå 2012 blei dei nakne bura for vernehøns forbodne.

ETABLERTE PRAKSISAR

Dyrevernorganisasjonar og andre aktørar har i mange år jobba for å betre dyr sine rettar. Stortingsmelding nr 12 (2002-2003) om dyrehald og dyrevelferd la eit viktig grunnlag for seinare endringar, ikkje minst dyrevelferdslova som trådte i kraft i 2010.

Samtidig pågår det forskning på korleis ein kan endre etablerte praksisar. I dagens eggproduksjon går hannkyllingar rett i kverna fordi dei ikkje kan leggje egg, men Tyskland har kunngjort at dei vil slutte med dette allereie frå 2022. Det blir jobba med nye metodar for å kjønnsbestemme egget og då unngå å klemme hanekyllingane. Mejdell reknar med at ein slik teknologi etter kvart også

vil kunne brukast i Noreg.

Hennar eiga forskargruppe har forska på forholdet mellom ku og kalv i mjølkeproduksjonen.

– Det er lang tradisjon for å ta kalven bort frå kua så fort som mogleg etter fødsel. Medan lam og griseungar får vere med mor si, har kalven blitt flytta til ein lun liten boks for å beskytte han mot sjukdom. Samtidig har han blitt frårøva omsorga frå kua og fått lite sosial kontakt med andre kalvar.

ØKONOMI VERSUS DYREVELFERD

Mejdell og kollegaene har slått fast at det finst eit emosjonelt band mellom ku og kalv som handlar om meir enn å få mjølk. Men dyra kan ikkje gå ilag til dei naturleg ville skilt lag, som er ved rundt ni månaders alder.

Kalven drikk etterkvart opp til 15-20 liter mjølk om dagen, og då blir det lite igjen til meieriet.

Forskarane har difor prøvd å finne måtar kalven og kua kan vere saman på i dei første månadene, til kalven er gamal nok til å ete fast føde.

– Vi finn tidspunkt og metodar for å skilje dei som skaper minst mogleg stress for begge partar. Vi meiner at det er best at kalven ikkje mistar både mjølka og samveret med mora samstundes, og at dei kan oppretthalde noko kontakt også seinare.

– Korleis opplever du det å skulle ta økonomiske omsyn når du samtidig skal ta omsyn til dyra?

– Alt husdyrhald inneber

avgrensingar for dyret si livsutfolding. Kva vi skal tillate, kjem an på kvar vi set grensene for kva vi synest er etisk akseptabelt. Vi har hatt ein stor auke i levestandard dei siste tiåra, og eg meiner at vårt samfunn har råd til å la husdyra få ta ein langt større del i denne.

I framtida bør vi framleis kunne ete kjøtt, men i mindre mengder, meiner ho.

– Kjøttet bør kome frå dyr som har hatt god livskvalitet, og det kan gjerne vere dyrare. Sjømat bør kome frå berekraftig hausting og oppdrett.

Areal som ikkje er eigna for å dyrke mat til menneske kan nyttast til førproduksjon, og utmarka bør brukast til beite, legg ho til.

– Eit kosthald med animalske protein vil vere meir berekraftig enn eit skifte til berre plante-kost: Då må vi nemleg leggje meir beslag på areal i andre land for å dekke næringsbehovet vårt.

SOSIALE VIPPEPUNKT

Ragnhild Sollund meiner at dei rettane dyr har i dag, er langt frå tilstrekkelege. Ho foreslår eit eige departement for dyr sine rettar, eit forbod mot jakt og at vi bør leggje om matproduksjonen til eit meir plantebasert kosthald.

Dag Hessen meiner på si side at vi bør vedkjenne at vi gjennom husdyrhald frårøver dyr sjansen til eit fullverdig liv. Som eit minimum bør dyra få utetid, meiner han. I eigen kvardag kjenner han ofte på dilemma både når det gjeld animalsk mat og forbruket forøvrig. Men han synest at det er betre å gjere noko enn å synke ned i avmakt.

FRITT OG NATURLEG. Vidar Julien driv med økologisk frilandsgris, der grisane går ute året rundt og får leve ut sine naturlege instinkt og behov. – Då eg la om frå konvensjonell drift i 2013, vart eg møtt med mange motførestillingar. Men både eg og grisane trivst mykje betre! Dei får rulle seg i søle og grave i jorda, og dei går inn og ut av hytter med tørr halm i, der det aldri blir minusgrader. Det er faktisk mogleg å drive på denne måten i Noreg, og det kjennest ålreit og riktig, seier Julien. Kjøttet frå grisane seljast som Kolonihagen-produkt på Rema1000 og snart som Ånglamark-produkt på Coop. I tillegg finn ein det på mindre butikkar som Røtter og LOKAL Harbitz. Illustrasjonsfoto fra Borgestad gård i Skien. FOTO: ROGER HARDY/SAMFOTO/NTB

– Kan ein halvere kjøttinntaket er det eit enormt framskritt, akkurat som å halvere flyreisene, seier han.

I 2020 fekk han Brageprisen for boka Verden på vippepunktet. Han peikar på at det også finst sosiale vippepunkt.

– For nokre år sidan vart det å vere vegetarianar sett på som rart og new age-aktig. No må ein forsvare biff-eting. Det er heller ikkje lenger så kult å sende selfies frå langhelg i Roma. Mange slike sosiale vippepunkt kan gjere at det som før verka som ein uoverstigeleg terskel, plutsleg blir den nye norma.

Kjelder:

Morten Fastvold: «Humanisme og dyr»

Ragnhild Sollund: «Bare et dyr?»

Kjetil Østli og Simen Sætre: «Den nye fisken»

Kristoffer Hatteland Endresen: «Litt som oss – en fortelling om grisen»

Virginia Morell: «Animal Wise: The Thoughts and Emotions of Our Fellow Creatures»

Frans de Waal: «The age of empathy»

Bergljot Børresen: «Fiskenes ukjente liv»

OPTIMISTISK AKTIVIST FOR MILJØET

For Emma Hagen blir det feil å kalle seg humanist hvis en ikke er opptatt av miljø. Selv vil 18-åringen også ha makt, for å kunne påvirke mest mulig.

TEKST: ANN-MARI GREGERSEN
FOTO: ALF OVE HANSEN

SANDNES: *Jeg er en 18 år gammel jente fra Stavanger som er interessert i klima, politikk, reising, brettspill og liker å være sosial.*

Det er den kortfattede oppsummeringen Emma Hagen gjør om seg selv. Men 18-åringen er mer enn bare interessert i klima og politikk. Hun vil gjøre noe aktivt. Engasjementet for natur, klima og miljø har egentlig alltid vært der, i en familie der resirkulering hele tiden har vært en selvfølge. Elbil og elsykkel er også på plass.

– Jeg kommer fra et hjem der det er ekstremt fokus på at en skal tenke logisk på alt i livet, og at det derfor alltid er en rett måte å gjøre ting på. Da jeg lærte mer inngående om klimaendringene, var det helt

naturlig for meg at dette måtte stoppes – nesten uansett hva.

Som skoleelev forsøker hun å ta de grepene hun kan for miljøet i egen hverdag.

– Jeg er vegetarianer og gjør også andre tiltak når jeg kan. For eksempel flyr jeg sjelden innenlands. Det blir kollektivt og miljøvennlig der det går. Men jeg må innrømme at jeg legger mindre fokus på det jo mindre miljøfiendtlig det er. Jeg tar for eksempel ganske lange dusjer ...

Det var et lett valg for henne å melde seg inn i Miljøpartiet De Grønne (MDG).

– Jeg skjønnte raskt at dette var min arena. Her kan jeg faktisk gjøre noe med dette massive samfunnsproblemet som vi bagatelliserer. Den beste påvirkningsmetoden er gjennom politikken. Hvis jeg som enkeltperson klarer å hjelpe litt til å få gjennom ett politisk tiltak som hjelper klima, så er det mye mer verdt enn noe jeg kan gjøre som privatperson utenfor politikken.

Emma Hagen er med i styret i Grønn ungdom i Rogaland og i styret til MDG Stavanger, der partiprogrammet baserer seg på solidaritet både med mennesker og miljøet,

EMMA HAGEN (18)

- » Elev på Sandnes videregående skole, russ 2022
- » Styremedlem i Rogaland Grønn Ungdom, Stavanger MDG og Humanistisk Ungdom Sør-Rogaland,
- » Interessert i politikk, strategispill, mennesker
- » Har som livsmotto: «Hvis noe må gjøres, må det gjøres uansett hvem som gjør det»

forteller hun.

– Klima, dyrevelferd, pride-politikk, antirasisme og boligstøtte. Det er de sakene jeg er mest engasjert i. Vi må ha en politikk som ikke er bare er en god idé for én prosent av befolkningen. Enten det er klima eller andre områder, synes jeg det er ekstra gøy å forklare hvorfor grønn politikk ikke er så svart/hvitt som folk tror.

STREIK MER ENN SYMBOLPOLITIKK

Å være politisk aktiv går ikke ut over skolearbeidet, da elever har rett på 10 dager fri til denne typen aktivitet. Det utnytter Emma Hagen til det fulle. Hun har ikke tall på hvor mange styreverv hun har hatt, og kalenderen er ofte full. Bare denne uken står både verving på Vågen videregående skole i Sandnes og en protestaksjon på Klepp rådhus på Jæren for tur.

folk, er utadventt og selvsikker. Det å stå på stand er lett for meg.

Som mange andre barn og unge har hun også deltatt i skolestreikene for klimaet. Dem ser hun litt todelt på.

– Jeg kan være enig i beskrivelsen «symbolpolitikk», men det er uansett med en mening bak. Og klimastreikene gir grunnlag for debatt og mobiliserer de unge. Så selv om de ikke får politisk gjennomslag her og nå, skaper det ringvirkninger.

Emma Hagen synes at enkeltindividet har et visst ansvar, men at politikken og samfunnet må legge til rette for at folk skal kunne ta gode valg. I dag er det for eksempel billigere å fly enn det er å ta tog, og det er billigere å kjøpe kjøtt pålegg enn mye vegetarisk pålegg.

– Det å velge miljøvennlig er vanskelig og unødvendig stressende for vanlige folk. Mange sier derimot i undersøkel-

DYR MER ENN NATUR

Emma Hagen har også tid til å være konfirmantleder i Human-Etisk Forbund. Hun beskriver menneskerettighetene som det humanistiske livssynets «hellige tekst». Og hun synes det er et brudd på menneskerettighetene når staten og politikerne, slik hun oppfatter det, bagatelliserer klimaendringene og gjør klimafiendtlige valg bare fordi de er populære.

– Det er faktum at klimaendringene kommer til å sende mange mennesker på flukt og kommer til å ta mange liv - spesielt blant de mest utsatte områdene, som er fattige øystater og land sør for ekvator. Humanismen er svært opptatt av at alle mennesker er like mye verdt. Det betyr også dem som bor i mer sårbare områder, selv om de er fattige. Så for meg blir det feil å kalle seg humanist hvis en ikke er opptatt av miljøet.

Klima og miljø er så sin sak. Naturen i seg selv har Emma et sånn passelig personlig forhold til. Hun har hage og skog rett bak huset, har vært speider, kan sine knuter og det hender det blir fjelltur en eller to ganger i året. Som Pokémon-jeger blir det uansett frisk luft her og der.

– Jeg har nok et sterkere forhold til dyr. Politisk bryr jeg meg mest om måten vi behandler svin og kylling på. Personlig er jeg mest glad i rare dyr som ilder og dverggeit.

– *Hva med dyr som ikke er så søte, som slanger?*

– Slanger er jo søte! kommer det kontant tilbake

FREMTID OG FAMILIE

I vår er hun russ, og står på

OPTIMIST: Klima kommer ikke til å påvirke det private livet like mye for oss i Norge som det kommer til å påvirke gjennomsnittet i verden, tror Emma Hagen.

«Humanismen er svært opptatt av at alle mennesker er like mye verdt. Det betyr også dem som bor i mer sårbare områder, selv om de er fattige.»

– Personlig er jeg akkurat nå veldig engasjert i å få makt. Jeg synes ikke MDG og Grønn ungdom utnytter programmet vårt godt nok. Jeg er ubeskjeden nok til å tenke at jeg har litt talent. Jeg er glad i å snakke med

ser at de vil være mer miljøvennlige bare de får sjansen. Det er samfunnet sitt ansvar faktisk å sørge for at vi når målene vi har satt oss. Individet kan være en støttespiller som hjelper når det får muligheten.

terskelen til et nytt stadium i livet. Hva tenker hun om hvordan hennes voksenliv vil bli, sammenlignet med hennes foreldre og besteforeldre?

– Jeg er ikke i tvil om at mitt voksenliv kommer til å bli svært forskjellig fra deres. Jeg tror ikke at vi kommer til å klare å fikse klimaendringene, men jeg tror at vi vil bli bedre til å håndtere klimautfordringene. Med det mener jeg særlig at vi vil få en bedre flyktningpolitikk. For flyktninger vil være klimaendringenes største konsekvens.

Hun er i bunn og grunn optimist, og tror vi kommer til å utvikle både nye holdninger

og oppfinnelser som vil være revolusjonerende.

– Jeg ser optimistisk på hvordan vi kan håndtere de mange krisene og problemene som kommer til å oppstå. Men jeg har liten tro på at vi klarer å stoppe mange av dem før de skjer, og i hvert fall ikke klimaendringene.

Ikke alle vil starte en familie når verdens fremtid ser såpass dyster ut. Temaet har vært oppe til debatt flere steder i de siste årene. Emma Hagen sier det ikke er det som er mest diskutert i hennes vennegjeng. Hun har ikke hørt om noen som ikke vil starte familie av klimaredsel. Selv har hun foreløpig ingen ønsker

om å få barn, men i så fall vil adopsjon eller fosterforeldreskap være mer aktuelt.

– Jeg er jo trans og bifil, så for meg har det aldri vært aktuelt å tenke at jeg kan reproducere naturlig.

For henne ville det uansett gjøre liten forskjell om et barn er hennes biologisk eller adoptert.

– Jeg har aldri sett på biologisk som noe som er «bedre» enn adopsjon. Jeg synes faktisk det er viktig at flere adopterer eller blir fosterfamilie. Dette er barn som ikke har fått det beste livet, og da kan jeg og andre gjøre en forskjell.

NØYSOM NYTTEBRUKER AV NATUREN

Det er mange måter å forholde seg til naturen på. Småbruker, lærer, designer og skinnhåndverker Bine Melby har et nært og nytteorientert forhold til den.

TEKST OG FOTO: KIRSTI BERGH

FOTO: BIRGITTA M. LINDÉN

BINE MELBY (55)

- 】 Småbruker med sau, hest og høns
- 】 Sivilagronom/Master i husdyrfag og pedagogikk fra NMBU
- 】 Formingsfag fra Statens lærerhøyskole i Oslo.
- 】 Rådgiver i bevaringsarbeid for gamle husdyrraser
- 】 Designer under merket etiskpels.no
- 】 Lærer i realfag og kunst/håndverk.

EDSBERG: – Jeg er ofte ute i skogen og i naturen. Jeg bruker den mye, men jeg ser at mitt forhold til naturen store deler av året er veldig *nytteorientert*: Jeg skal plukke bær eller sopp, lufte hunder eller hester, jeg bruker den målrettet, enten matrelatert eller som kreativ lekearena i en eller annen sammenheng, reflekterer Bine Melby når hun får spørsmål om sitt forhold til naturen.

Fri tanke besøker henne på småbruket utenfor Kongsvinger, hvor hester og sauer fortsatt går ute på beitemarkene til gården denne tåkete morgenen i november. Her lever hun tett på skogen, og på den kultiverte naturen.

– Naturen rundt oss er i en eller annen grad og på et eller annet tidspunkt forvaltet av mennesker. Selv om det ser ut som det bare er skog rundt oss nå, var det tidligere fjorten gamle grunder etter at vi tok av fra riksveien. Tidligere var det beitedyr overalt, det er rester etter steingjerder der det ser ut som det bare er gammel skog, men som er spor etter drift og bebyggelse for

NÆR: – Jeg har stor glede av å følge syklusene til dyra og deres naturlige rytme gjennom året. Vi er en del av den rytmen, forteller Bine Melby. Sauene er alle glade i godbiter, noen liker også å bli klødd og å «prate», mens noen er ekstra kosete og sosiale, som Zara (2 år). Zumba (2 år) og rødlige Ylajali (3 år) holder seg litt i bakgrunnen.

to-tre hundre år siden. Og så har det grodd igjen.

For når gård etter gård legges ned, og store enheter tar over, er resultatet at kulturlandskapet slik det har vært, forsvinner. Den særegne åpne naturtypen som menneskers husdyrhold og bruk av jorda har skapt i Norge er en måte å forholde seg til naturen på som har lange tradisjoner,

og de gamle norske husdyrrasene – enten det er kyr, sauer eller geiter – henger sammen med dette tradisjonsrike kulturlandskapet.

– Husdyr er levende kulturarv, det er levende vesener som ikke kan puttes i en boks og lagres for å tas fram seinere. Det krever aktiv drift. For meg er det en merkelig tanke at man ikke skal

forvalte denne arven og bringe det videre – på en lur og klimavennlig måte.

AKTIV FORVALTNING

Hun selv har vært en aktiv del av denne forvaltningen. For tretti år siden ble hun som landbruksstudent involvert i kartleggings- og bevaringsarbeid med de gamle norske husdyrrasene.

FRITTGÅENDE: Fjørfeet bor i hønsehus med god boltreplass, men slipper også ut på daglig luftetur i hagen, der de spiser det de finner – og gjerne får litt brød fra matmor. Beskjemmet forteller Melby at det bare er mannfolkene i vingeklanen som har fått navn – hanen heter Coltrane, kalkunhannen heter Blåmann og den fjonge påfuglhannen heter Pride, navngitt i juni til ære for regnbueflagget og mangfoldet.

Mange av dem var i ferd med å dø ut og bli utkonkurrert av de produksjonseffektive rasene som kom i løpet av 1900-tallet.

– Men det var noen stribeiser som hadde fortsatt med de gamle rasene, sier hun og legger ut om hvordan fagfolk og idealister la ned stor innsats, om østlandsk rødkolle og dølafe, om avlsarbeid og bevaring av genres-

surser. For det er dette som i bunn er fagbakgrunnen hennes: Hun har masterutdanning fra NMBU i husdyravl, produksjon og dyrevelferd og jobbet i mange år som husdyrkonsulent hos Norsk Landbruksmuseum på Ås, der sekretariatet til Genresursutvalget for husdyr holdt til.

– Hvorfor er det viktig å ta vare på genetisk variasjon: Det

vi mister er tapt. Derfor må vi ta vare på bredden hele tida. Det må avles bredt, og hele populasjonen må brukes for å hindre innavl. Det kan jo også være at vi trenger litt andre egenskaper seinere, i produksjon og i matmangfold.

Det handler i tillegg om forvaltning av levende kulturarv også når det kommer til

«Jeg har glede av å klare meg med lite.»

seterdrift, ysting og andre mat-tradisjoner.

Hun er dessuten fortsatt en aktiv forvalter: De ni søyene som går ute i inngjerdingen og ser ut til å kose seg på enga er av typen gammalnorsk spælsau, en mindre foredlet sauerase som ligner mer på den opprinnelige norske vikingsauen.

– Vil du kose, du da, Zara?

Den svarte søya ser litt skummel ut med horn som ligger bakover hodet, men hun lener seg tillitsfullt og kontaktsøkende inntil matmor Melby. Sistnevnte har satt seg på huk og klør og pjusker i høstpelsen på sauen og småprater varmt til henne. Ikke ulikt slik hundeeiere og småbarnsforeldre prater til henholdsvis hunder og babyer.

For her på gården har de fleste dyra navn: Zarathustra, Zara for kort, og Urix, Vilja, Snow White, Exit, Ylajali, Zeta, Zumba og Ærlig, er alle navngitt kreativt og alfabetisk etter hvilket år de er født. Siden den første sauen for drøyt tjue år siden het Huldra, fikk lammene som ble født og alt opp deretter navn videre ut i alfabetet etter H. Et veldig oversiktlig system. Væren er derimot innflytter og heter Bukke-Leif.

SJØLBERGET OG SIRKULÆRT

Sau og hest, men også høns, kalkuner og påfugler(!), samt

hunder og en katt, og en voksende grønnsakshage. Her forsøker Melby og musiker-mannen å leve så sjølberget, sirkulært og nøysomt som mulig, med best mulig dyrevelferd og lavt forbruk.

– Jeg meldte meg ut av kirka som 19-åring, men Dag (*ektemannen*) sier at jeg er lever veldig «pietistisk», humrer Melby, som er mange-årig medlem av Human-Etisk Forbund og betegner seg som svært ureligiøs. Pietismen hennes handler altså om nøysomhet.

– Jeg har glede av å klare meg med lite, jeg er ikke så opptatt av å ha så mye nytt og fint. Hodet mitt er fylt av så mye annet jeg synes er mer interessant å fylle dagene med.

For i tillegg til å være småbruker er hun også matematikk- og håndarbeidslærer tre dager i uka og resten av tiden håndverker med egen, langsam klesproduksjon basert på ull og skinn fra de før nevnte gamle norske husdyrrasene av sau og ku.

Det er en sammenhengende tråd i alt Melby gjør. Hun vokste opp med tilknytning til gård og med nærhet til og glede over dyr, har hatt jobb som budeie, jobbet med økologisk landbruk, men også vært slakteriarbeider. I tillegg til landbruksutdanningen har hun også formingslære-

rutdanning, og nærmest på et kreativt innfall begynte hun å designe og sy kunstferdige klær av skinn fra kyr av de samme gamle rasene hun hadde vært med å bevare. I tillegg til at hun bruker ull og skinn fra egne sauer.

– Jeg drister meg til å bruke «etisk pels» som begrep. Det å bruke skinn fra dyr som likevel skal bli mat en dag, og også å bruke skinn fra dyr som har levd et fritt og vilt liv, det skiller seg fra det å bruke skinn fra dyr som står i bur, sier Melby, og peker på et rødrevskinn som henger i stua og som er skutt av en bekjent.

MENNESKET ER ALTETENDE

Det er viktig for henne å vite at husdyrene hun bruker skinnmateriale fra, har hatt et godt liv. Slik hun vet at kjøttet hun spiser kommer fra dyr – hennes egne – som har hatt et godt og lengst mulig liv.

Mens vi sitter ved spisebordet kommer puddelen Luna stadig og legger hodet i fanget til Melby for å bli klappet og kost med. Luna, lundehund-valpen Myrtel og katten Fox er de eneste av dyra på gården som bor inne sammen med menneskene. De er også de eneste som ikke risikerer å bli middag.

Er det ikke litt paradoksalt å ha et så nært forhold til sauene sine, for deretter å spise dem?

Melby forteller om da en av sønnene hennes som liten gutt stilte spørsmålet «Hvorfor spiser vi *dem* (sauene) og ikke *dem* (hundene)?»

Det er jo et godt spørsmål, erkjenner Melby.

– En sau, og i hvert fall en gris, er minst like intelligent som en hund. Så hva er det vi setter i ulike kategorier og hva er det vi tillater oss med hvilke dyr?

Melbys utgangspunkt er at mennesket er – og så godt som alltid har vært – en art som er «omnivore», altså altetende.

– På lik linje som en gris eller ei høne, de eter jo også alt.

Det har opp gjennom vært en fordel i et land som Norge, der det de fleste steder er for karrige forhold til å dyrke matplanter, mens

det er gode beiteforhold nesten overalt, framholder hun. Og at hvilke dyr vi spiser og hvilke dyr vi har som «familiemedlemmer» til syvende og sist er kulturelt betinget, med forskjeller mellom folkegrupper og religioner. Selv om hun har et nært forhold til dyra hun holder har hun et avklart forhold til å spise de søte lammene på høsten.

– Men jeg kjenner jo på en sorg når jeg må slakte sauene mine. Spesielt med de dyra som jeg har hatt i mange år, som jeg har brukt mye tid med og stelt og som jeg kjenner personligheten til, sier hun.

DYREVELFERD

Hun understreker at det å bestemme over liv og død på den måten, aldri er lett, selv om det

er blitt lettere med årene.

– Jeg gruer meg hvert år. Jeg synes det er forferdelig inntil avgjørelsen og avlivinga er skjedd. Da kan jeg tenke på at det er godt at det er færre dyr, at det er færre å skulle vinterføre, og at jeg skal gi de dyra et godt liv videre så langt det lar seg gjøre.

– Når man har valgt å leve med dyr, er det å avlive og slakte dem noe man må forholde seg til. Så gir det god mat i fryseren som vi vet hvor kommer fra, samt mange biprodukter som skinn, ull, horn og talg som også brukes videre. Og det blir hundemat av

«Jeg kjenner jo på en sorg når jeg må slakte sauene mine.»

innmaten. Ikke mye går til spille, understreker hun.

Dyremøkka gir gjødsel til kjøkkenhagen og beitemarkene.

Småbruket er et hobbybruk, der målet er å gi dyra et godt liv og at dyrelivet også avsluttes på gården, i rolige omgivelser med minst mulig stress og frykt. Hun har derfor valgt å slakte hjemme i liten skala og i hovedsak til eget bruk.

– Industrilandbruket med store enheter er svært fjernt fra folk flest, også den brutale virkeligheten som slakteprosessen tross alt er – der de fleste bare ser kjøttet pent pakket inn i plast i disken. Dette har jo på godt og vondt flere sider. Få kjenner til prosessen fram til pakka i disken, få har besøkt en godt drevet profesjonell gård eller

sett i et moderne stort slakteri. I medieoppslagene har vi bare sett avsløringene med mishandling og stygg håndtering av dyr, påpeker Melby og trekker fram at det for bare få generasjoner siden var vanlig å ha en tilknytning til gård og drift. Og da var det heller ikke uvanlig å være med på både potetplukking og slaktning av dyr på høsten.

Melby vil nyansere.

– Det er viktig med forbrukeropplysning og forbrukerkrav, men også viktig at de er basert på et mest mulig riktig bilde av produksjonen. Men så klart har økende befolkning og krav om billig mat ført til mye stygt, i alt fra ekstrem avl, som har vært for å få fram raser som vokser raskest mulig og gir mest mulig kjøtt, til drifts-

systemer med store fabrikkaktige enheter fjernt fra naturlig dyreliv, med fjørfe som det mest grelle eksemplet.

– Der blir jo individet borte!

– Men i Norge har vi fortsatt en god del småskaladrift med små enheter, sammenlignet med mange andre land. Og som forbrukere har vi påvirkningskraft til å etterspørre mat som er produsert med god dyrevelferd og åpen informasjon. Det er flott med Reko-ringer, Bondens Marked, andelslandbruk og småskala matutsalg – der forbruker og bønder kan kommunisere direkte. En løsning er å spise mindre kjøtt, men velge mer bevisst for kvalitet, bærekraft og lokal opprinnelse.

PÅ PARTI MED DYRENE

– Da jeg tok innover meg hvordan dyr i kjøttproduksjonen blir behandlet, mistet jeg lysten på å spise kjøtt, sier Klas Sundelin.

TEKST OG FOTO: UNNI SKOGLUND

«Jeg er opptatt av ikke å legge skylda på forbrukerne. Vi må se på hele produksjonslinja.»

TRONDHEIM: Klas sitter ved spisebordet i leiligheten han deler med samboer Iselin og deres to barn i en drabantby i Trondheim. Kjøleskapet er fylt opp av plantebasert mat. Det skjedde på ingen måte plutselig. Det var en lang prosess i kjølvannet av kunnskap og erkjennelse. Organisasjonsrådgiveren i Human-Etisk Forbund i Trond-

heim er en som har tatt konsekvensene av den faktabaserte kunnskapen han har tilegnet seg.

– Dokumentarer fra NRK Brennpunkt og undersøkelser fra Mattilsynet, viser at dyrevelferden i Norge er langt dårligere enn det vi liker å tro. Bildet av Dagros i grønne enger er en nasjonalromantisk myte som slår sprek-

ker. I tillegg er kjøttproduksjon er en av driverne til både klima- og naturkrisen, fordi det tar mye areal og gir store utslipp, særlig når det gjelder drøvtyggere, forklarer han engasjert.

Han har lest om klimautslipp og dyrevelferd til øyet ble rødt og vått. Bøker signert Dag O. Hessen, Per Espen Stoknes og Peter Wohlleben står velbrukte i bokhylla. Men mener han at vi alle burde luke kjøtt ut av kostholdet vårt?

– Jeg er opptatt av ikke å legge skylda på forbrukerne. Vi må se på hele produksjonslinja. Eksempelvis hvilke støtteordninger bøndene har som kan bidra til et best mulig dyrehold. Lovverket i forhold til dyrehold må forbedres. Det er mye som kan gjøres på systemnivå. I tillegg må vi vise forbrukerne hva som ligger bak kjøttdeigen i disken på

Rema, slik at forbrukerne kan ta informerte og gode valg.

Han erkjenner at det å spise kjøtt er en veldig integrert del av kulturen vår. Samtidig er det slik at Helsedirektoratet ber oss begrense mengden rødt kjøtt, og bearbejdede produkter av rødt kjøtt, til 500 gram per uke. De anbefaler oss å spise mer frukt, rotgrønnsaker og kornprodukter.

– Hvis alle forholder seg til rådene fra offentlige myndigheter og lager et par vegetarmiddager i uka, er veldig mye gjort. Både for dyrevelferden, for helsa og for planeten, mener Klas.

VITENSKAPEN SOM RETTESNOR

Vi tar heisen ned fra niende etasje i blokka på Romolslia. Følger han, hakk i hæl, når han

«Jeg kan føle en sterk tilhørighet og kontakt med naturen, særlig når jeg dykker.»

KLAS SUNDELIN (43)

- » Organisasjonsrådgiver i Human-Etisk Forbund Trøndelag
- » Utdannet bachelor i samfunnsfag/geografi, samt et årsstudium i religion.
- » Fridykker på fritiden
- » Vegetarianer/veganer

opp søker en kortreist naturopplevelse For blokkområdet er omkranset av gresskledder voller. Han tenker på de store skogene mens han går. Tankene vandrer til vilt, som elg, rådyr og hjort. Heller ikke disse vil han spise. Han mener at bestanden ville ha regulert seg naturlig dersom det ikke hadde vært så stort fravær av rovdyr.

– Andelen rovdyr blir stadig mindre, og da får hjort og elg fritt leide. Men det er ingen som snakker om at vi må regulere bestanden av kjøttmeiser. Det er bare i forhold til dyrene som vi også spiser at vi snakker om regulering. Jeg vet ikke nok om dette til å si at det ikke er behov for å regulere rådyr, elg og hjort i det hele tatt, da må du se på tallene for hva jaktkvotene er og hvor stor bestanden er. Men jeg tenker det er verdt å stille

spørsmålet om jakt er fornuftig. Jakt handler om tradisjon, men også om markedsmekanismer, poengterer han.

Det viktigste, framhever han, er hovedrådene fra klimaforskere om å redusere bruk av flyreiser og fossilt drivstoff og å spise plantebasert.

– Dette er de tre klare, faglige rådene fra FNs klimapanel og andre forskere, disse er det klokt å lytte til.

SVENSKEN SOM BLE NORSK

For Klas startet det hele, selve livet, på andre siden av grensen. Vi må spole 43 år tilbake i tid. Til lenge før han begynte å få omtanke for Dagros. Da ble han født i Østersund, men siden ble det mange runder med flytteesker. Størstedelen av barndommen bodde han på Notodden, og dialekten derfra

KORTREIST: Rett utenfor hjemmet finner han en kortreist naturopplevelse, gresskleddde voller omkranser blokkområdet, og han tenker på de store skogene lenger vekk mens han går.

har bitt seg fast. De siste 20 årene har han hatt Trondheim som hjemby.

– Jeg pleier å kalle meg øst-trønder, for Jemtland var jo en gang trøndersk.

For tre år siden fikk han norsk statsborgerskap.

– Det som fikk meg til å bytte statsborgerskap var at Høyre vant det forrige valget. Det var frustrerende å se på uten å ha noen mulighet til å påvirke avgjørelsen. Det var stort å kunne stemme ved årets stortingsvalg og bidra til et skifte i politikken, sier han oppglødd.

At han stemmer grønt er ingen overraskelse. Men hvor befinner han seg i sitt humanistiske livssyn? Vandrer han på den rette sti eller har han gått seg vill i skogen? Likestiller han dyrene med oss mennesker?

– En hovedkritikk mot humanismen er jo nettopp dette med at vi setter mennesker over alt annet. Jeg mener at alt liv har en verdi, og det tror jeg vi må verdsette i mye større grad

«Jeg mener at alt liv har en verdi, og det tror jeg vi må verdsette i mye større grad enn vi gjør i dag.»

enn vi gjør i dag. Vi er jo nødt å leve på en slik måte slik at vi har stabile økosystem. I dag er disse i ferd med å rakne. Vi humanetikere kan ikke be til høyere makter om å fikse klimakrisen. Vi må

ordne opp med tanke på fremtidige generasjoner. Å nå målene som er satt i Parisavtalen krever store endringer. Men at dyr og mennesker skal likestilles blir for ekstremt for meg. Vi må først sørge for at vi selv klarer oss, sier Klas.

IKKE NOE OFFER

Å gå over fra kjøtt til plantebasert kosthold har vært mye mindre krevende enn han i utgangspunktet trodde. Han vil til livs snakket om «å gi opp» kjøtt i kostholdet.

– Da høres det ut som om det er et stort offer. Men det er ikke slik at jeg ofrer noe. Det er heller snakk om å få. Jeg har valgt kosthold som gir meg bedre helse og bedre dyrevelferd. Og når vi spiser plantebasert velger vi et bedre resultat for kloden som helhet, sier han og tilføyer: – For meg har det absolutt ikke vært noe tap, men det kan være

situasjoner hvor det er sosialt utfordrende å ikke spise kjøtt. Som når jeg blir invitert bort på middag.

Han mener det er overraskende lett å bytte ut kjøttet i en del retter med bønner, kikerter eller veganfarse. Taco er et godt eksempel på det.

– Det har faktisk vært veldig gøy å gå over til plantebasert mat. Jeg begynte med å kjøpe kokebøker og lese blogg-er om vegansk og vegetarisk mat. Så satte jeg i gang med å eksperimentere. Jeg lager så innbydende vegetarretter som jeg bare kan, sier han med et lurt smil.

Miljø-tankegangen går som en grønn tråd gjennom livet hans. Klas og Iselin har kjøpt elbil. Flyreiser har han så og si kuttet ut, og barnehagen er i miljøvennlig gangavstand. Når han reiser til familien i Telemark, eller samboerens familie på Røst

i Lofoten, er det offentlig transport som gjelder. Når han legger hodet på puta i sovekupeen på nattoget, drømmer han med ren samvittighet.

Men aller best trives han i det våte element.

– Jeg kan føle en sterk tilhørighet og kontakt med naturen, særlig når jeg dykker. Da er jeg helt omsluttet av vannet og vet aldri helt hva som kommer til å skje. Hverdagens kjas og mas forsvinner når jeg svømmer nedover og er 100 prosent til stede i øyeblikket, sier han stiller seg på toppen av en vold. Han skuer utover byen som har blitt hans egen. Han forteller at han har begynt å ta sønnene på 5 og 2 år med på svømmekurs, slik at de skal bli trygge på det våte element. Men fisken der nede – den får svømme i fred.

KLAS' LESETIPS

TIL OPPLYSNING OG INSPIRASJON

KARBON – EN UATORISERT BIOGRAFI (Dag O. Hessen)

«Fikk meg til å innse at personlig forbruk så absolutt bidrar til klimakrisen, ikke minst hva vi velger å spise. Vi må selvfølgelig endre mange av systemene vi omgir oss med, men vi kommer ikke utenom at vi enkeltforbrukere må endre adferd vi også.»

DET VI TENKER PÅ NÅR VI PRØVER Å IKKE TENKE PÅ GLOBAL OPPVARMING (Per Espen Stoknes)

«Fikk meg til å lære mer om hvorfor det er så vanskelig å akseptere at vi mennesker er ansvarlig for klimakrisen og dermed også at vi er kollektivt nødt til å endre vår adferd. Boka viser godt hvorfor det er så lett å velge sin stammetilhørighet i stedet for å følge vitenskapelige konklusjoner.»

SAPIENS, EN KORT HISTORIE OM MENNESKEHETEN (Yuval Noah Harari)

«Lærte meg mye om masseutryddelsen av megafaunaen i både Europa, Amerika og Australia. Harari skriver at vi kanskje ville gjort en større innsats for å verne dagens natur når vi vet hvor mye vi allerede har ødelagt. Han forteller også gripende om de domestiserte dyrene som de store taperne av jordbruksrevolusjonen.»

THE SIXTH EXTINCTION (Elizabeth Kolbert)

«En skjellsettende bok som virkelig fikk opp øynene mine. Den forteller grundig om tidligere masseutryddelser og hva som er i ferd med å skje nå. Som at ville pattedyr sannsynligvis vil bli redusert til en tredjedel av dagens bestand.»

DYRS INDRE LIV (Peter Wohlleben)
MAMAS LAST HUG (Franz de Waal)

«Disse to bøkene viser hvor mye mer avanserte dyr er enn hva man vanligvis tenker seg. Det handler om kognitive evner, evne til lidelse, og ikke minst følelseslivet til mange dyr. At dyr har følelser, selv om de nok er mer rudimentære enn våre, endrer virkelig hvordan vi bør behandle våre medskapninger.»

SYKT GODT – EN VEGANSK KOKEBOK (Mari Hult)

«Viser hvor godt og lettvinnt det kan være å lage sunn og næringsrik plantebasert mat. Det finnes mange andre bøker som også har gode oppskrifter, men denne var den første jeg kjøpte meg. Anbefales! Forfatteren har også en nettside der det ligger mange gode oppskrifter: vegetarbloggen.no/

Flere av bøkene har Klas Sundelin skrevet utførlig om på bloggen sin klasmsundelin.home.blog

MIRAKELOPPFINNING: Plast har løyst mange problem, men skapt uendeleg fleire. I 1966 vart det produsert 20 millionar tonn plast, mens det i 2015 vart produsert 20 gonger meir, 381 millioner tonn. Rapporten «Reckoning with the U.S. Role in Global Ocean Plastic Waste» anslår at 8 millioner tonn plastavfall havnar i verdshava hvert år. Og på strender i Ghana. FOTO: MUNTAKA CHASANT/SHUTTERSTOCK/NTB

TID FOR MOTVEKST?

Stadig meir tyder på at økonomisk vekst ikkje lenger gjer verda betre, snarare tvert imot. Men kan vi tenkje oss eit samfunn utan?

TEKST: KJERSTIN GJENGEDAL

Vi merkar ikkje så mykje til det i Noreg, men ute i verda føregår det ein til dels livleg diskusjon om økonomisk vekst og alternativet, «degrowth» – eller «motvekst» på norsk. Det skjer i takt med stadig nye rapportar om akselererande artsutrydding og ressursforbruk, og om klimaendringar som førebels ligg nært på «worst case»-scenaria frå Klimapanelet.

– Uansett om ein meiner at kapitalismen kan reformerast eller må bytast ut, er det viktig å løfte fram andre moglege måtar å gjere ting på, seier Tone Smith. Ho er økologisk økonom og fagrådsleiar i Rethinking Economics Norge, ein organisasjon som arbeider for større mangfald i økonomiutdanningane og demokratisering av offentleg debatt om økonomiske spørsmål.

«Uansett om ein meiner at kapitalismen kan reformerast eller må bytast ut, er det viktig å løfte fram andre moglege måtar å gjere ting på.»

EIT NYTT SYSTEM

Smith var ein av initiativtakarane bak eit opprop som sto på trykk i fleire store norske aviser sommaren 2020. «Vi trenger et nytt økonomisk system som kan gi oss et godt liv uten å øke forbruket av energi og materielle ressurser», sto det i oppropet, som var underskrive av 75 kjende namn frå norsk kultur- og samfunnsliv. Underskrivarane forlangte ein open debatt om kva for økonomisk system vi vil ha, fram mot stortingsvalet i 2021. Det fekk dei ikkje.

– Debattar om kapitalismen strandar gjerne når nokon seier «ja, men vi veit jo at kommunismen ikkje fungerer, så då er det

ikkje noko å diskutere». Men samfunn har vore organisert på så mange ulike måtar gjennom tidene. Kvifor skulle det ikkje vere mogleg å lære av dei, eller til og med prøve ting som aldri har vore prøvd før? seier Smith.

GRENSER FOR VEKST

Dagens motvekstrørsle har sine kraftigaste røter i økologisk økonomi, ei fagretning som ser økonomien som summen av energi- og ressursflyten i samfun-

net. Ifølgje økologisk økonomi ville velstandsauken vi har vakse opp med ikkje vore mogleg utan tilgang til enorme mengder billeg fossil energi. No veit vi at klimaendringar, miljøødeleggingar og avfallsstoff er innbaka i dette energiforbruket.

Medan politikarar og økonomar flest vil løyse problemet med ny teknologi og flikking på skatte- og avgiftssystemet, hevdar motvekstrørsla at det ikkje er fysisk mogleg å lausrive den økonomiske veksten frå energi- og ressursforbruket.

Difor, seier motvekstforkjemparane, må vi slutte å streve etter økonomisk vekst, og heller konsentrere den økonomiske aktiviteten mot dei tinga som verkeleg er viktige for at menneske skal kunne skape seg gode liv.

Desse tinga inkluderer tilgang til ein trygg og god bustad, til effektiv transport, til sunn mat, helsehjelp, utdanning, rettstryggleik og politisk fridom. Alt dette, hevdar dei, kan skaffast utan at økonomien treng å vekse – i alle fall i den allereie rike delen av verda.

Det finst no stadig meir forskning på slike tema. Til dømes har den økologiske økonomen Julia Steinberger, som leier forskingsprosjektet «Living well within limits», kome fram til at vi kan dekke slike grunnleggjande behov som nemnt over, for alle menneske i verda, med eit samla energiforbruk som ikkje er større enn det vi hadde i 1960.

KUNSTNARAR GÅR FORAN

Så korleis skal vi organisere samfunnet for å dekkje desse

FIKSEFEST: Restarters Norway arrangerer «fiksefestar» der privatpersonar kan ta med øydelagt småelektronikk og få hjelp med reparasjon. Målet er å skape ein kultur for reparasjon, og slik få elektronikk til å verte meir berekraftig. Les meir på restartersnorway.no. FOTO: ODA FJELLANG

behova, utan vekst og utan å øydeleggje naturen?

I motvekstrørsla finst det mange meiningar om dette.

– Motvekstrørsla er oppteken av nedanfrå-og-opp-løysingar, fordi det kan sikre større mangfald i måtar å organisere verda på. Slike lokale, sjølvorganiserte initiativ finn ein mange av i Sør-Europa, som ikkje har ein like godt utbygd velferdsstat som vi har i Noreg. Men eg trur dette fort kan kjennest fjernt for nordmenn, seier Tone Smith.

Den norske velferdsstaten, sjølv om han har manglar, er likevel såpass dekkande at nordmenn flest ikkje er vande med å tenkje alternativt omkring velferd, trur ho.

– Det er kanskje ikkje tilfeldig at i Noreg er det gjerne kunstmiljøa som er i front når det gjeld alternativ samfunnsorganisering. Dei er vande med å vere på utsida av «systemet».

Ho får støtte av Jostein Jakobsen, postdoktor ved Senter for utvikling og miljø ved Universitetet i Oslo. Våren 2021 etterlyste han ein norsk debatt om motvekst, i ein kronikk i Klassekampen.

– Det irriterer meg at det ikkje er meir diskusjon om dette i Noreg. Det kan kome av at motvekstrørsla har mykje av opphavet sitt sør i Europa, der dei har andre tradisjonar for kollektiv mobilisering, utanfor politiske parti og utanfor staten. I Noreg har vi ikkje det same politiske klimaet, seier han.

«Er jobb den einaste meningsfulle måten å bidra til samfunnet på, eller kan vi tenkje oss andre måtar?»

Ideen om motvekst er grunnleggjande kritisk til kapitalismen og er fundert på økososialistisk venstre-radikalisme, hevdar han. I Noreg, derimot, endar diskusjonar om dei øydeleggjande sidene ved kapitalismen fort opp med å handle om korleis enkeltmenneske kan endre sine kjøpevanar.

– Men motvekstrørsla er eksplisitt imot ein slik innfallsvinkel. Motvekst er ikkje

fokusert på enkeltindivid, men på kapitalismen. Det handlar om å skape eit nytt økonomisk system og utfordre det beståande, seier han.

Og det skjer ikkje ved at vi går frå å kjøpe tinga våre frå éin produsent til å kjøpe frå ein annan. Det krev snarare at menneske går saman om å utforske andre måtar å skaffe og fordele ressursar på, ifølgje motvekstrørsla.

GODE LIV UTAN VEKST

Nettopp vår manglande evne til å sjå føre oss andre system, kan vere ei av dei største hindringane for ein seriøs diskusjon om motvekst. Difor er utprøving av ulike alternativ i liten skala, eit viktig verkemiddel.

– Motvekstrørsla har ei mengd konkrete forslag til ting ein kan gjere lokalt, som byteringar, system for gjenbruk og reparasjon, eller lokal matproduksjon. På den andre sida meiner dei at vi også treng reguleringar ovanfrå, til dømes forbod mot reklame. Dei foreslår også skattar på rikdom, som jo er ei sterk drivkraft for høgt forbruk, fortel Jakobsen.

Både Jakobsen og Smith peikar på at i Noreg er vi så vande med å tenkje at vekst er ein føresetnad for at vi kan leve gode liv, at vekstkritikk fort blir tolka som at nokon vil ta frå oss dette gode livet.

– Sjølv sagt blir ingen inspirert av tanken på lågare levestandard åleine! Samstundes ser eg ein del unge menneske som rett og slett

ikkje er interesserte i eit liv med karrierejag og høgare løn, utan noka klar meining med det heile. Fleire stiller spørsmål ved kvifor dei skal sette seg i gjeld for resten av livet for å eige sin eigen bustad, når det kan vere mykje kjekkare å gå saman med fleire om å finne ein stad å bu, ete middag i lag og berre måtte lage middagen ein gong i veka. Så det er endringar på gang her også, trur Smith.

SOLIDARITET OVER GRENSENE

Samtidig er motvekstdebatten i sin natur internasjonal. Eit heilt sentralt element er nemleg erkjenninga av at vi som lever i den rike delen av verda, i stor grad har bygd vår velstand på utnytting av naturressursar og arbeidskraft frå den fattige delen. Forsking frå mellom anna Noregs handelshøgskule viser at sjølv i dag strøymar mykje meir pengar frå fattige land til rike, enn det som kjem andre vegen.

– Det er umogleg å diskutere motvekst utan internasjonal rettferd som bakgrunn, seier Jakobsen.

– Vekstkritikarar blir ofte skulda for å nekte menneske i fattige land høgare levestandard, men det stemmer ikkje. Den sentrale motvekstideologen Jason Hickel argumenterer for at kapitalismen kviler på ei urettferdig skeivfordeling av ressursar, der land i det globale Nord sopar opp billege ressursar frå land i Sør, og sender avfallet sitt tilbake.

Hickel og fleire med han meiner difor at land i det globale Sør

framleis må ha vekst, slik at dei kan dekkje grunnleggjande behov for innbyggjarane. Medan land i Nord, som sit med hovudansvaret for at verda er blitt som ho er blitt, må skalere ned økonomiane sine.

KJEM DEBATTEN?

I det siste har Tone Smith sett tilløp til vekstkritikk i lommer i det norske samfunnet, frå grunnplanet i klima- og miljøorganisasjonane, via forkjemparar for sykkelvegar og urbant landbruk, til den etter kvart omfattande debatten om bustadsektoren. Men ho kunne særleg ønskje at fagrørsla ville melde seg på.

– Fagrørsla er stor, og hadde i utgangspunktet rom for å diskutere global solidaritet. Men i dag er dei sterkt fokuserte på jobbskaping, og vi ser at miljø og arbeidsplassar ofte blir sett opp mot kvarandre. Samstundes kunne vi trenge ein diskusjon om det ekstreme jobbfokuset i Noreg. Må vi verkeleg jobbe så mykje? Er jobb den einaste meningsfulle måten å bidra til samfunnet på, eller kan vi tenkje oss andre måtar?

Jakobsen meiner motvekst kan vere ein nøkkel til å få politikken tilbake i klimadiskusjonen.

– I Noreg tenkjer vi apolitisk om klimakrisa. Ideen er at vi skal finne teknologiske løysingar som vi også kan tene pengar på. Men eg meiner vi må ta med i reknestykket det økonomiske systemet som skapar krisene. Det er noko kven som helst kan vere med å diskutere.

Tips for å bidra til motvekst:

Fiks elektronikken din i staden for å kjøpe ny. Krev lovendringar som forlenger levetida til elektriske produkt.

Engasjer deg mot matkasting ved til dømes å bli frivillig hos Matsentralen, eller starte eit folkekjøken basert på matvarer som elles ville blitt kasta.

Oppsøk eller start eit bilkollektiv, ein bytering eller ein frivilligsentral.

Oppsøk eller start eit lokallag av Bærekraftige liv, eit nabolags-nettverk som driv aktivitetar som skal senke det økologiske fotavtrykket og samtidig auke livskvaliteten. (<https://www.barekraftigeliv.no/>)

Hopp av bustadkarusellen og oppsøk alternative buformer som bufellesskap eller ikkje-kommersielle bustadstiftingar.

Tips til vidare lesing:

Jason Hickel: *Less is more. How degrowth will save the world* (2020)

Giorgis Kallis m.fl.: *The case for degrowth* (2020)

Tone Smith: «Den problematiske veksten – og behovet for et nytt økonomisk system» (se lenke på fritanke.no)

Joel Millward-Hopkins: «How 10 billion people could live well by 2050 using as much energy as we did 60 years ago» (se lenke på fritanke.no)

Kjersti Gjengedal har skrive om denne forskinga i *Harvest Magazine*: «Kor mykje energi treng vi egentleg»

<https://www.harvestmagazine.no/artikkel/kor-mykje-ener-gi-treng-viegentleg>

Artiklar om vekstkritikk og moglege alternativ, samla av miljøorganisasjonen Spire: <https://overvekst.spireorg.no/>

IDEER

Humanismen er et sekulært livssyn. Det har som utgangspunkt at mennesker er del av naturen, født frie og med samme menneskeverd og rettigheter, utstyrt med fornuft og samvittighet.

(NORDISK HUMANISTMANIFEST 2016)

54

DYRISK

Eksistensspalten: Jeg føder, altså er jeg.

60

KLIMAHUMANISME

Essay: Unaturlig handling må til for å redde, ikke verden, men oss.

66

KLIMAMORALISME

Essay: Vi trenger ikke mindre, men mer moralisme.

70

MORALSIRKEL

Etikk: Ville alle vært vegetarianere hvis slakteriene hadde glassvegger?

76

NATURFILOSOFI

Dialog: Klarer vi å se på naturen uten ekstremt menneskesentrert fokus?

DYRET JEG ALTSÅ ER

«Dere er for mye kropp! For lite
ånd!», erklærer «de siviliserte»
og «de lærde».

EKSISTENS

I vår nye spalte Eksistens reflekterer studenthumanister og livsveiledere fra Human-Etisk Forbunds livsveiledergruppe over eksistensielle tema.

ELSE WERRING
er studenthumanist i Human-Etisk Forbund, og tilbyr samtaler om etiske og eksistensielle temaer til Oslos studenter. Hun har tidligere jobbet som lærer og filosofisk praktiker.

Ingun Steen Andersen

Dagfinn Ullestad

Lone Ellingvåg Knutsen

Nylig var jeg voksenstudent, og ble minnet på den kraftige forelskelsen som hadde truffet meg 20 år tidligere, da jeg bodde på loftsværelset i det skjeve, gamle huset i Nord-London hos den ærbødige damen med de to murrende, luskende og hvesende kattene. Som enhver forelskelse var denne full av sorger mellom høydepunktene, men ulikt andre forelskelser dreide det seg om kjærlighet til visdom, eller *philo sophia*, som det heter på fint.

Jeg skulle ha min første filosofeksamen og strevde fortvilet, for jeg hadde kranglet meg inn på en mastergrad jeg ikke hadde riktig bakgrunn for å forstå. Jeg hadde kranglet fordi jeg mente å ha opplevd filosofi, i små blaff, som en underlig gnist som ulmet nederst i magen, som kunne hekte seg på tankene mine og skape en slags vibrasjon som jeg nøt uten helt å begripe hvorfor. Men nå – da jeg endelig skulle utdannes til «filosof» - satt jeg der, alene på kvisten i knirkehuset til kattedamen,

«Men er det egentlig riktig at jeg – i motsetning til for eksempel hunden min – kan styre meg selv så veldig ved hjelp av «fornuften»?»

med høye skuldre og følte meg lurt: Pensum viste seg pedantisk og fullt av livsfjerne ingeniørpiler, p'er og q'er. Tekstene utstrålte liksom en metallisk klang og noe jeg tolket som en hånlatte («Vi ler **av** deg, ikke **med** deg»).

For å søke trøst krøllet jeg meg sammen under dyna for å lese, mens vinden ulte utenfor og det gamle huset knaket.

Det var Descartes' *Første meditasjon* som var blitt med i senga, og da kom den rare gnisten tilbake. Svisj, så teleporterte jeg til filosofen René Descartes' (1596–1650) lune bibliotek på 1600-tallet, mellom stabler av papirer, tung plysj og et nedstøvet, vinrødt tapet.

Lysblaffene fra peisen kastet dunkle skygger rundt i rommet, og jeg øynet konturene av en ond demon på Descartes' ene skulder, der han satt fordypet i grublerier i sin dype lenestol.

Demonen vred tankene våre – Descartes' og mine – gjennom et skrekkblandet frydhelvete, ut på kanten av et stup der vi nesten falt ned i en svimlende avgrunn. For hvordan kunne vi vite at vi egentlig eksisterte? Kanskje var alt en drøm, eller vi ble lurt av djevlere – og ja, tenkte jeg, *kanskje er jeg en hjerne på glass, eller en brikke i The Matrix, eller hvanåenn, det er søren meg ikke rent lite absurd!*

Hjertet banket og det svimlet for øynene, men samtidig var det jo koselig, da, i Descartes' bibliotek, og jommen også til trøst å få min egen svimling speilet – et lite nikk fra en anerkjent filosof. Med ett nappet Descartes meg i hånden, vi tok et par haltende skritt tilbake og fant fotfestet igjen idet han fastslo triumferende: «Jeg har tanker – altså finnes det noe som tenker. Jeg tenker, altså er jeg.»

Dette – at vi er tenkende vesener – er en grunnstein i humanismen, og en trøst i livet. Vår tanke er fri, og med fornuften kan – og bør – vi styre oss selv snarere enn å lene oss på gruppepress, utdaterte dogmer og autoriteter. Lenge før Descartes har *tenkningen* stått sentralt som filosofiens grunnpremiss og bærebjelke. Det er *fornuften* som skiller oss fra de øvrige dyrene, heter det. Det er den som gjør at vi ikke bare har en bevissthet – for den deler vi med løver, hunder og aper – men at vi i tillegg er *selvbevisste*: Vi kan betrakte tankene våre fra utsiden, ta stilling til dem og endre

«Det var en ny filosofisk forelskelse som fikk meg til å mimre over den brystne kjærligheten til Descartes og Nietzsche.»

dem i den retning vi ønsker.

Men er det egentlig riktig at jeg – i motsetning til for eksempel hunden min – kan styre meg selv så veldig ved hjelp av «fornuften»? Og hvis så, er det ønskelig?

Svaret på dette vil avhenge av hva vi definerer som «fornuft».

I dag er det enighet om at Descartes tok feil. Selv dumpet jeg ham da jeg innså at han kom til den uheldige konklusjon at kropp og sinn er to separate enheter, og at alt i kategorien «ikke-tenkende», slik som dyr for eksempel, ikke kunne føle smerte. Historien er full av grufulle eksempler på dyreplageri utført i menneskers tjeneste. Den er dessuten også full av kroppsforakt, idet de som har blitt forbundet med «kropp» snarere enn «ånd» har blitt undertrykt og betraktet som «dyriske». Kvinner, melaninrike, LHBT-personer, mennesker med funksjonsnedsettelse og overvektige har blitt fortalt av «de siviliserte» og «de lærde»: «Dere er for mye **kropp!** For lite **ånd!**»

Det var en ny filosofisk forelskelse som fikk meg til å mimre over den brystne kjærligheten til Descartes og Nietzsche. Som voksenstudent var det de franske filosofene Jacques Derrida (1930-2004) og Gilles Deleuze (1925-1995) som ble mine sengekamerater. De var noe helt annet!

Begge har skrevet klassikere innen

«posthumanismen». Noe jeg oppdaget da jeg gjenopptok studielivet var nemlig at ordet «humanisme» (i videre forstand enn livssynshumanismen) klinger arrogant og selvcentrert i akademiske ører om dagen. «Mennesket i sentrum» lyder ikke så gjevt som det en gang gjorde. *Skal mennesker ha forrang foran alle andre dyr, og foran hele planeten?* Spør posthumanistene og sukker oppgitt.

Men posthumanismen trenger på ingen måte å leses som et brudd med den humanistiske tanke. Snarere kan den betraktes som en naturlig videreutvikling av den.

For posthumanister er det viktig at mennesket utvikler en mer forbindelsesbasert

«For meg ble fødselsopplevelsen en brutal påminnelse om det faktum at jeg faktisk «sitter fast» i materien uten noen utvei.»

selvforståelse – både vis à vis andre mennesker, dyr, teknologi, natur- og til syvende og sist: døden. Altså må vi bli mindre opptatte av vår eksistens som avgrensede individer, for alt henger sammen med alt – og alle med alle.

For meg som livssynshumanist lyder slike tanker velkjente. Men det er gøy å tenke dem på nye måter! For eksempel med Deleuze, som skriver at man kan jobbe med å splitte opp selvet i mindre deler som lar seg «flyte med» i ulike sammenfiltringer. Er vi heldige med dette, tar vi del i en «bliven» som er mye større enn oss selv.

Dette kan være en kilde til inspirasjon og fred. Kanskje er det ikke så ille å 'bli et tre' når vi dør? Det synes iallfall ikke dumt å innse at man besitter mange ulike og motstridende perspektiver, tanker og følelser i det man kaller sitt «selv». Selvet er jo ikke en fast størrelse – men en evig foranderlig prosess. Hurra! Vi kan danse og tenke samtidig! Mennesket må leses i relasjon til det ikke-menneskelige – det være seg teknologi, klima eller dyr.

Vi trenger rett og slett en ny forståelse av «fornuft».

Tenk for eksempel på den imponerende «fornuften» en skog utviser når trærne kommuniserer med hverandre under bakken, gjennom et enormt soppnettverk. Eller hvordan en ørns instinktmessige «fornuft» langt overskrider noe et menneske kunne ha fått til.

Posthumanister problematiserer skillene kropp/ånd, natur/kultur og menneske/dyr.

Og nå kommer jeg til min nyeste forelskelse – for det tar jo aldri slutt – denne gangen var det boka til Derrida, som heter *l'Animal que donc je suis* (2002) – eller 'Dyret jeg altså er'. Feministen i meg likte det! For var det noe jeg kjente på etter at jeg ble mor, så var det hvordan noe jeg kunne ha valgt å tolke negativt («melkeku», «fødeku», «hysterisk

naut som ikke klarer å ha en intelligent samtale») vred seg til noe positivt – noe som utvidet bevisstheten min via erkjennelsen av at smerte, sårhet, glede og innsikt er uløselig forbundet med hverandre.

Som nybakt mor, med kolikkbarn og hormoner, melk og tårer strømmende i alle retninger, ble jeg tvunget til å innse hvor viktig kroppsspråket var. For det er jo ikke slik at det bare er vi mennesker som har språk. Verbalspråket vi benytter oss av er bare ett uttrykk blant mange; de blikkene vi mennesker ser verden med er bare noen perspektiver i et digert mylder. Hvordan ser en ørn på verden? Hva kjenner egentlig en liten baby?

Med tittelen på boka harselerer Derrida med Descartes' *Je pense, donc je suis* – jeg tenker altså er jeg. Det er ikke «fornuften» som gjør oss til gode mennesker, skriver Derrida, men *sårbarheten* – og til syvende og sist dødeligheten – som vi deler med alle andre dyr.

For meg ble fødselsopplevelsen en brutal påminnelse om det faktum at jeg faktisk «sitter fast» i materien uten noen utvei. Jeg så min egen dødelighet og kroppslighet i hvitøyet.

Og da mener jeg ikke «kropp» som det evige forbedringsprosjektet kulturen vår liker å fylle ørene våre med. For vi lever i en kroppsfiksert kultur, samtidig som man skal vise seg uberørt av slikt som fødsler, for eksempel - jumpe tilbake på null komma niks,

ignorere melkespreng og for all del ikke opptre «hysterisk» når ungen gråter. Vi skal trimme og stramme, styre følelsene i riktig retning og lage timeplaner for alle barnas aktiviteter slik at de ikke får et minutt til å kjede seg, gråte, fundere eller leke fritt.

Det er altså ikke den «kroppen» jeg mener det er viktig å holde fast på, for den er jo egentlig bare en ny variant av det gamle fokuset på «ånd». Tanken om at kroppen er noe vi kan styre ved hjelp av fornuftige timeplaner er noe annet enn tanken om en kroppslig fornuft som kan sive opp fra føttene og mellomgulvet – den kroppen vi kan velge å slippe til gjennom dype pust, uplanlagt fritid, lek og undring.

Jeg vil tenke mer, med Derrida, på «dyret jeg altså er», på hvordan livet kan forvaltes med en varm, klok og åpen fornuft som snakker med det sårbare i oss. En fornuft som er sammenfiltret med dyrenes, naturens og kroppenes fornuft – som tenker «vi» snarere enn «jeg» – selv når den sitter alene i en dyp lenestol, glemmer tiden og lar seg drive med av fantasirike tankeeksperimenter.

«Det er ikke «fornuften» som gjør oss til gode mennesker, skriver Derrida, men sårbarheten.»

Bare ved å handle *unaturlig*
kan vi avverge eller dempe
det store tilbakeslaget vi som
art potensielt står overfor.

KLODEN KLA RER SEG

(DET ER VI SOM LIGGER TYNT AN)

Vi lar oss lett villed av språket. Som når man i klimasaken snakker om at «vi må redde kloden», og at «vi ikke må koke kloden». Da ser vi for oss en stakkars klode som vi sterke, ansvarlige mennesker må redde. Men slik er det selvsagt ikke, selv om vi mennesker ganske visst er blitt sterke nok til å endre klodens klima og miljø.

Det er i stedet vi mennesker som ligger tynt an. Det er vi som i raskt tempo forringer de livsvilkårene vi selv trenger for å leve et godt liv, hovedsakelig ved å forårsake en temperaturøkning på fire grader eller mer, dersom vi ikke iverksetter drastiske tiltak.

For jordkloden spiller en slik temperatur-økning ingen rolle. Klodens klima og miljø har endret seg langt mer enn det i løpet av dens over fire milliarder år lange historie, så om mye fruktbart land nå blir til glohete ørkener, mens skogbranner og ekstremvær som orkaner, skybrudd, flom og tørke blir langt vanligere enn før – ja, så er det ett fett for vår kjære klode. For jordkloden verken tenker eller føler noe som helst, den er blott og bart en arena for blinde naturkrefter.

OFFER FOR EGEN SUKSESS

Vi lar oss også forlede av språket når vi hevder at vår levemåte, med altfor store klimagassutslipp og en drastisk reduksjon av ville dyrs habitater, er unaturlig. Da innbiller vi oss at mennesket ikke er en del av naturen, men har hevet seg over den gjennom vår moderne sivilisasjon. Men Homo sapiens er og blir en del av naturen, og er underlagt de samme naturens mekanismer som gjelder for alt levende, hvor siviliserte vi enn blir.

Det enhver art risikerer, som noe helt naturlig, er å bli et offer for sin egen suksess. Enhver art forsøker å utbre seg så mye den kan, og lykkes den i det, blir den på et tidspunkt så tallrik at det ikke lenger er mat eller rom nok til alle. Hvorpå mange individer sulter i hjel eller forkommer på annet vis. Naturen er

ingen kjære mor, men nådeløs og brutal. Ergo er det helt naturlig at vi mennesker går mot et kraftig tilbakeslag, fordi vi har lykkes så utrolig godt med å øke vårt antall, og dermed har økt vårt økologiske fotavtrykk kolossalt. Dette er naturens business as usual.

Det som kan redde oss fra det store tilbakeslaget, er at vi, til forskjell fra alle andre arter, evner å kikke naturen i kortene. Ved å avdekke naturlover har vi skjønt mer av hvordan naturen virker, og den kunnskapen har vi brukt til vår fordel. Det muliggjorde både jordbruksrevolusjonen for drøyt 10 000 år siden og den industrielle revolusjon for 200 år siden.

Gjennom disse to revolusjonene er Homo sapiens blitt arten som i særklasse har endret klodens klima, fauna og miljø. Vi har gjort oss til en egen naturkraft, og det har

fått flere av dagens klimaforskere til å kalle vår geologiske tidsalder for antropocen. Betegnelsen er satt sammen av de greske ordene for menneske og tid, og betyr dermed «menneskets tidsalder». Det er en passende betegnelse, siden Homo sapiens for alltid har satt sine spor i klodens geologiske historie, som vil kunne avdekkes i uminnelige tider fra nå av.

REDDENDE X-FAKTORER

En som maktet å kikke naturen i kortene, var presten og samfunnsforskeren Robert Malthus. Han levde i England tidlig på 1800-tallet, da den industrielle revolusjon for alvor grep om seg. Malthus så med bekymring på all den nød og fattigdom som en stor befolkningsøkning og en sterk tilstrømning til byene førte med seg. Han hevdet at nød og fattigdom er noe vi aldri blir kvitt. Det er fordi befolkningen alltid vil øke langt mer enn matproduksjonen. Dobles matproduksjonen, firedobles befolkningen, og så videre. Dermed får ikke økt matproduksjon bukt med fattigdom.

«Det er vi som i raskt tempo forringer de livsvilkårene vi selv trenger for å leve et godt liv.»

SMOG: Luftforurensing er en av de største miljømessige truslene mot menneskers helse, og forårsaker sju millioner premature dødsfall årlig. Her er Teheran innhyllet i den farlige disen i januar 2021. FOTO: ATTA KENARE/AFP/NTB

Charles Darwin leste Malthus' essay om nød og befolkningsvekst med stort utbytte. Han innså at naturen er nettopp slik Malthus beskriver, og at essayet omhandlet et særtilfelle av naturens lov om at enhver art blir et offer for sin egen suksess, bare den lykkes i å utbre seg tilstrekkelig mye.

Vel tok Malthus feil i sin påstand om at nød og fattigdom aldri kan utryddes. Men han hadde fått rett dersom landbruket ikke var blitt så sterkt industrialisert som det senere ble, slik at matproduksjon langt oversteg det man kunne forestille seg på hans tid. Det var en menneskeskapt X-faktor han ikke så komme. En annen slik X-faktor var oppfinnelsen av moderne prevensjonsmidler, som førte til en drastisk reduksjon i antall fødsler. Det eneste botemidlet Malthus kunne foreslå, var en streng seksualmoral, basert på avholdenhet både i og før ekteskapet, slik at man fikk færre barn.

Malthus tok det for gitt at vi mennesker klarer å overskue de langsiktige konsekvensene av våre handlinger, for så å treffe nødvendige

mottiltak hvis disse konsekvensene er katastrofale. Det er det ingen andre dyr som klarer, for i dyreverdenen er hvert individ helt og holdent styrt av kortsiktige, egoistiske behov. Ingen dyr utenom mennesket er heller i stand til å handle til beste for arten som helhet, dersom dette går på tvers av kortsiktige behov.

EN HÅRETE DRØM

For 400 år siden, da den vitenskapelige revolusjonen skjøt fart, proklamerte den britiske filosofen Francis Bacon at kunnskap er makt. Ved hjelp av den nye kunnskapen om naturen som Galileo med flere frembrakte, ville vi mennesker bli så gode til å temme naturkreftene at vi rett og slett kunne underlegge oss naturen.

Slike vyer må ha fremstått som den reneste science fiction i en tid da naturen stadig vekk virket overmektig og truende. Men man skal være forsiktig med hva man ønsker seg, for ønsket kan jo gå i oppfyllelse. Bacons ønske, eller store og hårete drøm, gjorde til overmål det, i form av den industrielle revolusjon og

«Å leve et ekte menneskelig liv er noe langt mer enn å eksistere. Det er å kunne leve.»

den videre teknologiske utviklingen fram til vår tid.

At selve jordkloden nå er blitt for liten for oss, gitt vårt altfor store materielle forbruk, er noe Bacon neppe kunne ha forestilt seg. For helt fram til vår egen tid virket jordkloden enormt stor, med ubegrensede ressurser som vi mennesker aldri ville kunne uttømme.

Enhver ny og revolusjonerende utvikling har sine utilsiktede bivirkninger, og den industrielle revolusjon hadde sin i form av store mengder klimagassutslipp. Dampmaskiner ble fyrt med kull, og det førte til at industribyene ble herjet av luftforurensing og smog. Helt fram til 1950-tallet ble dette ansett som en nødvendig pris å betale for økt levestandard og større fremskritt. Samtidig gikk klodens befolkningstall rett til værs som følge av de store teknologiske og medisinske fremskritt, med et sterkt økende økologisk fotavtrykk som resultat.

MAKT OG ANSVAR

Forståelsen av økologi, som både omfatter økosystemer og vår arts økologiske fotavtrykk, ble ikke merkbart stor før på 1970-tallet. Da påpekte den tysk-jødiske filosofen Hans Jonas at kunnskap ikke bare er makt, men også ansvar. I boka *Das Prinzip Verantwortung* (Prinsippet ansvar), som uventet ble en bestselger i Vest-Tyskland da den kom i 1979, lanserte han en etikk for vår teknologiske tidsalder, der altså begrepet ansvar står sentralt.

Jonas hevdet at tradisjonell etikk kommer til kort i en globalisert og teknifisert verden, fordi den er en nabo- og nærhetsetikk som ikke tar høyde for at vi er blitt drastisk mange flere mennesker i løpet av de siste 200 årene. Denne befolkningsveksten har ført til at vi, på grunn av moderne teknologi og et stadig

høyere materielt forbruk, er i ferd med å endre klodens miljø i faretruende grad. En rekke handlinger vi har ansett som etisk nøytrale, som å fyre med kull eller å reise med fly, er ikke lenger det når veldig mange av oss gjør dette. Da oppstår en økende effekt som særlig går ut over folk i den ikke-vestlige verden og fremtidige generasjoner.

Ettersom vi mennesker evner å skaffe oss kunnskap om de langsiktige konsekvensene av våre handlinger, oppstår et ansvar for å gjøre nettopp det. Vi plikter å både utrede og forestille oss de langsiktige konsekvensene av vår måte å leve og produsere på, med særlig tanke på fremtidige generasjoner.

Vår empatiske forestillingsevne blir her viktig. Vi må forestille oss mennesker vi ikke kjenner rundt om på kloden, samt de som ennå ikke er født, som konkrete individer med sine egne livsmål, og ikke bare som en ansiktsløs menneskemasse som bare blir tall og statistikk.

Jonas formulerer ut fra dette et etisk imperativ, altså et moralsk prinsipp, som er at: Du skal handle slik at virkningene av dine handlinger er forenlige med fortsettelsen av et ekte menneskelig liv på jorden.

Å leve et ekte menneskelig liv er noe langt mer enn å eksistere.

Det er å kunne leve et liv i henhold til menneskerettighetene, som ikke bare sikrer retten til liv, men også gjør det mulig for den enkelte å realisere sitt potensial av evner og anlegg. Det må dessuten romme muligheten til å påta seg et ansvar for ukjente menneskers ve og vel andre steder på kloden, og for fremtidige generasjoner. Ansvarer kan anses som en stafettpinne vi overrekker neste generasjon – og det lar seg bare gjøre hvis deres livsforhold er gode nok til at de makter å ta på seg et slikt ansvar.

Å HANDLE UNATURLIG

Selv om de aller fleste klimaforskere er blitt enige om at den globale oppvarmingen vi nå ser, i all hovedsak er menneskeskapt, er det fortsatt uenighet om hvilke prognoser vi bør legge til grunn. Disse spriker fra det svært pessimistiske til at det ikke vil gå så altfor galt hvis vi fortsetter å slippe ut klimagasser som nå.

Det eneste ansvarlige blir da, ifølge Jonas, å legge pessimistiske prognoser til grunn for våre handlinger. Etisk sett er det mye verre om vi gjør for lite for å hindre global oppvarming enn om vi gjør for mye ut fra prognoser som viser seg å være for pessimistiske. Gjør vi for lite, forårsaker vi en uopprettelig forringelse av miljøet for våre etterkommere, mens vi bare blir for forsiktige på egne vegne hvis vi gjør for mye, noe som er det usammenlignbart minste av to onder.

Samtidig som vi baserer oss på pessimistiske prognoser, må vi på et optimistisk vis holde fast ved den muligheten vi tross alt har til å unngå en (for oss) katastrofalt høy temperaturøkning. Vi må gripe den sjansen vi ennå har til å avverge dette, selv om det fordrer store anstrengelser og en selvoppofrelse på linje med det som kreves i en krigs- eller pandemitid.

I så fall handler vi mot naturen og dens business as usual. Det er bare ved å handle unaturlig at vi kan avverge, eller dempe, det store tilbakeslaget vår art ellers vil få.

Morten Fastvold har skrevet en utredning for Human-Etisk Forbund med tittelen «Humanisme, miljø og rettferdighet på tvers av generasjoner», som forelå i revidert utgave i mai 2019, og som finnes på [Fritanke.no](https://fritanke.no). Skriv 10274 i søkefeltet.

ESSAY

MORTEN FASTVOLD,
filosof og forfatter aktuell
med Humanismens idéhistorie

TRENGER VI EN NY HUMANISME?

Vi sager over den grønne greina vi sitter på. Vi trenger å tenke nytt om hvordan vår vestlige humanistiske tradisjon kan gi et forsvar for naturens mangfold og respektere dens tålegrenser.

Etter et langt liv med hele jorden som arbeidsplass, har natur dokumentaristen, David Attenborough et unikt blikk på hvordan naturen svekkes og reduseres. Som den store formidleren av sammenhengene og skjønnheten i naturen – i havet, skogene, isen og fjellene – har han trodd det ville være nok til å få oss til å ville beskytte den, og ta vare på den.

Sett på tv, gjennom Attenboroughs linser, er naturendringene dramatiske og omfattende. Men gjennom kjøkkenvinduet oppfatter vi ikke at insektene forsvinner og arts mangfoldet reduseres. Oppfatningen av hva som er et normalt miljø og vill natur, skapes i hver generasjon. En stadig mer svekket natur fremstår som normal. Og det du ikke har sett, savner du ikke.

Over 90 år gammel er Attenborough en hyppig gjest i FN, og på ulike toppmøter for å snakke om vår avhengighet av biosfæren. «Verden slik jeg kjenner den forsvinner», sier han. Bit for bit. Livets vev slites i stykker.

Vi stresser økosystemene med forurensning og overbeskatning. Vi ødelegger de naturlige karbonlagrene og det som beskytter mot voldsomt vær: skogene, regnskogene, våtmarksområdene, de sårbare kystsonene, mangroveskogene og korallrevene. Vill natur og rikt arts mangfold erstattes av betong og industrielle monokulturer.

Les hele kommentaren på fritanke.no/kommentar/trenger-vi-en-ny-humanisme/19.11512

KRISTIAN RØSSAAK,
Organisasjonsrådgiver i HEF,
tidligere FN-sambandet

JA TIL MER MORALISME I KLIMAKAMPEN

Hvis moralisme tar form av velfundert kritikk, servert på en klok måte, kan det ha verdi.

I tillegg til pandemien er det særlig klimasaken som har dominert nyhetsbildet sist høst. FNs klimapanel publiserte i august sin sjette hovedrapport, og den er ikke nådig i sine konklusjoner. Klimaendringene skjer raskere, blir mer intense, og noen av dem er allerede irreversible. Budskapet er dramatisk, og stadig flere – både politikere og folk flest – innser nå at det haster å gjøre noe. Vi står overfor katastrofale klimaendringer som påfører oss eksistensiell risiko.

Det har for så vidt lenge hastet å løse klimakrisen. Men verken Norge eller andre land har så langt gjort nok for å bekjempe klimaendringene.

Det skyldes mange ting, blant annet manglende politisk mot til å gjøre det som trengs for å bremse utviklingen vi ser i dag. Men klimaendringene krever ikke bare politisk handlingsmot. Det krever også en storstilt moralsk fellesinnsats, hvor vi alle må trekke lasset sammen. Problemet er at vi har berøringsangst med moral, og vi mangler et felles moralsk ståsted som setter oss i stand til å håndtere et så omfattende problem.

Berøringsangsten med moral skyldes i stor grad at moralen i dag

er individualisert og gjort til en privatsak.

Hver enkelt skal selv få definere rett og galt, og ingen andre har noen rett til å ha en mening om, eller enda mindre et kritisk blikk på, andres oppfatninger, holdninger eller handlinger. Denne utviklingen har langt på vei gjort folk sårbare og ømfintlige for kritikk. De som har noe kritisk å melde, blir redde for å trække andre på tærne, redde for å si noe upassende, redde for å si noe som kan oppfattes negativt av den andre parten.

Resultatet blir en feighet, en moralsk konfliktskyhet, hvor vi holder inne vår velbegrunnede moralske kritikk.

Vi står igjen med en privat moralisering, hvor vi ergrer oss over alt galt andre gjør, men uten at vi tør å si ifra i frykt for anklager om moralisering. Og slike anklager kommer

stadig oftere: «Hvem er du til å fortelle meg hva jeg skal gjøre?» Denne typen «moralisering over moralisering» blir et effektivt retorisk virkemiddel, noen ganger en hersketeknikk, for å hindre videre diskusjon. Samtalen om rett og galt stanser opp, og forandring og forbedring av det moralsk problematiske forblir praktisk talt umulig. Til syvende og sist er dette også et demokratisk problem.

«Klimaendringene krever ikke bare politisk handlingsmot. Det krever også en storstilt moralsk fellesinnsats.»

Problemet er særlig tydelig i klimasaken. Klimamoralisten er spesielt utsatt for kritikk fordi hen ikke er redd for å kritisere handlinger og praksiser som skader klimaet. Dessuten maner hen til store og viktige samfunnsendringer som berører og krever noe av oss. Noen skal ha det til at samfunnet generelt og det politiske ordskifte preges av for mye moralisering. Ofte er det den politiske venstresiden som står på tiltalebenken, anklaget for å moralisere over høyresidens moralske slapphet.

Det er på høy tid å ta et oppgjør med moralismens dårlige rykte. Vi har en moralsk rett til å moralisere. Det er en rett til å rette moralsk kritikk mot og diskutere oppfatninger, holdninger, handlinger, praksiser og institusjoner som det er gode grunner til å mene er moralsk problematiske. Retten til moralisering er avledet av retten til tanke- og ytringsfrihet. Retten til tankefrihet er en rett til å gjøre seg opp egne oppfatninger om hva man vil tro på og hva man mener utgjør et meningsfullt og verdifullt liv. Retten omfatter tanke- og trosfrihet om religion, politikk, vitenskap, filosofi og ikke minst om moral og moralske

«Klimamoralisten er spesielt utsatt for kritikk fordi hen ikke er redd for å kritisere handlinger og praksiser som skader klimaet.»

spørsmål. Retten til ytringsfrihet er en rett til fri meningsutveksling som innebærer en rett til å ytre, forsvare og diskutere sine synspunkter eller tanker, og til å høre og vurdere andres synspunkter og tanker. Retten til å moralisere beskytter friheten til å foreta moralske vurderinger og til å fremme moralsk kritikk av det vi anser som moralsk problematisk.

I motsetning til det rådende synet i dag, mener jeg at vi trenger mer og ikke mindre moralisering.

Hva er begrunnelsen for det?

For det første trenger vi hele tiden å utfordre etablerte moralske forestillinger om rett og galt. Hvis ikke stivner vi i vante forestillinger og etablerte praksiser. Fri meningsutveksling bidrar til dette.

For det andre må vi til enhver tid vurdere om det vi gjør tåler moralens dagslys. Det betyr at våre praksiser må gis en overbevisende begrunnelse.

For det tredje trenger vi moralisering dersom vi skal løse viktige globale utfordringer som klimakrisen. Det er fordi veien til å løse denne og andre kriser vil kreve noe av oss, som igjen betyr at vi må kunne ansvarliggjøre hverandre for måten vi bidrar til å løse krisen på. Hvis politikere eller andre tilsynelatende gir blaffen i problemet, eller ikke er villige til å prioritere det høyt nok på den politiske dagsordenen, må de tåle kritikk for det – vel og merke uten å rette anklager tilbake om moralisering.

At vi har en rett til å moralisere, betyr ikke at vi bør gjøre det.

Når er det så riktig å moralisere?

I utgangspunktet kan alt være gjenstand for moralisering. Du har en rett til å kritisere det du mener er moralsk galt eller problematisk. Likevel bør du altså ha gode grunner til å moralisere. Pandemien har gitt oss gode grunner til å moralisere over dem som bryter smittevernreglene fordi det står om liv og helse. Trusselen om klimaendringer gir oss på tilsvarende måte gode grunner til å moralisere – ja, jeg vil som sagt påstå at det kan være nødvendig hvis vi skal løse klimaproblemet.

Tomgangskjøring, unødvendige flyreiser, bilkjøring, kjøttspising, er praksiser som, i større skala, etterlater seg et betydelig klimaavtrykk, og som det kan være berettiget å rette pekefingeren mot. Selv om enkeltpersoners bidrag til klimaendringene er minimalt, er det ikke moralsk nøytralt når det i sum har konsekvenser for andre. Når vi handler på

STREIK! Måten vi moraliserer på kan være avgjørende for om vi lykkes med å skape forbedring. Her er skoleelever samlet i klimastreik foran Stortinget i 2019. FOTO: HÅKON MOSVOLD LARSEN / NTB

måter som skader klimaet, kan hvem som helst påpeke dette overfor for oss fordi alle potensielt er berørt av de skadelige konsekvensene av klimaendringer, og vi må tåle å bli konfrontert med at vi gjør noe moralsk diskutabelt og problematisk.

Hvordan bør vi moralisere?

Måten vi moraliserer på kan være avgjørende for om vi lykkes med å skape forbedring. Vi må huske på at ingen liker å få kritikk for noe de gjør. Det betyr ikke at vi skal la være å kritisere hverandre. Men det betyr at vi bør unngå å fremstå som belærende, propaganderende, bedrevitende, selvrettferdige og dømme-syke overfor dem som gjør noe vi mener er galt. Da virker moraliseringen mot sin hensikt, og vi hisser på oss dem vi kritiserer. Moralisme bør ha som siktemål å skape moralsk forbedring. En god moralist kjennetegnes av sin evne til å vurdere i hver enkelt situasjon om moralsk kritikk tjener et godt formål, og hvordan kritikken skal serveres.

En klimamoralist er på sett og vis dømt til å være upopulær fordi hen er budbringer av en dårlig nyhet: Klimaendringene vil få negative konsekvenser for oss alle, og vil kreve endring av livsførsel – vi må forsake frihet og andre livsgoder

for å løse problemet. Klimamoralisten har et ansvar for å servere kritikk på en måte som kan føre til forandring av klimafiendtlig politikk og praksis. Men vi har alle et ansvar for å møte moralsk kritikk på en konstruktiv måte, uten å gå i selvforsvar og havne i skyttergravene. Selv om det kan være vanskelig å motta kritikk, må vi ganske enkelt øve oss på det alle sammen hvis vi skal ha håp om å komme oss gjennom klimakrisen. Her kan vi lære av pandemien. Håndteringen av den har i liten grad vært preget av hersketeknikker og skyttergraver, men av en felles dugnadsinnsats for å løse et globalt problem.

Hvis moralisme tar form av velfundert kritikk, servert på en klok måte, kan det ha verdi. Det kan gjøre det lettere å diskutere krevende moralske spørsmål, slik som hvordan vi skal håndtere klimaendringene. I beste fall kan det bidra til at vi bedre håndterer moralske utfordringer vi står ovenfor i fremtiden.

ESSAY

ESPEN GAMLUND

er filosofiprofessor ved Universitetet i Bergen og aktuell med boken *Kunsten å moralisere*.

UTE AV SYNE, UTE AV SINN

Ville vi alle vært vegetarianere hvis slakteriene hadde glassvegger?

Vi ser ikke det som foregår i fjøsene og slakteriene. Skal vi utvide vår moralske sirkel til også å omfatte dyrene, må vi kanskje lytte bedre til dem som prøver å vise oss hvordan de har det.

«Hadde slakteri hatt glassvegger ville alle vært vegetarianere», sier Paul McCartney i en kampanjevideo fra PETA (People for the Ethical Treatment of Animals). Antagelsen er at hvis vi ser behandlingen dyr blir utsatt for i dyreproduksjon, mister vi lysten på å spise kjøtt. Men stemmer dette egentlig?

For har vi ikke fått grundig dokumentert, gang på gang, de miserable forholdene for dyr i slakteri og kjøttproduksjon? Dokumentarfilmen *Griseindustriens hemmeligheter*, som ble sendt på NRK i 2019, avslørte vold og lovbrudd mot dyr. I fem år undersøkte Norunn Haugen svinproduksjon i Norge, og dokumenterte, ved hjelp av undercover-metoder, alvorlig dyremishandling. Vi så skadede dyr som krøp rundt i sin egen møkk på betonggolv. Kjøttbransjen lovet full

opprydding etter avsløringene. Men to år senere kan NRK konstatere at det fortsatt er dårlige forhold flere steder. Dyr står fortsatt på betonggolv i sin egen avføring, uten halm og tørt liggeunderlag, og flere står så trangt at de ikke har plass til å legge seg ned når de skal sove. Skadede og syke dyr lider uten tilsyn. NRK har også avdekket at Mattilsynet, som har ansvar for dyrevelferd i Norge, ikke klarer å følge opp. Ansatte har gått ut og sagt at de ikke har ressurser til å gjøre jobben sin.

Hvorfor krever ikke forbrukerne at myndighetene har et fungerende kontrollorgan, at bransjen tar ansvar, og at det sikres en gjennomsiktighet i bransjen – slik at vi faktisk kan få se hva som foregår? Bidrar ikke forbrukerne til å opprettholde denne dysfunksjonelle kjøttindustrien ved sitt forbruk av kjøtt? Og er de ikke dermed medansvarlige for at tusenvis av dyr lider under grusomme forhold? Hvis forbrukerne ikke reagerer – på tross av at dårlig behandling av dyr er blitt dokumentert gang på gang –

INDIVID: Utvikling av empati krever at vi må kunne se det enkelte individ, som denne grisen i en belgisk grisegård. FOTO: YVES LOGGHE/AP/NTB

skyldes det uvitenhet eller synes de det er greit?

Platon og Sokrates ville holdt en knapp på at det skyldes uvitenhet. De greske filosofene mener at «den som vet det rette, gjør det rette». Hvis noen ikke handler godt, er det fordi de mangler tilstrekkelig innsikt og kunnskap. I tillegg kan det være at de lar seg styre av ikke-rasjonelle sider ved seg selv. Kunnskap og forståelse kan være *overfladisk* eller *dyp*. Har vi fått en dypere forståelse av noe, vil vi også handle deretter, mente de. *Akrasia* – det greske ordet for å gjøre noe mot bedre vitende, mente Sokrates var umulig. De som handler galt gjør det fordi de ikke vet bedre.

Mangler vi en dypere forståelse og kunnskap, slik Sokrates vil mene?

Kanskje vi trenger å sette oss inn i hvordan det kjennes for det enkelte dyret som lider under uverdige forhold? For å få en dypere innsikt, slik Sokrates snakker om, må vi kanskje utvikle empati med det individuelle dyr som lider. Forfatter av boka *Bare et dyr?*, Ragnhild Aslaug Sollund, mener vi må anerkjenne at dyr faktisk har individuelle særtrekk, kognitive evner og behov. Hvis vi studerer enkeltdyr og prøver å forstå dem, ser vi at de har både interesser og følelsesliv.

Empatien vår fungerer slik at vi bryr oss mer om den ene hunden som må bøte med livet fordi den har bitt noen, enn om statistikk og informasjon om hvor dårlig det står til med tusener av produksjonsdyr som gris og kylling. Utvikling av empati krever at vi må

«Hvis forbrukerne ikke reagerer – på tross av at dårlig behandling av dyr er blitt dokumentert gang på gang – skyldes det uvitenhet eller synes de det er greit?»

kunne se det enkelte individ. «Identifiserbare offer» er visst avgjørende for å aktivere empati hos oss.

Noen som nettopp prøver å identifisere ofrene for oss og vise hva som foregår, er aktivister fra organisasjonen Nettverk for dyrs frihet. De har tatt seg inn i grisegårder for å dokumentere hvordan det står til med dyrs velferd, og deres bilder var utgangspunktet for NRKs reportasje. De mener at forbrukerne og samfunnet har krav på å vite hvordan maten produseres. Men burde det ikke være unødvendig at aktivister må ta seg inn i produksjonslokaler om natten for å vise oss hvordan dyrene har det? Burde vi ikke kunne forvente en større gjennomsiktighet i bransjen, slik trenden er i resten av samfunnet?

Gjennomsiktighet, eller transparens, er begrep som beskriver en utvikling mot at organisasjoner viser større åpenhet om virksomheten. Innen næringslivsetikken har det blitt sagt at en transparent bedrift er en etisk bedrift. Mange deler av samfunnslivet er blitt mer gjennomsiktig og omgivelsene har

fått økt innsyn, noe som blant annet skyldes økt fokus fra media. Først når omgivelsene får vite mer om virksomhetene, kan den enkelte virksomhet i større grad holdes ansvarlig. Prinsippet om gjennomsiktighet eller offentlighet handler om hvorvidt man kan vedkjenne seg handlingene sine om de blir allment kjent. Et kontrollspørsmål er: «Tåler vi at denne saken havner på avisenes førstesider?» Det er nettopp denne «VG-testen» kjøttproduksjonsbransjen ikke har bestått – gang på gang.

Siden slakteriene ikke har glassvegger, trenger vi dem som prøver å vise oss hva som foregår. Nå må vi også begynne å lytte til dem.

Kilder: Lenke til NRK-reportasje, PETA-video m.m. finnes på fritanke.no

**HUMAN
ETIKK**

NORUNN KOSBERG
Forfatter og filosof

LESETIPS:

Singer, Peter: *The Expanding Circle* (1981). I denne boka argumenter den australske filosofen Peter Singer (f.1946) for at den moralske sirkelen må utvides, bli større og romme flere enn tidligere, også skapninger som ikke er mennesker.

Sollund, Ragnhild Aslaug: *Bare et dyr?* (2021)

RIS, ROS, RESPONS Noe du likte godt? Noe du mislikte sterkt? Vi tar gjerne imot korte tilbakemeldinger fra våre lesere på e-post fri.tanke@human.no. Se også fritanke.no/debatt/

LESERINNLEGG:

AKTIV DØDSHJELP – FRIVILLIG SELVBESTEMT LIVSAVSLUTNING

Først en takk til Fri tanke som har viet medlemsbladet til døden og debatten om frivillig selvbestemt livsavslutning. Som gravferdstaler for Human-Etisk Forbund fra 1987 til 2018 og leder av Foreningen Retten til en verdig død fra 2010 til 2018, setter jeg stor pris på at HEF endelig er kommet fram til at forbundet vil ha en utredning om selvbestemt frivillig livsavslutning.

I en leserespons i Fri tanke nummer 4-2021 stiller Bjørn Bjørnsen seg sterkt kritisk til at HEFs felles ressurser brukes til en ensidig argumentering for aktiv dødshjelp. Han stiller spørsmål om hva som er et verdig liv og hvem som avgjør hva som er et verdig liv, og om det er etisk riktig å forlange at et annet menneske skal ta livet av en? Bjørnsen viser så til et intervju med Pieter Admiraal i Humanist nummer 3 1988 for understreke sine innvendinger.

Når han først kritiserer, bør han vel også ta med hele bildet. Admiraal var en av pionerne i kampen for en verdig død. Under en konferanse i Berlin i 2010 hadde jeg flere samtaler med ham, og han la veldig vekt på at det er pasienten selv som må bestemme.

Det ville også kommet frem hvis Bjørnsen hadde tatt med avsnittene foran og etter sitatet han refererte. Pieter Admiraal sier at i kraft av sitt arbeid har han sittet ved dødsleiet til utallige mennesker. Dette har lært ham at leger har en viktig oppgave også etter at de har gitt opp å kurere pasienten. Legene har en forpliktelse til å hjelpe mennesker til en så verdig avslutning av livet som mulig – en dødsprosess som er minst mulig lidelsesfull.

Admiraal kommer så med et eksempel. Han ble kontaktet av en 29-årig kvinne som var i ferd med å dø av kreft i tungen, og døden ville inntreffe ved at svulsten blokkerte halsen og hun ville kveles. Han kunne hjelpe med å lindre dette, men kvinnen sa nei. Hun ba om en sprøyte med gift like før hun ble kvalt. Hele personalet ble tatt med på råd, og de besluttet å etterkomme hennes ønske. De tok farvel, sprøyten ble

satt, og hun døde umiddelbart.

Videre i intervjuet med Humanist forteller Admiraal at det er strenge regler for å hindre misbruk. Selv om dette intervjuet er fra 1988, 14 år før aktiv dødshjelp ble legalisert, hadde Nederland skikkelige kriterier. Han sier: «For det første: Det må være selvbestemt. Pasienten må ha bedt om dødshjelp konsekvent gjennom lang tid. For det annet: Pasienten må selvfølgelig være uhelbredelig syk og i siste stadium av sin sykdom – terminalfasen. For det tredje: Pasienten må være i mental balanse. Det må ikke herske tvil om at pasienten er klar over hva han/hun ber om. For det fjerde: Bare en lege utføre dødshjelp, men først etter at han har konsultert en annen lege».

At Nederland har legalisert eutanasi, er formelt sett ikke helt riktig. I henhold til straffelovens artikkel 293 og 294 er eutanasi forbudt i Nederland, med unntak av de tilfellene hjelpen utføres av en lege som har overholdt alle aktsomhetskriteriene. Det stilles ikke krav om at pasienten må være i en terminalfase. Lovens kriterier sier i hovedsak at pasientens lidelse skal være «utålelig» og tilstanden «uten utsikter til forbedring».

Legaliseringen av dødshjelp i de fleste land var og er etisk, politisk og finansielt koblet sammen med utviklingen av den palliative pleien. Dette viser at legeassistert livsavslutning kan være en naturlig del av palliativ pleie. Selvsagt er helbredelse det primære for legene, men samtidig er det etisk likestilt å sørge for en god måte å dø på. Selvsagt kan ingen i helsevesenet tvinges til å gi slik hjelp, reservasjonsretten må gjelde her slik som i abort.

Selvbestemt frivillig hjelp til å dø – voluntær eutanasi – er ikke et valg mellom liv og død. Det er et valg mellom to måter å dø på. Derfor kan vi si at aktiv, frivillig selvbestemt livsavslutning kan være den ultimate livshjelp!

Ole Peder Kjelstadli

Fri tanke nr. 4-2021

LESERINNLEGG:

IKKE DEN BJØRN BJØRNSEN

Jeg ser i Fri tanke nummer 4 at jeg har en navnebror som har skrevet et leserinnlegg om aktiv dødshjelp. Han finner det skuffende og provoserende at Fri tanke argumenterer ensidig for aktiv dødshjelp og legger fram noen høyst legitime argumenter for at vi ikke bør gjøre det til en lovfestet rettighet i Norge. Det lar seg selvfølgelig høre, men ikke fra meg. Dette spørsmålet som vel er både gjennomdrøftet og gjennomført i flere land, synes jeg Fri tanke har presentert både grundig og etisk forsvarlig.

Bjørn Bjørnsen, forfatter/
historiker, Oslo

Vi mennesker har tusenvis av år med alkohol og bakrus å vise til. Helt siden neolitikum har vi festet, drukket, ledd og danset. Og vi har spydd, grått, ligget ubevegelige i senger og grøftekanter, med dunkende hodepine, matt-het og angst.

Hva er egentlig bakrus? Faktum er at den fremdeles er noe av et mysterium. Vi vet selvfølgelig hvordan vi får den, men hva som så skjer, er i stor grad ukjent for oss. Men nå skal vi på en vitenskapelig fylletur!

Hva skjer i kroppen når vi drikker? Hva er de vanligste symptomene på bakruser, og hvorfor opplever vi dem? Er det sant at vin og øl blir krøll? Og er det realistisk at vi noen gang får en pille som kurerer bakrus?

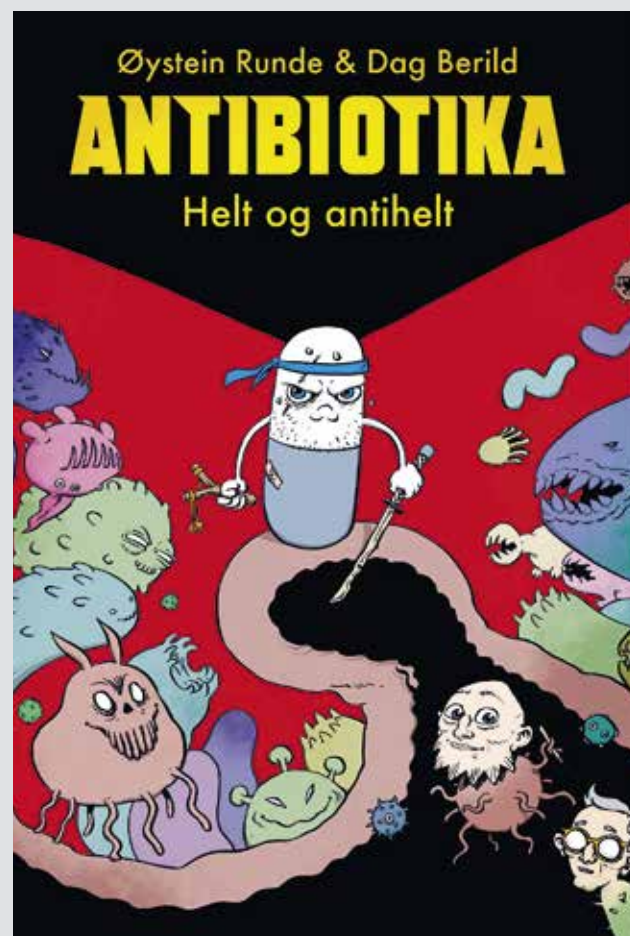
Alexander H. Sandtorv

FYLLA HAR SKYLDA

Med vitenskapen inn i bakrusen

Kr 284 for HEF-medlemmer (ord. pris 379)

Utgis i februar

En tegneserie om krigen mellom antibiotika og bakterier.

Her får du historien om hvordan antibiotika først ble oppdaget, du får vite hvordan antibiotika bekjemper bakterier og hvordan antibiotikaens framtid ser ut. Og hva skal vi gjøre for å bekjempe antibiotikaresistens?

Øystein Runde har tegnet en tegneserie om en av vår tids største helseutfordringer, basert på lege og antibiotikaforsker Dag Berilds fagkunnskap. Resultatet er et underholdende stykke vitenskapsformidling som passer for alle fra 12 år og oppover.

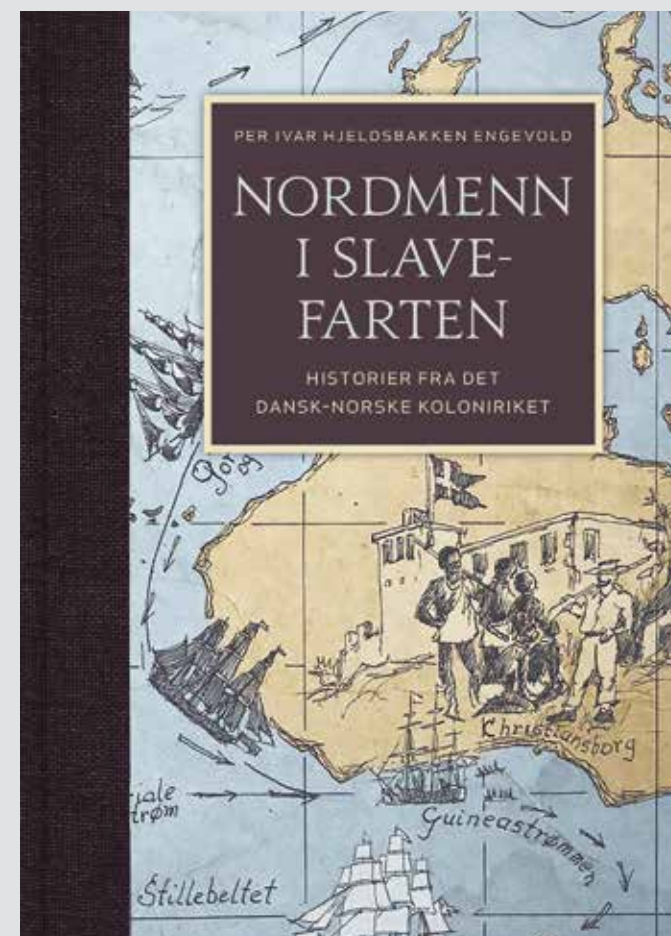
Øystein Runde og Dag Berild

ANTIBIOTIKA

Helt og antihelt

Kr 224 for HEF-medlemmer (ord. pris 299)

Utgis i februar

På 16-, 17- og 1800-tallet var Danmark-Norge involvert i både kolonisering og slavehandel med afrikanske og indiske slaver.

Kolonivarer som sukker, bomull og tobakk ble produsert på bekostning av utallige menneskeliv. Store formuer ble skapt og tapt på investeringer i slaveskipene. Både slaver og mannskap døde som fluer. Forlis, mytterier og slaveopprør krevde mange ofre. Alt for at man hjemme i Danmark-Norge kunne leve et litt søtere liv.

Nordmenn fikk tidlig sentrale roller i den dansk-norske slavefarten. De var investorer, plantasjeeiere, embedsmenn i koloniene, ledere i handelskompaniene, soldater, torturister og mye annet. Det var også en anelig del av mannskapene på de dansk-norske slaveskipene som var norske. Innen Norge forlot unionen med Danmark i 1814 hadde i underkant av 100 000 slaver blitt fraktet fra Afrika til plantasjene i Karibia.

Per Ivar Hjelmsbakken Engevold

NORDMENN I SLAVEFARTEN

Historier fra det dansk-norske koloniriket

Kr 284 for HEF-medlemmer (ord. pris 379)

Utgis i mars

www.humanistforlag.no

LIK HUMANIST FORLAG PÅ

OG FØLG OSS PÅ

Jeg ønsker å bestille stk FYLLA HAR SKYLDA á kr 284 for HEF-medlemmer (fullpris kr 379)

Jeg ønsker å bestille stk ANTIBIOTIKA á kr 224 for HEF-medlemmer (fullpris kr 299)

Jeg ønsker å bestille stk NORDMENN I SLAVEFARTEN á kr 284 for HEF-medlemmer (fullpris kr 379)

Jeg ønsker å bestille stk BARN á kr 224 for HEF-medlemmer (fullpris kr 299)

NAVN:

ADRESSE:

POSTNR./STED:

E-POST:

TELEFON:

UNDERSKRIFT:

ADRESSATEN
BETALER
FOR SENDING
I NORGE

UTSTYLLERES AV
POSTEN NORGE

Humanist forlag AS
Svarsending 1039
0090 Oslo

SIGURD HVERVEN (30)
Stipendiat i filosofi ved NTNU. Disputerer i 2022 med en avhandling i *miljøfilosofi*. Forfatter av *Naturfilosofi* (2018), og blant redaktørene av *Ingen mennesker er født frie* (2017) og *Markedsmennesker* (2020).

INGUN STEEN ANDERSEN (52)
Filosofisk praktiker, lærer og livsveileder i Human-Etisk Forbund, med særlig ansvar for satsningen på unge voksne. Har arbeidet med bærekraftsutdanning i skolen og er også tilknyttet HL-senterets arbeid med DEMBRA – Demokratisk beredskap mot rasisme og antisemittisme.

FOTO: KIRSTI BERGH

EN NATURFILOSOFISK DIALOG

Filosofene Sigurd Hverven og Ingun Steen Andersen møttes til samtale om menneskets forhold til natur og hvordan vi kan begynne å se på naturen i et mindre menneskesentrert perspektiv.

Filosof, lærer og livsveileder i Human-Etisk Forbund, Ingun Steen Andersen, likte filosof Sigurd Hvervens bok *Naturfilosofi* (2018) så godt at hun inviterte Hverven til en dialog om menneskets forhold til naturen og hvordan vårt syn på den har påvirket og påvirker hvordan vi tar vare på den.

Ingun Steen Andersen: Du skriver i din bok *Naturfilosofi* om hvordan det *antroposentriske* synet på natur og menneske har preget vestlig kultur i lang tid. Fortell hva du mener med det.

Sigurd Hverven: Begrepet viser jo til det greske ordet for menneske, og betyr kort fortalt *menneskesentrisme*. Det betegner forestillingen om menneskets moralske overlegenhet vis-à-vis all annen natur: Bare mennesker har verdi *i seg selv*, mens alle andre arter, dyr, steder i naturen, ikke har annen verdi enn bruksverdien det har for oss mennesker.

Ut fra en antroposentrisk tenking tenkning er det som er betydningsfullt i naturen, enten det mennesker tenker de kan ha sikker kunnskap om, eller det som *ligner* på mennesket.

«Antroposentrisme har vært den dominerende forståelsen av natur i moderne tid – fra 16–1700-tallet og fram til vår tid.»

Ingun Steen Andersen: Da er mennesket alle tings målestokk, det som teller og som har verdi, mens andre livsformer underordnes mennesket? På hvilken måte har dette preget vestlig tenkemåte?

Sigurd Hverven: Selv om det finnes unntak, vil jeg si at antroposentrisme har

OMSORG: Ingun Steen Andersen mener vi kan ha mer omsorg for at alle livsformer i naturen skal få utfolde sin eksistens.

vært den dominerende forståelsen av natur i moderne tid – fra 16–1700-tallet og fram til vår tid. Men vel så viktig er det at det har vært dominerende som praksis. I økonomiske, politiske og kollektive avgjørelser, i institusjoner og i hvordan lovverk er utformet, har mennesker nesten alene blitt vurdert som det som har verdi, som det som er et «formål i seg selv», som filosofen Immanuel Kant formulerte det.

Ingun Steen Andersen: Nytteaspektet gjennomsyrrer jo nesten all vår omgang med natur og dyr. Vi ser på alt som ressurser for oss. Samtidig har denne måten å se naturen og virkeligheten på skapt utvikling og velstand for oss. I din bok skriver du at «virkelighetssynet virker». Men ser vi kanskje i dag at det ikke virker lenger, ikke en gang til vårt formål? Nå handler det kanskje om å utvide blikket – og innse at menneskets beste ikke

RIKERE: Sigurd Hverven mener erfaring i møte med natur er avgjørende for å vekke engasjement.

er det *eneste* viktige?

Sigurd Hverven: Ja, det er ikke om å gjøre å si at mennesket *ikke* er viktig, men at det finnes flere verdifulle ting på jorda. Som andre arter, som har unike egenskaper som mennesket ikke har frembrakt.

Ingun Steen Andersen: I filosofien snakker man om at mennesket «har omsorg for sin egen eksistens». Kan man snakke om at også andre livsformer har en slags «omsorg» for sin eksistens, eller at de har et slags *formål*?

Sigurd Hverven: Filosofen Hans Jonas utvider dette omsorgsbegrepet – altså det å bry seg om sin egen eksistens og omgivelsenes betydning for opprettholdelse av eksistensen – til å gjelde alle organismer. *Alle* organismer bryr seg gjennom hvordan de agerer i verden, sier Jonas. Organismer av alle slag virker i verden som om deres liv er et formål, og de gjør det som er hensiktsmessig for å opprettholde liv. Planter vokser

mot sola og trekker vann gjennom røttene. Hvis et tre får en flenge i barken, reparerer det skaden for å beskytte seg.

Ingun Steen Andersen: Når jeg går i naturen med mine barn, har jeg lagt vekt på at vi ikke skal knekke greiner vilkårlig, vi *må* ikke drepe eller ødelegge ting bare fordi det kommer i veien for oss. Vi kan ha mer omsorg for at alle livsformer i naturen skal få lov til å utfolde sin eksistens her i verden. Det å dra den radikale konsekvensen av tankegangen om andre organismer som livsprosjekter, innebærer det en helt annen måte å forholde seg til natur på?

Sigurd Hverven: Ja, Hans Jonas og andre miljøfilosofer som argumenterer på lignende vis, vil bruke erkjennelsen av alle organismers *formålsrettethet* til å si at de også har en form for egenverdi. Radikalvarianten er Paul Taylor, som vil si at *alle* organismer har ukrenkelig egenverdi på lik linje. Det synes jeg er problematisk. Man skal ikke bare

«Ungdom må få erfaring av å kunne påvirke.»

tankeløst kutte ned trær for moro skyld, eller dra opp fisk og slenge ut, men det betyr ikke at man ikke i det hele tatt skal bruke naturen til sitt formål. Man må bare gjøre det med visshet om at det man gjør ikke er *moralsk nøytralt*.

Ingun Steen Andersen: Så man må gjøre det mer forsiktig da, med ærefrykt?

Sigurd Hverven: Ærefrykt for livet er et godt begrep.

Ingun Steen Andersen: Jeg er opptatt av å tenke at mennesker står i nær relasjon til naturen, heller enn å se oss som adskilt fra den. For det har betydning for hvordan vi agerer overfor naturen. Lignende tanker finner vi blant annet hos filosofen Arne Næss.

Sigurd Hverven: Ja, Arne Næss var tidlig opptatt av økologi som vitenskap. Etter hans syn viser økologi hvordan alt i naturen – alt som lever, men også livløse materialer – er vevd sammen i ulike former for avhengighetsrelasjoner, som til syvende og sist gjør at alt henger sammen med alt. Det omfatter også menneskekropper, som er avhengig av andre organismer og at økosystemene og atmosfæren fungerer, for at vi skal ha mat og puste.

For Næss er det ikke bare en objektiv naturvitenskapelig sannhet at det er sånn. For ham er det en eksistensiell erkjennelse også: Det menneskelige selvet bør ta innover seg at i en viss forstand er naturen vårt utvidede selv. Vi finnes ikke uten alle disse relasjonene til naturen. Vi bør solidarisere oss og identifisere oss med natur, fordi det i bunn og grunn er en del av oss selv.

«Naturens evne til å frembringe nye typer av individer, nye typer av formål, har også en verdi.»

Ingun Steen Andersen: Hvordan kan miljøetikken ta høyde for et slikt, mer ydmykt, blikk på menneskets plass i naturen?

Sigurd Hverven: Dyre- og miljøetikken har en tendens til å argumentere for at natur har verdi, eller moralsk betydning,

på en måte som tar utgangspunkt i mennesket. Man ser etter egenskaper som ligner menneskers og som tradisjonelt har vært begrunnelsen for menneskeverd, som det å ha følelsesliv, kunne oppleve smerte og være et subjekt som planlegger og forholder seg til egen fremtid. Jeg er enig i at dette gir grunnlag for verdi, men skal man verdsette natur, må man verdsette mange ting som også er forskjellig fra mennesker. For med dette utgangspunktet får man fort en dyreetikk som innebærer at man kun skal ta hensyn til andre pattedyr. Det er fint, men det er ganske begrenset som miljøetikk, fordi noe av hovedproblemet i antropocen er artsutryddelse og ødeleggelse av vill natur.

Hvordan kan man ha en etikk som verdsetter arter og artsutvikling, og ikke bare summen av individer som utgjør arten på et tilfeldig historisk tidspunkt? En miljøetikk som ser på ødeleggelsen som noe annet enn at bare individene lider? Jeg synes det er viktige spørsmål. Man må anerkjenne et mangfold av verdier, at verdi er ikke knyttet til bare én ting, som følelser eller det å være noe som ligner på mennesket.

Ingun Steen Andersen: Du snakker om viktigheten av å anerkjenne verdien hos mange ulike livsformer, også arter?

Sigurd Hverven: Nettopp. Det har gjennom hele historien blitt stadig flere arter på jorda. Naturens evne til å frembringe nye typer av individer, nye typer av formål, har også en verdi. Arter har oppstått evolusjonært, med en egen dynamikk som er veldig spissfindig, og med mange millioner års utvikling bak seg. Ta for eksempel hubroen. Hubroarten virkeliggjøres gjennom å manifestere seg i stadig nye individer. Disse øynene og denne fjærdrakten, denne jaktmåten, måten å fly på, lyden som hubroen lager, det er en unik livsform med utallige års historie bak seg. Og som mennesket har makt til å sette en stopper for – og allerede har gjort – flere steder. Utryddelse rammer utover de uglen som finnes nå, det er muligheten for ugle i framtiden som også ødelegges.

Ingun Steen Andersen: Det er jo en uendelig trist tanke. Så man må utvide blikket da, fra bare å tenke ansvar for å la være å påføre smerte eller ramme enkeltindivider,

til å tenke ansvar for å bevare arter eller en helhet som eksisterer?

Sigurd Hverven: Ja, det er det situasjonen krever av oss, siden vi har makten til å ramme arter og natursteder. Vi har den makten, derfor behøver vi tenkningen som setter oss i stand til å vurdere det.

Ingun Steen Andersen: Du er opptatt av hva som skal til for å få folk til å endre adferd i møte med naturødeleggelser og klimakrise, og at det ikke hjelper bare med fornuft og kunnskap, vi må ha *følelser* i sving – og vi må ha *erfaring* med natur. Det har også opptatt meg i mitt arbeid med bærekraftig utvikling i skolen: å skape dannelseserfaringer. Kan vi sørge for at barn og ungdom har møter med natur som gjør at de opplever natur som meningsfylt, noe som knytter seg til deres identitet?

Sigurd Hverven: Jeg vil skille mellom erfaring og opplevelse. En erfaring innebærer at du blir grepet av noe utenfor deg, som overrasker eller overrumpler – og som gjør at du ser ting annerledes. Du har gjennomlevd noe og blitt en erfaring rikere, i motsetning til når du har en opplevelse, som ikke gjør noe med deg som person på samme vis. Jeg tenker at det er mulig å gjøre slike erfaringer i møte med natur, med steder i naturen og med arter, og at det er avgjørende for å vekke engasjement og kjærlighet for naturen.

Ingun Steen Andersen: Slike erfaringer, som skaper en opplevd forbindelse, er kanskje en nøkkel til at vi også kan handle i forhold til natur på en annen måte.

Sigurd Hverven: Det kan være en skjellsettende erfaring å ha tilknytning til et sted i naturen som gjør at du reagerer på inngrep. Jeg er så heldig at jeg har vokst opp med hytte ved Oslofjorden, der pleide jeg å fiske. Som

barn fikk jeg torsk med blåskjell som agn. Det var tjuvt av blåskjell der rundt siste årtusenskiftet, men i dag er hele blåskjellfeltet borte, og torsken i fjorden er truet og ulovlig å fiske. Det er en barndomserfaring som ikke er mulig å oppleve lenger. Nå har jeg selv et barn, men kan ikke gjenskape den erfaringen for henne. Det er en sorg, men det kan jo også mobilisere til å ville gjøre noe med det som skjer.

Ingun Steen Andersen: Den respekten og omsorgen man får av å være nær naturen – det ligger en mulighet i dette erfaringsrommet som det er viktig å bidra til å skape.

Sigurd Hverven: Ja, ta med barna på tur i skogen! Og klimastreikene – det kan være en annen form for dannelseserfaring for barn og unge i vår tid. Men det er fortsatt åpent hva slags erfaring det blir. For troen på framtiden og troen på demokratiet, er det avgjørende at de som engasjerer seg slik, erfarer at de blir hørt.

Ingun Steen Andersen: Det er ekstremt viktig. Ungdom må få erfaring av å kunne påvirke. De må oppleve at dette ikke er noe som bare skjer langt borte og som politikere må gjøre noe med, men at de selv kan gjøre noe. Skolen skal *myndiggjøre* elevene, så de lærer å bli noen som ikke bare mottar, men som er aktører i verden. Når det gjelder natur og miljø, kan jo faktisk alle gjøre noe – i sin lokale kontekst.

Sigurd Hverven: Når de lærer om naturtap og klimaendringer, er protest kanskje en adekvat måte å delta på.

Ingun Steen Andersen: Ja, enig!

Samtalen er redigert og forkortet av Kirsti Bergh og Ingun Steen Andersen.

VIKTIG OG OMFATTENDE VERK OM HVORDAN VI BEHANDLER DYR

Ser du på deg selv som en dyrevenn? Det selvbildet kan muligens bli vanskelig å opprettholde etter denne boken.

Forfatteren viser hvordan vi misbruker dyr på måter vi kanskje ikke har tenkt så mye over, enten vi går med klær av dyr, liker fisketurer, spiser grillmat eller tar med barna i zoologisk hage. Strukturer i samfunnet, men også tankeløshet, gjør at vi tillater at dyr lider. Systematisk påfører vi dyr smerte gjennom blant annet matproduksjon, kjæledyrhold, klesproduksjon, dyreforsøk, jakt, underholdning, og såkalt naturforvaltning. Eller når vi sender opp nyttårsraketter som faktisk skremmer dyr til døde.

Forfatter av boka, Ragnhild Aslaug Sollund, kriminolog og professor ved institutt for kriminologi og retts-sosiologi ved UiO, mener menneskets bruk av dyr i stor grad tas for gitt og peker på at det er en rekke systemer som opprettholder og tilrettelegger for dagens praksis med misbruk av dyr. Et hovedproblem er at vi har et instrumentelt forhold til dyrs liv. De tillegges ikke egenverdi, men tinglig-gjøres og vurderes ut fra de ulike formålene de kan ha for oss menne-sker.

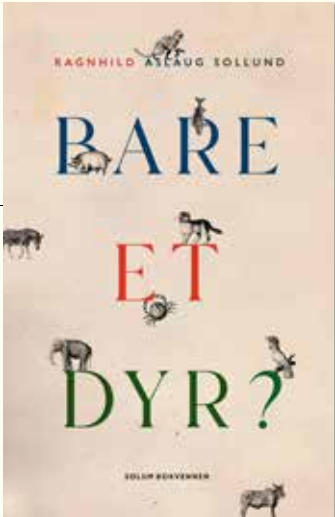
Men har vi rett til å heve oss over dyrene, slik som vi gjør i dag? spør Sollund.

Blant annet tilrettelegger språket for utnytting av dyr: Vi kjenner alle

til uttrykk som «dum som en høne». Men høner er ikke dumme, forklarer Sollund. Ei heller er griser «griset». Å devaluere og nedvurdere dyr, åpner for at vi kan behandle dem dårlig. Menne-sker diskriminerer bestemte dyrearter basert på antagelser om at menne-sket er mer verdifullt. Spesiesisme er nettopp artssjåvinisme eller arts-diskriminering. Altså diskriminering og forskjellsbehandling basert på artstilhørighet.

Men er dyr mindre verdt enn oss fordi de ikke har våre evner? Vi måler andre dyr etter hva mennesker får til, men dyr har faktisk mange utrolige evner som ikke vi mennesker har. Ikke hører vi godt, ikke ser vi godt og ikke er vi gode til å navigere.

«Vårt forhold til dyr er fullt av para-dokser», skriver Sollund. Det disse paradoksene hun utforsker i boka, og paradoksene hun peker på er mange: Selv om vi er glade i hunden vår, har vi få skrupler med å spise gris eller ha på oss plagg som innebærer dyre-mishandling. Samtidig som vi går tur med hunden, har vi kanskje på oss en Canada Goose-jakke med pelskrage fra dyr fanget med fangstmetoder som medfører lidelse. Kanskje uten å reflektere over det, er vi med på å påføre dyr smerte.

Bare et dyr?
Ragnhild Aslaug Sollund
Solum Bokvennen 2021

Noen dyr er altså klær eller kjøtt, mens andre er vennene våre. Vi spiser gris, men ikke hund. Noen dyr er indi-vider vi har venns-kapsforhold til, mens andre dyr avles opp for at vi skal drepe dem og spise kroppene deres. Måten vi kategoriserer dyr på har betydning for hva vi mener vi kan utsette dem for. Det er for eksempel forskjell på hva det er lov til å gjøre med grisunger og med hundevalper. Det er også lov til å kverne kylling levende.

Det er ikke hver enkelt bonde som nødvendigvis gjør noe galt, under-streker Sollund, det er systemet og strukturene i samfunnet som legger til rette for utnyttingen av dyr. Hun er, ikke uventet, kritisk til industrielt dyrehold, men heller ikke økologisk dyrehold er en sikkerhet for at dyr ikke lider, mener hun. Kalvene blir fortsatt tatt bort fra moren sin, og Sollund mener det er en selvfølge at dyr skal få være sammen med avkommet sitt. Dyr blir dessuten fortsatt sendt til slakteri, som kan medfører lidelser

og frykt hos dyr. Tilsynsrapporter fra slakteri viser at mye ofte går galt ved slakting.

Sollund skriver særlig grundig og kritisk om jakt. Jakt blir sett på som noe selvsagt i Norge, selv om bare cirka tre prosent jakter. Det at over 30.000 elg og over 40.000 hjort blir skutt i løpet av en sesong, kaller hun «den årlige massakren». Argumentet om at det er bedre å drepe et vilt dyr enn å kjøpe kjøtt som er industrielt produsert, avvises av Sollund. Hun mener jakt ofte medfører lidelse hos dyr, og at det å ta liv gjennom å jakte på dyr uansett er et onde. Mye jakt, som for eksempel på småvilt som hare, rev, mår og røyskatt gir lite såkalt jaktutbytte, utbyttet for å selge pelsen er liten. Da står man igjen med underholdningsverdien, at det er en fritidssys-sel og tradisjon. At jakt og fiske er underholdning og frit-idssys-sel er med på å definere relas-jonen mellom menneske og dyr i vårt samfunn, mener Sollund. Det under-streker det instrumentelle forholdet vi har til dyr – at vi kan ta for oss og drepe dem som vi lyster.

Vår generelle mangel på omtanke for fisk og skalldyr blir behandlet i et eget kapittel. Fiskeoppdrett er en katastrofe og står for størstilt dyre-mishandling, mener Sollund. Nyere forskning om fisks kognitive evner har vist at de har mange egenskaper som vi tidligere ikke visste om. Nå vet vi at de kan planlegge, danne allianser og samarbeide. Men kan vi forvente at ny kunnskap vil føre til endringer i hvordan vi behandler fisk og andre dyr?

Vil bøker som Sollunds kunne få oss til å tenke nytt om fiskeoppdrett og andre praksiser og handlinger vi utfører mer eller mindre hver dag? Bare hvis vi klarer å ta inn over oss budskapet. En vanlig refleks er nettopp å benekte ny kunnskap for å unngå såkalt «kognitiv dissonans» – uoverensstemmelse mellom det vi vet og det vi gjør. *Bare et dyr?* vil kunne utfordre historiene vi forteller oss selv

for å rettferdiggjøre handlingene våre, enten vi går på jakt, spiser grillmat eller tar med barn i dyrehagen. Vi gjør nesten hva som helst for å slippe å ta til oss informasjon som kan risikere å utfordre oss. Hvis dyr er «bare et dyr», kan vi fortsette å misbruke dem i stor skala, slik vi gjør i dag.

Det er interessant å merke seg at flere kristne kritikere ikke liker boka – de mener mennesket må ha en klar forrang og mener Sollunds budskap undergraver dette. En anmelder i en kristen avis anbefaler ikke å lese boka, fordi Sollund går for langt i å utviske skillet mellom dyr og menneske.

ØKOLOGISK SORG

Den største trusselen mot dyrs over-levelse i dag er tap av habitat. Det vil si at vi mennesker breier oss ut, bygger veier, industri, vindmøller, bolig-områder og hytter. Flatehogst er tillatt i Norge samtidig som vi straffer andre land når de ikke bevarer nok regnskog. Det er mye oppmerksomhet omkring at klimaendringer går ut over menne-sker, men dette går kanskje enda hardere ut over dyr. «Økologisk sorg» føler mange på, når natur og stadig nye arter blir utryddet, og borte for alltid. Å se ville dyr i naturen i Norge er sjeldent. Vi ødelegger for oss selv og vi får en fattigere verden, både når vi mister arter og når vi får færre indi-vider av dyr, mener Sollund.

Sollund skulle ønske at vi når vi ser et dyr prøver å sette oss inn i hva som foregår oppi hodet på dyret. At vi tenker over hvordan dette dyret har det og hvordan det ønsker å ha det. At vi anerkjenne dyrets interesser og følelsesliv, kognitive evner og behov. Da vil vi kanskje se at det faktisk er et individ med individuelle særtrekk.

«Å argumentere for at man kan drepe dyr, men ikke mennesker, er kun basert i egoisme og arts-diskriminering», skriver Sollund. En uttalelse som veldig mange nok vil være uenig i. Deler av boka vil garantere provosere og utfordre, den

er ikke bare faktabasert, men også aktivistisk. Det er klart at mye av tankegodset ikke er i samsvar med gjengse holdninger i samfunnet i dag. Kanskje nettopp derfor er Sollund en viktig stemme. Vi lever i dag i det som er blitt kategorisert som antropocen eller «menneskets tidsalder» – særlig nå trenger vi noen som taler dyrenes sak slik Sollund gjør.

Norunn Kosberg

Bare på nett: Når rasjonaliteten (og Steven Pinker) blir insisterende

Steven Pinkers *Rationality* (2021) bygger videre på *Enlightenment Now* (2018). Budskapet er at vi har potensial til å bli bedre utgaver av oss selv, og skape en bedre hverdag, gjennom å tenke rasjonelt. Fornuft, vitenskap og kritisk tenkning er det vi trenger for å drive verden fremover. Det er et prisverdig prosjekt, som han jevnt over lyktes med i *Enlightenment Now*, men som fremstår mindre strømlinjeformet i *Rationality*.

Jeg håpet på å få et friskt og kreativt blikk på kritisk tenkning og relasjonell atferd da jeg bladde opp på første side, men det skulle imidlertid ta sin tid, for i de første kapitlene virker Pinker rett og slett uinspirert.

Men heng på, det skal vise seg at boken er verdt både pengene og tiden, man må bare være litt tålmodig.

Les hele Vibeke Riis-Larsens bokessay på fritanke.no/kommentar/anmeldelser/nar-rasjonaliteten-og-steven-pinker-blir-insisterende/19.11513

KLOKE LIVSRÅD FRA AKADEMISK BRITE

Vi må utvikle oss på det psykologiske planet for å leve gode liv. Dette er premisset for boka *Livets skole* – og ikke vanskelig å være enig i.

Boka skal være «en guide til å leve godt og klokt» og «en bok om alt du aldri lærte på skolen», hvor målet er økt følelsesmessig modenhet. Såkalt emosjonell intelligens er helt klart essensielt for å leve gode liv. Det hjelper lite å ha gode jobber, fin bolig og nok penger, hvis følelsene våre gjør at vi roter til forholdene til andre og oss selv. Forfatteren har uten tvil rett i at katastrofer, både i vårt eget liv og i et lands historie, ofte har opprinnelse i «emosjonell uvitenhet».

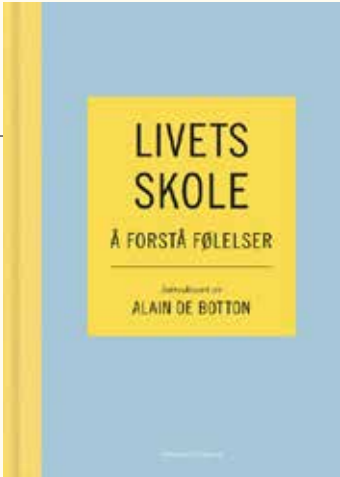
Mens religion tidligere skulle veilede oss i hvordan vi skulle leve og dø – og var det naturlige referansepunktet i perioder med personlige kriser, der presten var den det ble sendt bud etter – trenger vi i dag nye (og sekulære) veiledere, mener de Botton.

Boka er en slags selvhjelpsbok – en sjanger mange er skeptiske mot. Men hvis boka kan hjelpe oss med å «slutte å skusle bort livet» og «begynne å verdsette vårt altfor korte liv», bør vi kanskje legge bort skepsisen. Mange gode tiltak anbefales for å komme mer i kontakt med følelsene våre: Å bli bedre kjent med fortiden vår – fordi de fleste av oss har såkalte «primærsår» – en eller annen form for psykologisk skade fra barndommen. Psykoterapi, eller

andre former for terapi, mener De Botton er smart fordi vil ikke vil bry venner eller en kjæreste med en brøkdel av galskapen vår. Det er med gode grunner et skille mellom hva vi sier og hva som foregår i hodet på oss, mens en terapeut er en person vi kan være helt ærlige med. Meditasjon er et annet virkemiddel som gjør at vi kommer nærmere sinnsro og befrielse fra det kaoset inni oss som i meditasjonskretser omtales som «apesinn». Slike tiltak gjør at vi «med vaklende skritt begynner vi å bli litt bedre kjent med oss selv.»

At «kjenn deg selv» er viktig var man klar over allerede for rundt 2500 år siden i antikkens Hellas. «Gnothi Seauton» – gresk for «kjenn deg selv» – skal ha vært innrisset på Apollontempelet i Hellas. Den greske filosofen Sokrates er også kjent for å ha dette som motto. Det er altså ikke noe nytt at det er viktig å kjenne seg selv, men boka vil på ulikt vis minne oss på hvor viktig dette er for vår egen skyld og for omgivelsene våre.

Alain de Botton er filosof og bestselgende forfatter, men er kanskje mest kjent for å ha etablert The School of Life. Den londonbasert «livets skole», som de Botton grunnla i 2008, har med årene fått filialer i flere andre byer. De arrangerer kveldskurs, helgekurs, terapitimer for familier eller enkeltpersoner, driver karriererådgiving, arrangerer fellesmåltider og reiser.

Livets skole – å forstå følelser
Introduert av Alain de Botton
Humanist forlag 2021

Ikke minst har The School of Life laget en rekke videoer med livsråd og kloke ord om kjærlighet, ekteskap, forhold og relasjoner, men også om selvbilde, kapitalisme, vårt forhold til økonomi, psykologi og sosiologi. Kort sagt: Livets skole er opptatt av hvordan vi kan leve gode liv. The School of Life Press har dessuten utgitt over femti bøker innenfor denne tematikken.

Men flere av bøkene og videoene er blitt beskyldt for å overforenkle vanskelige tema og å ta opp det som mange oppfatter som selvfølgeligheter. Men viktig kunnskap og visdom, som for enkelte fremstår som selvfølgelige, må stadig gjentas, mener de Botton. Vi må lære av religionene på dette området, mener han. De repeterer viktige budskap gjennom gudstjenester, sang og gjentagende lesing av tekster. Her er jeg enig med de Botton, for det er

lett å miste av syne hva som er viktige og gode verdier i livet hvis vi ikke får stadige påminnelser. Og skal man først forklare vanskelige teorier med få setninger vil jeg si at The School of Life ikke gjør en dårlig jobb.

ELITISTISKE LIVSRÅD?

Selv om livsrådene i boka ser ut til å være både gode og nyttige, er presentasjonen og språket noe uvant. Setninger som på engelsk antageligvis høres elegant ut, fremstår en anelse pompøse oversatt til norsk (I videoene til The School of Life er det ofte de Botton som snakker med en usedvanlig velartikulert britisk uttale.) Det er heller ikke til å komme bort fra at livsrådene er rettet mot den privilegerte middelklassen – eller kanskje overklassen. Men selv om vi i rike og avanserte land ikke har problemer med høy barnedødelighet eller utbredt fattigdom, rammes vi av ensomhet, angst, samlivsbrudd og utallige følelsesmessige floker. Og dette viser seg blant annet i høye selvmordstall og ulykkelige liv. Selv om problemene våre kan kjennes små i sammenligning med de som er på flukt eller ikke klarer å skaffe nok mat, er det likevel gode grunner til å ta dem på alvor. Da kan vil bli bedre versjoner av oss selv, til gagn for oss selv og andre. Og det kan til og med være at vi «lykkes i å kommunisere, realisere potensialet vårt, føle oss fredfulle, selvsikre, autentiske, direkte og usjenerte.»

Norunn Kosberg

GODT, MEN NØDVENDIGVIS KORT

Når ytringsfrihet skulle inkluderes i Universitetsforlagets Hva er-serie, var Anine Kierulf det opplagte valget av forfatter, som landets klareste og mest profilerte røst på feltet. Jeg er neppe den eneste som ble overrasket av at hun ikke leder den nye ytringsfrihetskommisjonen – et verv hun takket nei til.

Ytringsfriheten har siden århundrets begynnelse gått fra å være en heller marginal debatt for spesielt interesserte til å bli en av samtidens store diskusjonstemaer. Den er også blitt et av hovedsatsningsområdene for Human-Etisk Forbund.

I begge tilfeller handler det mye om det tette forholdet mellom ytringsfrihet og religionskritikk. Vår tids ytringsfrihetsdebatter er, om ikke alltid så svært ofte, i realiteten debatter om religionskritikkens vesen og grenser.

Samtidig er ytringsfriheten en kilde til en god del forvirring. Ikke minst fordi mange sliter med å skille mellom debatten om dens juridiske aspekter og diskusjonen om hvordan ytringsrommet jussen definerer grensene for skal arte seg. I en slik situasjon trenger vi desperat bøker som kan bidra til en klarere og mer presis debatt.

Er dette en den boka? Ja og nei.

Det er blitt en god og klar innføring i ytringsfrihetens grunnprinsipper, lovene som regulerer dem og hva de innebærer i praksis. Som var å vente fra den klarttenkende og velformulerte juristen og samfunnsdebattanten Kierulf.

Men Hva er-formatet legger sterke begrensninger på teksten, fordi mye skal inn på begrenset plass. Dette er en tekst som er fattig på eksempler.

Hva er ytringsfrihet?
Anine Kierulf
Universitetsforlaget 2021

De få eksemplene som er, brukes mest som kjøppe illustrasjoner av de teoretiske poengene, heller enn mer dyptpløyende redegjørelser for hvordan ytringsfriheten arter seg på bakkeplan.

For å ta ett eksempel, diskuterer boka bare i forbifarten hvordan sosiale medier har påvirket offentligheten, og de særegne utfordringene de stiller oss overfor. Den går heller ikke i dybden på de særegne utfordringene knyttet til religion og religionskritikk. På den annen side er det urimelig å forlange såpass mye av korte 150 korte sider med tekst.

Kierulf har altså skrevet en god innføring i ytringsfrihetens begrunnelser og prinsipper, og som sådan levert et viktig bidrag til å rydde opp i en debatt der mange går seg vill i begrepene. Men vi mangler fortsatt en bok som på lettfattelig og tilgjengelig vis går grundig inn hvordan ytringsfrihet arter seg i praksis.

Arnfinn Pettersen

[ORGANISASJON]

FORBUNDET

Humanismen fremmer rasjonalitet. Kritisk undersøkelse, kunnskapsbasert argumentasjon og en vitenskapelig tenkemåte er våre beste verktøy for å skaffe oss pålitelig kunnskap om verden.

(NORDISK HUMANISTMANIFEST 2016)

[88]

106 000

Generalsekretærens hjørne:
Sammen er vi sterke.

[90]

KLIMAINNSATS

Human-Etisk Forbund setter
ned et klimautvalg.

[92]

STYRELEDERSKIFTE

Human-Etisk Forbund har fått
ny styreleder.

[94]

SYKEHUSHUMANISTER

I 2021 ble det mulig å snakke med
sykehushumanist på to sykehus i Norge.

Vi er 106 000 medlemmer, og sammen kan vi være en sterk stemme.

Kjære humanist – godt nytt år! Aller først vil jeg si tusen takk for at du er medlem i Human-Etisk Forbund. Tenk at vi sammen utgjør verdens største humanistiske livssynssamfunn! I 2021 har flere enn noen gang tidligere meldt seg inn hos oss. I skrivende stund, midt i desember, er vi 106 000 humanister samlet i vårt fellesskap. Ekstra gøy er det å se at vi har fått mange nye unge medlemmer og at medlemmene våre fordeler seg jevnere enn før på tvers av aldersgrupper. Denne bredden stiller høye krav til oss: Vi skal være stemmen til over 100 000 unike mennesker, i verdibaserte saker der vi som humanister engasjerer oss. Dessuten skal

«Takk for at du bidrar til at vi kan få til mer av det vi mener er viktig.»

vi være relevante og til stede for folk i helt forskjellige livsfaser, og med ulike interesser og behov.

STØTTE I STORE SPØRSMÅL

Som humanistisk fellesskap skal vi gi inspirasjon, innsikt og støtte rundt livsnære temaer som kjærlighet, sorg, relasjoner og ensomhet. Vår satsing på humanistiske samtalepartnere i offentlige institusjoner er ett

av grepene for å oppfylle dette. I 2021 fikk vi på plass to sykehushumanister, den tredje studenthumanisten og den andre felthumanisten. Og når vi i desember 2021 endelig signerer en samarbeidsavtale med Forsvarets tros- og livssynskorps, skriver vi samtidig et lite stykke Norges-historie: Nå er det formalisert at humanister med autorisasjon fra Human-Etisk Forbund skal være til stede som samtalestøtte for norske soldater.

Også vi som ikke er pasienter, studenter eller soldater, kan ha behov for støtte eller inspirasjon når vi tenker på livets store spørsmål. Hva er det være en god venn? Hva er ekte kjærlighet? Hvorfor føler jeg meg ensom? Er denne jobben riktig for meg? Hva er meningen med livet? Hva er meningen i mitt liv? Nære og grunnleggende spørsmål som de fleste av oss kommer borti, før eller siden.

Gjennom møter, seminarer, tekst og video – for å nevne noe – håper jeg at vi fremover kan bidra med innhold som akkurat du opplever som verdifullt for deg og ditt liv.

VERDIER UNDER PRESS

I arbeidet for et samfunn basert på humanistiske verdier, der alle har frihet til å velge i sitt eget liv, er det også nok å ta tak i. Skal vi for eksempel lykkes med målet om at humanistiske samtalepartnere skal være tilgjengelige i offentlige institusjoner, må vi fortsette det politiske påvirkningsarbeidet for livssynslikestilling. Dessuten er verdige lokaler for ikke-kristne begravelser og andre seremonier mangelvare altfor mange steder. Som forfatter

Agnes Ravatn skrev i Aftenposten: «Gravlegg meg, men ikke i gymsalen». Vi må minne politikerne på alles rett til en verdig begravelse.

Ytringsfrihet, livssyns- og tankefrihet, likestilling og frihet til å elske den man vil, er humanistiske verdier under press i land både nært og fjernt. Den demokratiske tilbakegangen vi ser i flere land i Øst-Europa og i USA, er bekymringsverdig, og behovet for press på myndighetene og opplysning blant folk, er stort.

STERKE SAMMEN

I godt samarbeid med tankesmiene Civita og Agenda har vi startet møteserien «Ytringsfrihetsforum», der målet er å diskutere dette temaet som så ofte polariseres og settes på spissen, med innestemme. Sammen med våre søsterorganisasjoner rundt om i verden, vil vi fortsette å rette oppmerksomhet og press mot regimene der illiberale politikere sammen med konservative religiøse ledere bryter grunnleggende menneskerettigheter for ikke-troende, kvinner, LHBTQ+ og andre minoriteter.

Og med det alvorret, vil jeg til slutt igjen takke for at du bidrar til at vi kan få til mer av det vi mener er viktig. Både for enkeltmennesket og for samfunnet som helhet.

Jo flere vi er, jo sterkere stemme har vi, og jo mer kan vi være til stede for hverandre.

TROND ENGER,
generalsekretær
i Human-Etisk Forbund

FRA LANDSMØTET 2021

GRATIS MEDLEMSKAP I HEF

Med et flertall på 72 prosent vedtok landsmøtet at medlemskontingenten settes til kroner 0 for de kommende to årene. Konsekvensutredningen av det å fjerne kontingent forelå i mai 2021 og gikk gjennom ulike scenario. Konklusjonen var at gitt dagens offentlige tilskuddsordning vil det å fjerne kontingenten helt, eventuelt beholde en innmeldingsavgift, senke terskelen for innmelding og kunne gi flere medlemmer. I tillegg vil kanskje færre melde seg ut. Landsstyret i HEF anbefalte 0-kontingent, og landsmøtet sa seg altså enig.

INNSATSONMRÅDE: UNGE VOKSNE

Landsmøtet valgte «Unge voksne» som innsatsområde i neste periode. Innsatsområdene skal være områder alle deler av organisasjonen kan jobbe ekstra med og sette søkelyset på. Landsmøtet 2019 valgte «Livsveiledning» og «Folkeopplysning» som innsatsområder, der sistnevnte er realisert gjennom kampanjen «Er du sikker på det?». I saksfremlegget het det at innsatsområdet «Unge voksne» handler om hvordan HEF kan bli et bedre livssynssamfunn for ungdom og unge voksne. Forbundets fremtid er avhengig av at unge voksne velger å organisere seg i vårt livssynssamfunn. Derfor må HEF evne å være til stede for denne aldersgruppen på nye måter.

POLITISKE UTTALELSER:

Landsmøtet vedtok tre politiske uttalelser, denne gang om KRLE, kulturarv og klimainnsats.

KRLE: HEF krever at den nye regjeringen endrer KRLE-fagets navn tilbake til «Religion, livssyn og etikk» og at læreplanen endres til ikke å favorisere kristendommen. Det var Solberg-regjeringen som endret fagets navn og innførte krav om at om lag halvparten av undervisningstiden skulle brukes på kristendoms-kunnskap. HEF mener det nye faget ikke representerer dagens mangfoldige samfunn. Endringene var ikke kunnskapsbaserte, men ideologisk forankret. I høringen var nesten alle imot, inkludert de fleste kristne organisasjoner.

<https://human.no/nyheter/2021/oktober/fjern-k-en-i-krle-faget/>

Kulturarv: Historien er med på å forme nåtiden, og «Norges kristne kulturarv» får mye omtale, som om denne var den eneste kulturarv vi har fra de siste tusen år. Men også andre slags kulturarver har satt sitt preg på utviklingen fra slaget på Stiklestad og frem til dagens Norge. Derfor er det riktigst å omtale kulturarvene i flertall, ikke entall.

HEF mener at de ulike kulturarvene kan være en viktig kilde til identitet. Også Humanistisk konfirmasjon har blitt en del av Norges kulturarver. 1000-årsjubileet for slaget på Stiklestad må reflektere at Norges kulturarver er mangfoldige.

<https://human.no/nyheter/2021/oktober/mangfoldige-kulturarver-har-formet-norge/>

Klimainnsats – se neste sider.

Human-Etisk Forbund krever forpliktende klimainnsats

Klimakrisen er vår tids største utfordring, og krever forpliktende innsats. Det er overveldende vitenskapelig konsensus om at mennesker bidrar til klimaendringer og global oppvarming. Klimaendringer vil på en negativ måte ramme mennesker og samfunn, alle levende skapninger og økosystemet. Trusselen mot økosystemet skyldes også utarming av jorda, avskoging og jordbruk som ikke er bærekraftig.

FNs øverste organ for menneskerettigheter (menneskerettighetsrådet) skal ta stilling til om de skal anerkjenne retten til et trygt, rent, sunt og bærekraftig miljø. Et slikt vedtak er ikke rettslig bindende for medlemslandene, men gir et sterkt signal. Uttalelsen kan bli første steg i en lang prosess for å gjøre retten til et sunt miljø rettslig bindende slik andre menneskerettigheter er.

Humanists International er den verdensomspennende paraplyorganisasjonen for humanistorganisasjoner, der Human-Etisk Forbund er medlem. I 2019 vedtok Humanists International en resolusjon om klimakrisen som krever handling fra myndigheter over hele verden. Human-Etisk Forbund har sluttet seg til denne resolusjonen.

Human-Etisk Forbund mener at:
Investeringer i fornybar energi må øke, samtidig som bruken av fossil energi må reduseres dramatisk.

Alle land må redusere utslipp av drivhusgasser og verne leveområder for dyr og artsrikdom.

Industrialiserte, velstående land har en forpliktelse til å bistå utviklingsland med å oppfylle sine miljøforpliktelser.

Resolusjon vedtatt på Human-Etisk Forbunds landsmøte 24.–26. september 2021

<https://human.no/nyheter/2021/november/human-etisk-forbund-krever-forpliktende-klimainnsats/>

NYTT PRINSIPPROGRAM OG ARBEIDSPROGRAM

Landsmøtet vedtok også nytt prinsippprogram (for perioden 2021–25) og nytt arbeidsprogram (for perioden 2021–23). I prinsippprogrammet finner du forbundets prinsipielle syn på saker som er viktige for organisasjonen, og programmet legger føringer for strategier og aktivitetsplaner for hele organisasjonen. Arbeidsprogrammet er operasjonaliseringen av dette og beskriver de prioriteringer som landsmøtet har vedtatt for organisasjonen i den gjeldende perioden.

human.no/program

– Et stort skritt i riktig retning

– HEF har vært en sinke når det kommer til klima, synes sentralstyremedlem Haakon Gunleiksrud og ungdomsmedlem Victoria Opheim Galåen. Det blir det forhåpentligvis en slutt på etter høstens landsmøtevedtak.

TEKST OG FOTO: KIRSTI BERGH

– Jeg ser på klimautfordringen som så viktig at vi ikke bare kan la det være opp til politikere og organisasjoner som Natur og Ungdom. Det er nå flere enn de klassiske miljøorganisasjonene som jobber med dette. Den norske kirke gjør faktisk masse, mens Human-Etisk Forbund har vært en sinke når det kommer til klima, sier sentralstyremedlem Haakon Gunleiksrud (25), og legger til: – Forbundet kan ikke være «alle gode sakers organisasjon», men humanisme er basert på etikk og vitenskap. Etikk handler om å gjøre det som er riktig, og vitenskapen er tydelig på hva som er riktig nå. Det er viktig at også tros- og livssynssamfunn bidrar med press på beslutningstakere.

Derfor er Gunleiksrud og Victoria Opheim Galåen (19) ganske fornøyde etter Human-Etisk Forbunds landsmøte høsten 2021, der de fikk gjennomslag for å ta inn klima og miljø som et eget punkt i arbeidsprogrammet for 2021–23. Der heter det nå at Human-Etisk Forbund i perioden vil:

«NASJONALT:

– Ta med klima og miljø i arbeidet med menneskerettigheter og internasjonal rettferdighet og andre relevante områder.

– Sette ned et klimautvalg for å lage en strategi for hvordan organisasjonen skal redusere sitt klimagassavtrykk.

– Bli fullverdige medlemmer i Forum for utvikling og miljø, og følge opp deres anbefalinger.

– Etterstrebe at nasjonale aktiviteter og arrangementer er bærekraftige med et lavt klimagassavtrykk.

Regionalt/lokalt:

Etterstrebe at aktiviteter og arrangementer er

bærekraftige med et lavt klimagassavtrykk.»

– Jeg fikk i stor grad gjennom det som var forslaget mitt, det er jeg fornøyd med, sier Opheim, som hadde fremmet forslaget om at forbundet skulle sette ned et klimautvalg. Hun var en av de yngste delegatene på landsmøtet og er aktiv i Humanistisk Ungdom, Natur og Ungdom og for tiden styreleder i paraplyorganisasjonen Barne- og ungdomsorganisasjonene i Oslo (UngOrg).

Begge to mener det var lurt at formuleringene likevel er såpass vage at det var lett for de fleste å stille seg bak dem.

– Det er jo også et strategisk spørsmål hva som er larest. Skal man sette et spesifikt tall for hvor mange tonn man skal kutte eller skal man vedta noe som er nærmere en intensjon, og la organene som er aktive mellom landsmøtene håndtere det konkrete? Det går an å si at det å nedsette et klimautvalg er uforpliktende, men jeg håper at det skal komme noe ut av det også! sier Gunleiksrud.

De mener det viktigste er klimautvalget, som skal utarbeide strategi for hvordan HEF skal redusere sitt klimagassavtrykk. Hva må til for at det skal bli godt gjennomført?

– Jeg er litt bekymret over endringen i teksten. I mitt forslag het det «minimere utslipp», mens det i vedtaket heter « redusere utslipp», men jeg håper det bare er språklig, sier Galåen.

– Jeg vil at utvalget skal gå gjennom alle ledd i organisasjonen og stille spørsmål om hvor vi kan bli flinkere, hva kan vi kutte i. Vi må se på hva vi gjør som er litt overflødig og som kunne blitt gjort på en mer klimavenlig måte, som for eksempel reisevirksomhet og matvalg.

– Samtidig må vi lytte til de mange leddene i organisasjonen, understreker Gunleiksrud.

– Hvis klimautvalget foreslår for

Haakon Gunleiksrud og Victoria Opheim Galåen er glade for HEFs fokusskifte, og tror klimagassavtrykket også er bra når landsmøtet nå har vedtatt at unge voksne er et satsningsområde.

eksempel at man skal redusere flyreiser til nivået under korona-tiden, er det viktig at man kartlegger hvordan det vil påvirke i Nord-Norge og høre med regionlagene der, slik at det tilpasses deres virkelighet. Jeg vil ikke komme klimautvalget i forkant, men jeg mener de må ha hårete mål og samtidig se an hva som er realistisk å få til.

– Det første utvalget bør gjøre, er kanskje å kartlegge forbundets klimagassavtrykk?

– Det ligger ved et klimaregnskap i årsberetningen, selv om det ikke er særlig detaljert. Det summerer bil, fly, varme, elektrisitet – og gir en viss indikasjon. Summen har gått opp fra 142,44 tonn CO₂ i 2015 til 263,00 tonn CO₂ i 2019 – det er en ganske stor økning de siste årene, påpeker Gunleiksrud.

– Jeg synes at man bør innføre vegetariske alternativ, selv om jeg vet det skaper reaksjoner. Folk tar det litt personlig med en gang man snakker om ting som påvirker egen livsstil.

I dag er det slik at når du melder fra om diettønsker ved arrangement og seminarer, må du aktivt velge vegetarisk alternativ. Det burde heller være slik at du må skrive om du ikke ønsker vegetarisk. Jeg har hørt fra andre organisasjoner at det fungerer bra, det øker terskelen når du må be om det selv, sier Galåen.

Hun er optimistisk når det gjelder hva Human-Etisk Forbund kan oppnå.

– Human-Etisk Forbund har over 105 000 medlemmer. Det er mange vi som organisasjon kan påvirke, og det utgjør igjen mange som kan være med å øve press. Vi tror heller ikke på liv etter døden, så vi har all grunn til å jobbe for å bedre forholdene her og nå. I tillegg passer klima under mange av punktene som HEF arbeider med, ikke minst menneskerettigheter. Jeg synes det er rart at HEF ikke har engasjert seg mer før, jeg har sett at for eksempel amerikanske humanistorganisasjoner har hatt det mer tydelig på agendaen. Jeg synes det hadde vært veldig kult om vi kom på banen.

Ny styreleder godt i gang

Human-Etisk Forbunds landsmøte i september valgte Christian Lomsdalen til ny styreleder.

Christian Lomsdalen, merk deg navnet om du ikke er kjent med det fra før. Human-Etisk Forbunds nye styreleder er en blid østlending som har gjort bergenser av seg. Han var en aktiv samfunnsdebattant før han ble styreleder, og har ikke ligget på latsiden etter at han ble valgt heller. Lomsdalen er blitt intervjuet, har vært publisert med kronikker og debattinnlegg – og er aktiv folkeopplyser på Human-Etisk Forbunds Facebook-side og i andre grupper på sosiale medier.

De første månedene som styreleder oppsummerer han som «veldig gøy».

– Jeg skal ikke legge skjul på at det er mye å lære og mange sider av organisasjonen jeg ikke har kjent så godt til. Samtidig har jeg fått muligheten til å møte mange ivrige og engasjerte frivillige og tillitsvalgte. Det har gitt meg mye.

Lomsdalen ser frem til å bli enda bedre kjent med organisasjon, og selv om det fortsatt er mye å lære i rollen, opplever han likevel å være godt i gang med sin målsetting om å synliggjøre HEF mer.

– Det er likevel et langsiktig arbeid, enten det er snakk om intern eller ekstern synlighet. Begge deler er viktig.

Etter at han tok over som styreleder er han også blitt enda mer overbevist om hva som er viktig fremover: Å jobbe med å utvikle hva HEF skal være i fremtiden og hvordan forbundet skal jobbe med dette som frivillige og ansatte i organisasjonen.

– Vi er blitt en stor organisasjon, med nærmere 100 ansatte, over 105 000 medlemmer og over 13 000 konfirmanter årlig, og det medfører en helt annen måte å jobbe på enn tidligere. Samtidig er det veldig viktig at HEF får gjennomslag for de samfunnsendringene vi jobber for, for å legge til rette for et samfunn som ivaretar det eksisterende mangfoldet. Vi må jobbe både internt og utadrettet samtidig.

– Er det noe som har overrasket deg så langt?

– Et vanskelig spørsmål. Jeg kunne jo ha sagt at jeg var overrasket over alt det interessante vi driver med, hvor engasjerte de frivillige er, hvor dedikerte de ansatte er, eller hvor viktig det arbeidet vi gjør er, men ingen av disse tingene er jo egentlig overraskelser. Om noe, så er det kanskje hvor mye jeg fremdeles må lære og hvor gøy det faktisk er å gjøre dette arbeidet!

Det nye sentralstyret (f.v.): Sina Ingjerdengen, leder i Humanistisk Ungdom, Haakon Gunleiksrud, Nina Fjeldheim, styreleder Christian Lomsdalen, Hilde Dybwad, Kjetil Sørensen (vara), nestleder Anveig Bjordal Halkjelsvik, Martin Lerstang Mikkelsen, Therese Gedde (vara) og Kenneth T. Kjelsnes, ansattes representant. Ansattes vararepresentant, Thea Skyvulstad, var ikke til stede.

CHRISTIAN LOMSDALEN (36)

► Styreleder i HEF (2021-)

► Doktorgradsstipendiat i religionsvitenskap/religionsdidaktikk ved Universitetet i Bergen – forsker på fritaksretten i norsk skole

► Aktiv i HEF siden 2013: Har vært koordinator for aktivitetsutvalget i HEF Hordaland, medlem av Konfirmasjonsutvalget i HEF Bergen og konfirmasjonsleder (2013-2021), har vært leder av valgkomiteen både i HEF Bergen (2016-2019) og i HEF Hordaland (2019-2021), varamedlem av fylkesstyret i Hordaland (2017-2019), medlem av hovedstyret/sentralstyret (2017-2019), Nestleder (2019-2021)

» TO OM CHRISTIAN LOMSDALEN

Anveig Bjordal Halkjelsvik

Nestleder i Human-Etisk Forbunds sentralstyret:

«Trivelig, imøtekommende, nysgjerrig og kunnskapsrik er ord jeg vil bruke om Christian. Og Christian må bare være veldig glad i mennesker, for et sånt engasjement for de humanistiske verdiene kommer ikke ut av ingenting.

Med sin nysgjerrighet og kunnskap vil Christian bidra til å sette agendaen i debatten, fokusere på de oppgavene vi ønsker å få til og de områdene vi ønsker å få blest rundt. Som leder av HEF er det absolutt en fordel at en våger å heve stemmen og liker å stå i debatter og si det en mener med gode fagkunnskaper. Her er Christian virkelig i sitt rette element. Debattinnlegg i aviser, diskusjoner og oppslag i sosiale medier, i paneldebatter – Christian er alltid klar! for å ta nye (eller gamle) diskusjoner!»

Magnhild Bøe-Hansen

Organisasjonsrådgiver i Avdeling Vest:

«For drøyt åtte år siden kom Christian inn døren på kontoret mitt og lurte på hva som skulle til for at vi fikk til mer aktivitet. Han meldte seg i første omgang til arbeidet vi holdt på med om religionsutøvelse i Hordalandsskolen, et arbeid som munnet ut i en rapport som i etterkant førte til flere endringer og ikke minst synliggjøring av problemområder som måtte jobbes med. Han gikk også raskt inn som koordinator av aktivitetsutvalget vi akkurat hadde satt ned. Han har vært en pådriver for debattmøter, foredrag, filosofiske samtaler, sosiale treff og ikke minst har han vært med på å gjøre det vesentlig triveligere å stå på stand – litt over alt.

Jeg kjenner ingen med samme arbeidskapasitet som han. Her har vi fått en leder som er engasjert, oppriktig, full av pågangsmot og som har gjennomføringskraft.»

SYKEHUSET SOM DET NYE TORGET I ATHEN

– Jeg har bare opplevd undring og glede over at tilbudet finnes, sier Asbjørn Fretheim. Han er nytilsatt sykehushumanist ved St. Olavs Hospital i Trondheim.

TEKST OG FOTO: EVEN GRAN

Det er fortsatt nesten bare prester i samtale-tjenestene ved sykehusene. Men dette er i ferd med å endre seg. Prestetjenesten ved St. Olavs Hospital i Trondheim har endret navn til «Preste- og samtale-tjenesten». I høst ble Asbjørn Fretheim ansatt i et toårig prøveprosjekt – et spleiselag med Human-Etisk Forbund. Fra før jobber også en kulturkonsulent med muslimsk bakgrunn i tjenesten.

– Stort sett er ikke pasientene så opptatt av livssynet til den som kommer. Det avgjørende er å få noen å snakke med. En som har godt tid, særlig til å lytte, sier Asbjørn. Ingen av oss, heller ikke prestene, er opptatt av å få noen til å tro, eller mene, som en selv. Målet er å være her for folk. På sykehuset vil det ofte si å møte folk som er i vanskelige situasjoner. Med samtaler hjelper vi dem til å sortere, ordne og forstå.

– Hvordan reagerer folk når de får høre at sykehuset tilbyr samtaler med en sykehushumanist?

– Jeg har bare opplevd undring og glede over at et slikt tilbud finnes.

Asbjørn Fretheim er sykehushumanist formelt tilsatt ved St. Olavs Hospital, men Human-Etisk Forbund betaler halvparten av lønnsutgiftene og fungerer som faglig tilsynsmyndighet.

en til en, eller flere sammen. For eksempel kan vi ha en samtale om hva likeverd er. Om hva som er sant om likeverd for hver og en. Dette er jo tema som folk har diskutert i flere tusen år. Det er et felles tankefelt det kan være berikende å bevege seg inn i, også når livet er vanskelig, sier han.

Fretheim er ikke den første sykehushumanisten ved St. Olavs. Fra 2015 til 2018 var Cathrine Bang Hellum tilsatt i et engasjement som sykehushumanist der, og hun utviklet flere humanistiske ritualer for mennesker i livskriser på sykehus. Dette vil Fretheim videreføre.

– Prestene har sine ting som hjelper folk, og det ingen grunn til at vi humanister skal gi noe dårligere tilbud. Så det er en viktig og spennende utfordring å utvikle også denne delen av jobben, sier han.

Fretheim har også samtaler med pårørende og ansatte, og her er det et viktig poeng at han ikke skriver rapport.

– For eksempel kan jeg komme inn til en pasient som, sammen med sine nærmeste, har fått en vond beskjed. Da kan jeg være den som ikke vet noe annet enn det. Og så kan jeg være den som spør, gjerne hver enkelt, om hva som skjer, og om hva som har skjedd. Dermed får alle fortalt sin historie fra sitt perspektiv, også til de andre. Slik kan situasjonen bli bearbeidet på en god måte.

SPLEISELAG MED SYKEHUSENE

TEKST: EVEN GRAN

– Vi fant ut at det var viktigere å få en fot innenfor enn å stå på prinsippene, sier fagansvarlig for livsveiledning i Human-Etisk Forbund, Hans Christian Nes.

Det hele startet med en debatt i avisen iTromsø, der Human-Etisk Forbunds regionleder i nord etterlyste mer mangfoldige livssynstjenester på sykehusene, og da spesielt humanistiske alternativer.

Kort etter tok sykehusprestene ved Universitetssykehuset i Nord-Norge kontakt om et mulig samarbeid, og partene ble enige om at Human-Etisk Forbund skulle betale for å få en humanist inn som en del av Preste- og samtale-tjenesten ved sykehuset i et toårig prøveprosjekt.

Fagansvarlig for livsveiledning i Human-Etisk Forbund, Hans Christian Nes, understreker at dette ble gjort for å få en fot på innsiden. – Vi kunne stått på likebehandlingsprinsippet og krevd at sykehuset skulle lønne sykehushumanisten på heltid, slik de gjør med prestene. Slik likebehandling er selvsagt et viktig prinsipp, men dette har vi gjort i lang tid, og ikke fått til så mye. Så nå valgte vi heller å betale selv, for å få en fot innenfor, sier Nes.

Han understreker at det er verdifullt for Human-Etisk Forbund å få etablert et samarbeid med prestetjenesten. – Sykehusprestene har lang erfaring med omsorgssamtaler. Vi har mye å lære av dem, poengterer han. Satsingen i Tromsø betalte

seg ganske raskt, for dette fikk St. Olavs hospital i Trondheim høre om. Det viste seg at de hadde en ledig halvstilling der de gjerne ville tilsette en humanist, og de lurte på om Human-Etisk Forbund kunne betale den andre halvparten.

– Her ser vi hvordan vårt grep fikk miljøene snakke sammen. Vi takket selvsagt ja til tilbudet fra St. Olavs, og dermed var

to sykehushumanister på plass i løpet av

kort tid. Det er vi veldig fornøyd med, sier Nes.

Han understreker at det langsiktige målet med det hele, er at staten

skal lønne prester,

humanister og representanter fra andre tros- og livssynsretninger på lik linje.

– Husk også at dette ikke er faste stillinger. Emil og Asbjørn er ansatt i toårige prosjektstillinger. Vi forventer at dette skal føre til en viss bevegelse i feltet, opplyser Nes.

Han mener det er god grunn til å være optimistisk. I Hurdalsplattformen til Ap/Sp-regjeringen står det nemlig at «offentlige institusjoner som sykehus, sykehjem og fengsel skal legge til rette for at pasienter og innsatte får anledning til å utøve troen og livssynet sitt».

– Dette er veldig lovende signaler fra regjeringen. Vi er optimistiske til at staten vil ta ansvar og behandle alle tros- og livssynsretninger likt, også på dette området. Det viktigste er brukerne. Tros- og livssynsmangfoldet blant dem må gjenspeiles i tilbudet som gis. Det er hele grunnideen for det vi driver med, sier Nes.

ÅPNE SAMTALER UTEN BEHANDLINGSMÅL

Emil Faugli er sykehushumanist formelt tilsatt ved Universitetssykehuset i Nord-Norge, men Human-Etisk Forbund betaler lønnsutgiftene. FOTO: UNIVERSITETSSYKEHUSET I NORD-NORGE

Noen vil snakke med filosof, men i nord ønsker de seg også samtalepartnere med samisk eller læstadiansk bakgrunn.

Emil Faugli begynte i slutten av august som sykehushumanist ved Universitetssykehuset i Nord-Norge, i Tromsø. I likhet med Asbjørn Fretheim i Trondheim, har han bakgrunn som filosofisk praktiker. Han har også jobbet frivilling på en krisetelefon for selvmordsforebygging i fem år.

Faugli forteller at han har blitt tatt varmt imot av de andre i preste- og samtalejenesten, og at pasientene på sykehuset synes det er fint at valgfriheten øker.

– Det er vel ingen som direkte har spurt etter en sykehushumanist ennå, men det er noen som har spurt etter en filosof. Ellers har det vært litt etterspørsel etter samtalepartnere med samisk eller læstadiansk bakgrunn, og der har jeg dessverre ikke noe å stille opp med, sier Faugli.

Når vi spør hva som kjennetegner en omsorgssamtale fra en humanist og filosof, trekker han fram en samtale med en person som har selvmordstanker som eksempel.

– Det er en tung og vanskelig samtale selvsagt, men i et slikt tilfelle vil jeg legge opp til at vi sammen skal utforske hva som gjør livet verdt å leve, og drøfte åpent om døden noen ganger kan være et alternativ, uten formaninger av noe slag. Det er behov for åpne samtaler uten behandlingsagenda. Jeg er her for å ivareta menneskers eksistensielle behov, som behovet for undring, mening og sammenheng, sier han.

Les også intervju med Emil Faugli på human.no/nyheter/2021/september/ny-sykehushumanist/

Oliver Johan Finden. FOTO: HUMANISTISK UNGDOM

Grenland lokallags Cecilie Gåsodden Hansen og Sanna Lagaard Thorsen på stand på Arkaden kjøpesenter i Skien. FOTO: MAJA SOLERØD, LOKALLAGSLEDER OG SENTRALSTYREMEDLEM I HUMANISTISK UNGDOM.

Humanistisk Ungdom vil «knuse» K i KRLE

Med nytt flertall og ny regjering på stortinget håper vi at spørsmålet om KRLE-faget blir tatt opp igjen. Derfor ville vi bruke høsten på å skape oppmerksomhet og diskusjon rundt faget. Vi vil vise befolkningen og politikerne at K-en må fjernes, forteller Oliver Johan Finden, som sitter i sentralstyret i Humanistisk Ungdom (HU).

I løpet av høsten som var har HUere rundt omkring i landet stått på stand, samt ytret seg i sosiale medier og tradisjonelle medier.

Selv om HU vil fjerne K'en i faget, anerkjenner Finden at faget i seg selv også har gode sider:

– Det som er bra er at faget er laget for å utvikle elevenes evne til å leve i og med mangfold i samfunnet, og gi

øvelse i etisk refleksjon og dømmekraft. Dette er utrolig viktige egenskaper for individet og samfunnet. Men kristendommen skal oppta 50 prosent av faget. Hvordan kan vi nå disse målene når det skal fokuseres så mye på én religion? Etikk, filosofi, livssyn og andre religioner får mye mindre tid og fokus enn de burde ha.

– Hvordan er det ideelle religions- og livssynsfaget i skolen?

– Ideelt sett tar filosofi, etikk og refleksjon opp en stor del av faget, samtidig som man lærer om andre religioner, livssyn og kulturer på en likestilt og objektiv måte. Slik styrker man mangfoldet og forståelsen i det multikulturelle samfunnet vi lever i, mener Finden.

Finn ut mer om Humanistisk Ungdom på humanistiskungdom.no

Vil ha inkluderende religions- og livssyns- undervisning

Før jul fikk Humanistisk Ungdom med seg ledende personer fra fire av de politiske ungdomspartiene på et leserinnlegg om KRLE i Aftenposten. Sammen med leder i Humanistisk Ungdom, Sina Inngjerdingen skriver leder i AUF, Astrid Hoem; leder i Sosialistisk Ungdom, Synnøve Kronen Snyen; generalsekretær i Rød Ungdom, Vilde Aubell Kjempengren; og sentralstyremedlem i Unge Venstre, Hans Jacob Huun Thomsen:

«Siden kristendommen tar opp omtrent 50 prosent av undervisningen, gjenstår det bare 8,33 prosent hver til buddhismen, hinduismen, islam, livssynshumanismen, filosofi, og en del om nyreligiositet. På barneskolen tilsvarer dette 213,5 timer kristendomsundervisning, mens de andre temaene bare får 35,6 timer hver.

Dette gir lite rom for produktive diskusjoner om viktige religioner og livssyn og setter skolens «image» som livssynsnøytral på prøve.

Vi ønsker å fjerne K-en fra faget og dedikere like mye plass til alle de største religionene og livssynene i undervisningen. Vi vil ha en religions- og livssynsundervisning som er inkluderende, og som er basert på refleksjon og diskusjon.

Faget må se fremover, ikke bakover.»

<https://www.aftenposten.no/meninger/sid/i/66ymBO/vi-trenger-et-mer-inkluderende-religionsfag>

FOTO: SEIF ZAKARIAS + RAPPORT

I 16 land er det straffbart å være ateist. I 11 straffes det med døden.

I ti år har Humanists International publisert sin Freedom of Thought-rapport. Fra en sped begynnelse har den vokst til en grundig og verdensomspennende rapport, som ser på hvordan ikke-troende mennesker – uavhengig av om de kaller seg selv agnostikere, ateister, humanister eller fritenkere, eller bare er ikke-religøse – blir behandlet på grunnlag av manglende religiøs tro. I noen land er ateisme forbudt, mens mange andre land har forbud mot å forlate statens religion. Her er straffen for apostasi – å konvertere til en annen religion, eller forlate statsreligionen – gjerne døden. Dødsstraff for apostasi finner man i Afghanistan, Iran, Malaysia, Maldivene, Mauritania, Nigeria, Qatar, Saudi-Arabia, De Arabiske Emirater og Yemen. Pakistan har ikke dødsstraff for apostasi, men for «blasfemi», og terskelen for hva som regnes som blasfemi kan være svært lav. I realiteten kan du derfor bli henrettet for å gi uttrykk for ateisme i 11 land.

Rapporten ser på brudd på ytrings-, forsamlings- og organisasjonsfriheten, så vel som på tanke-, samvittighets- og

livssynsfriheten, for å vise hvordan ikke-religøse mennesker nektes disse rettighetene, eller blir forfulgt for å gi uttrykk for ateistiske ideer eller humanistiske verdier. Landene som gjør det verst på tankefriheten, er gjerne de samme landene som gjør det dårlig på menneskerettigheter generelt.

Seif Zakaria (24) har det siste halvåret har vært HEFs praktikant hos Humanists International i London og deltatt i arbeidet med rapporten. Før jul presenterte utviklingstrekk og funn i årets rapport på et digitalt arrangement i regi av HEF. Blant annet tok han for seg forholdene i VM-arangørlandet Qatar.

Du kan se arrangementet – med Zakarias presentasjon, i tillegg til panelsamtalen mellom ham, generalsekretær i Human-Etisk Forbund og Lone Ree Milkær, leder for Humanistisk Samfund i Danmark – på Human-Etisk Forbunds nettsider: human.no/freedomofthought2021

Selve rapporten finner du her: fot.humanists.international

SNART NYE NETTSIDER FOR HUMAN-ETISK FORBUND

25. januar lanseres Human-Etisk Forbund nye nettsider, som inkluderer en ny og bedre løsning av medlemssiden Min side. De nye nettsidene vil fremstå lysere, og det gode innholdet vil være lettere å finne frem til. Det har vært et spesielt fokus på å lage en nettside som er universelt utformet og som har et lavt karbonavtrykk. Følg med!

HOVEDKONTOR

Brugata 19,
Postboks 9076 Grønland
0133 Oslo
Tlf 23 15 60 00
human@human.no

For mer informasjon:
www.human.no
facebook.no/humanetiskforbund

AVDELINGSKONTORER

NORD

Nordland - nordland@human.no
Troms - troms@human.no
Finnmark - finnmark@human.no

MIDT

Tlf 73 80 64 80
Trøndelag - trondelag@human.no
Møre og Romsdal - moreogromsdal@human.no
Hedmark - hedmark@human.no
Oppland - oppland@human.no

VEST

Tlf 488 98 300
Rogaland - rogaland@human.no
Hordaland - hordaland@human.no
Sogn og Fjordane - sognogfjordane@human.no

ØST

Tlf 23156060
Akershus - akershus@human.no
Oslo - oslo@human.no
Østfold - ostfold@human.no

SØR

Tlf 33 31 32 05
Buskerud - buskerud@human.no
Vestfold - vestfold@human.no
Telemark - telemark@human.no
Agder - agder@human.no

For kontortider, besøksadresser m.m.
– se human.no

OPPLYSNINGS- VESENET

Hør vår nye podkast om selvkritisk tenkning

Hvorfor går det så
bra med Norge?
Harald Eia

Statistikk, kritisk
tenkning og atomkraft
Sunniva Rose

Mitt liv som
kritisk tenker
Gunnar Tjomlid

For flere gjester og mer info:
opplysningsvesenet.no

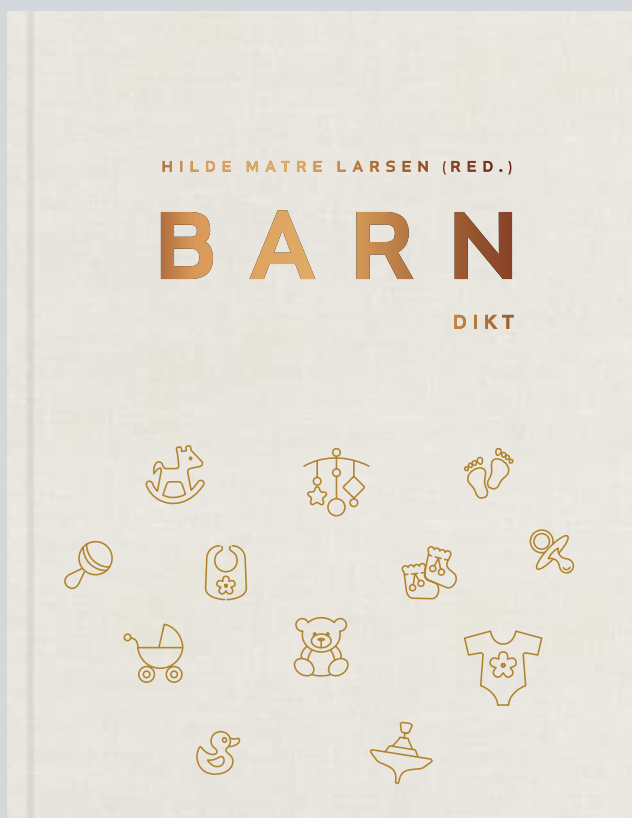
Finn den i din
podkast-app

 Human-Etisk Forbund

Returadresse:
Human-Etisk Forbund
Boks 9076, Grønland
0133 Oslo

hfi HUMANIST FORLAG

NYHET

Å få barn er en av livets store begivenheter. Diktene i *Barn* beskriver ventetiden, fødselsøyeblikket, den nyfødte og foreldre-rollen. Noen er dype og vakre, andre morsomme og direkte. Her finner du dikt og sanger som kan brukes på flere måter – enten du vil hilse barnet velkommen under en navnefest eller annen en høytidelig anledning, eller du vil lese i ro og mak, til ettertanke eller samtale.

I BOKA BIDRAR BLANT ANNET

**Halldis Moren Vesaas,
Gro Dahle,
Cathrine Grøndahl,
Morten Wintervold,
og Kristin Storrusten.**

Hilde Matre Larsen (red.)

BARN.

Dikt

Kr 224 for HEF-medlemmer (ord. pris 299)

Utgis i mars

FOR Å BESTILLE BOKEN SE KUPONGEN PÅ **SIDE 75** ELLER GÅ TIL www.humanistforlag.no